

“Bøndene i 1814”

- en masteroppgave

av

Frode Dyrnes Homb

IAKH, UiO

Vår 2011

Forord

Mennesket vil på et eller annet tidspunkt slå rot. Da vil det også etter hvert undre seg over sine røtter. Hvem er jeg? Hvordan ble jeg meg? Å forstå sine røtter er grunnlaget for å kunne utvikle og vokse som menneske. Når man vokser som menneske, får man oversikt over sitt liv. Man forstår seg på seg selv. En historiker har det på samme måte. Ved å studere en kulturs røtter kan historikeren bidra til at kulturen kan bevisstgjøre seg sine røtter, forstå hvordan den er blitt slik den er blitt og kanskje verdsette kulturens identiteter ved å la fortidens stemmer som formet våre konstitusjonelle verdier, tale til oss i nåtiden. Da kan kulturen utvikle seg og kanskje også styrke seg.

Grunnloven av 1814 vedtatt på Eidsvoll kan på mange måter sies å være den viktigste rota for at vårt land har utviklet seg gjennom snart 200 år. Norge har fra 1814 gått fra å være i all hovedsak et bondesamfunn med bytteøkonomi til å institusjonalisere velferd til sine borgere i et moderne høyteknologisk industrisamfunn. Den styrke og vekst som er oppnådd ved vår velferdsstat og velstandssamfunn er avhengig av et solid institusjonelt fundament; våre veier går tilbake til grunnlovsmennene på Eidsvoll. Norge har i stor grad vært et bondesamfunn til et stykke inn på 1900-tallet. Bøndene var også godt representert på Eidsvoll og de forsvarte grunnloven i senere storting. Bøndene spiller en nøkkelrolle i forståelsen av grunnloven gitt sin tallrike representasjon på Eidsvoll. Oppgaven vil se på bøndene og småkårsfolkene i Eidsvoll-forsamlingens forhold til frihet og likhet.

Christian Frederik åpnet forsamlingen blant annet med disse ord:

“Nordmænd! Helligt er det Kald der samler Eder ved Fædrelandets Altar. Det Norske Folks Hu staar til Eder, dets utvalgt Mænd, at I ville vide, med Viisdom og Samdrægtighed, at grundlægge den Statsforfatning, af hvilken nærværende og tilkommede Slægter kunne hente Held, Orden og Velstand inden Riget.”¹

Regenten skulle ha rett i utbyttet av Grunnloven. Norge har med to unntak vært fredens land, og stabiliteten er et kjennetegn ved den norske historie i moderne tid sammenliknet med andre land der langvarige streiker og skiftende regjeringer avløste hverandre spesielt i mellomkrigstid; noen steder også forsøk på og iverksetting av revolusjoner.

Fra og med 1900-tallet var Norge også et velstandens land.

Hva som skjedde på Eidsvoll, er av interesse for nordmenn, men også for andre, som lurer på hvordan Europas mest liberale grunnlov anno 1814 ble til og la grunnlag for et av Europas mest sosialt like land i moderne tid. Jeg tror noe av svaret ligger hos bøndene på Eidsvoll og samfunnet de kom fra. De verdier som fikk gjennomslag hos bøndene, og som var en del av reservoaret på Eidsvoll, har bygget vårt land.

¹ Arnet Olafsen, *Riksforsamlingens Forhandlinger; 1ste del, Protokoller med Bilag og tillæg* (Kristiania: Grøndahl & søns boktrykkeri, 1914): 1

Verdier bygger sivilisasjoner, heter det. Og på Eidsvoll var man mottakelige for impulser fra den vestlige sivilisasjonen rundt Norge, hvis moderne form var i støpeskjeen før, under og etter Eidsvoll. Denne oppgaven skrives fordi vi bør forstå verdienes sammenheng den gang de ble institusjonalisert på Eidsvoll.

Når sammenhengene trer frem for oss, forstår vi oss selv og vår kultur bedre. Sammenhengene må forstås i et historisk og idehistorisk perspektiv og være for oss sammenhenger for opplysning og dannelse og for å hindre at demokrati og borgerrettigheter – og menneskerettigheter – må institusjonaliseres på nytt en gang i fremtiden. Vi må verne om vår kultur og våre verdier, samtidig må vi også være åpne for nye verdier som kan harmonere med de historiske verdier som melder seg: grunnleggende frihet og likhet mellom mennesker.

Et slikt perspektiv på historiefaget som jeg her legger frem, gir faget dannelse. Historie også som et moderne vitenskapsfag ble skapt i Tyskland og utviklet gjennom 1800-tallets dannelsesuniversiteter, og faget har siden utviklet seg innenfor ulike tradisjoner. Men historien som en del av en persons moralske dannelse er sterkt på vikende front i norsk skole og samfunn. I dag kan unge menn og kvinner stige opp og frem i samfunnet uten særlig mye dannelse i verdens historie og kultur.

Men moral og verdier læres best bort når man skaper inntrykk til mennesker om at Vestens verdier ikke må bli tatt for gitt. Det gjøres når man lever seg inn i stoffet, og bruker av sine empatiske ressurser. En godartet empati er avhengig av et klokt sinn som er øvet i å sette seg i andres livssituasjon, behov, motiver og tankeliv. Norge opplever i dag en enorm rikdom og velferd som mange unge tar for gitt. De glemmer å være bevisste de betingelser for at vi i dag nettopp kan nyte et liv som verdens beste land å bo i.

En materialistisk og forbrukende kultur har fjernet ånden og dannelsen fra samfunnsdebatten, og hvor media med sine ulike idekonsepter hyller det ekstreme: den talentfulle, den rikeste, den smarteste og den vakreste. Å skrive en blogg på internett krever bare at du er med i en dokumentarsåpe eller spissformulerer deg nok. En trenger ikke engang være oppriktig i sin argumentasjon, og beskjedenhet og klokskap – slik mange bønder på Eidsvoll ønsket som premisser for ytringer, tilhører en stemme fra Filmavisen en gang for lenge siden: Individet har løsrevet seg fra de kontekstuelle rammer som gjorde at individet en gang fikk være individ.

Jeg skriver denne oppgaven fordi jeg mener at dannelsesfaget og vitenskapsfaget historie trenger en oppgave om de dramatiske dager da Norge fikk sin grunnlov, og fordi folk i dag trenger å komme inn i en horisont som kan forklare fortidens behov for demokrati og borgerrettigheter og at folket og bøndene i de dramatiske dager var med å sørge for et stort liberalt avtrykk på norsk histories kanskje viktigste dokument. Jeg vil rette en stor takk til veilederen min Øystein Sørensen som har ledet meg inn i den horisont som oppgaven skrives i.

INNHold

Kapittel 1: innledning

Tema og presentasjon	6
Avgrensning og problemstilling	7
Oppgavens arkitektur – gangen i fremstillingen	8
Metodiske betraktninger: empati og oppgavens metodiske identitet	9
Sammenhengen mellom aktør- og diskursbegrepet, og begrepsavklaringer...	10
Operasjonell tenkemåte	11
Klassisk intellektualisme	12
Bakgrunn	14
Tradisjonell forståelse av frihet og likhet	16
Kilder	17
Grunnlovens idehistoriske ramme – gjeldende litteratur ..	17
Stemmeretten	18
Synet på 1814 – to hovedlinjer	19
Hvem var bøndene på Eidsvoll?	20
Mitt ståsted	20

Kapittel 2: Ideologi og bakgrunn for Eidsvoll-forsamlingen

Aristokratiet – motvekten mot den eneveldige konge	21
Frihet og likhet i et demokratisk perspektivs bakgrunn: naturetten	22
De demokratiske frihets- og likhetstanker i anvendelse	24
Jean-Jacques Rousseau: politisk frihet som sosial frihet og likhet – folkesuverenitet	27
De demokratiske frihets- og likhetstanker oppsummert	28
Bonde og monarki	28
Tidsånd?	29
Autoritetsbånd	29
Frihet i meninger, tanke og ånd	30
Trykkefrihet	31
Skrivefrihet: bondestandens versjon av ytringsfrihet	32

Kapittel 3: Odelsrett, identitet og frihet - på jakt etter frihetsfølelsen til de norske bønder

Odelsretten – et tilbakeblikk	34
1700-tallet: odelsretten under debatt	35
Intellektuelle til forsvar for odelsretten	36
Rasjonelle embetsmenn	36
Bonden og eiendomsretten	37
Nordahl Brun og essensen i debatten på Eidsvoll	38
Kritikk av Ernst Sars' teori om 1814	39
Karaktertrekk og mentalitet siste halvpart av 1700-tallet	40
Yngvar Nielsens betraktninger om Gudbrandsdalen	41
Hva kan vi trekke ut av Nielsens lovprising av Gudbrandsdalen?	42

Kapittel 4: Grunnlovutkastene fra bøndene

Anders Lysgårds grunnlovutkast	44
Adel, nasjonalt råd, verneplikt og Lysgårds pragmatisme	45
Næringsfrihet	46
Organist Engebret Iversen og Trondheims bidrag	47
Modums allmues forslag	47
Guldbrands Dahlsens Fogderis grunnlovutkast	50
Embetsmenn på fast gasje og "Når Rigs dagen igjen bliver kaldet"	51
Hedemarksbøndenes grunnlovutkast sammenliknet med Gudbrandsdalens utkast.....	52
Toten-bøndenes grunnlovutkast	54
Splittelsene i bondestanden synliggjøres	56

Militær eller bonde?	56
Hvilke utkast skiller seg ut?	57
Sentrale historikers vurdering av bøndenes grunnlovsutkast: Arne Bergsgård og Ola Mestads tolkinger av Anders Lysgårds grunnlovsutkast	58
Kritikk av Modums utkast, Gudbrandsdalens og Hedemarkens bidrag	59
Bergsgård og Sverre Steen	60
Oppsummering	63
Hvor kom gudbrandsdalsbøndenes, hedemarksbøndenes og Anders Lysgårds tanker om frihet fra?	63
Et forsøk på å forklare gudbrandsdalsbøndenes naturrettslige abstraksjoner	66
Gudbrandsdalsbøndenes utkast og Anders Lysgårds utkast – innvirkning på Grunnloven?	66

Kapittel 5: Grunnlovsdebatten med fokus på bøndene – en rekonstruksjon og drøfting

De benefiserte gods	70
Hva kan vi trekke ut av debatten om embetseiendommene til prestene?	72
Klar avstand fra adel – men mot en ny orden	73
Bøndene samler seg bak Christian Frederik	74
Stemmeretten	74
Seips annet stadium i friheten: debatten og stemmeretten	75
Bonderepresentasjon, aristokratisk frihet og rettsikkerhet	76
De ”andre” og ”ringere” Embedsmænd; bøndene slutter opp om aristokratisk frihet på bygdene	78
Hvorfor ble det ikke bestemt at de andre embetsmenns sterke stillingsrett skulle bli stemt over i forsamlingen?	79
Arne Bergsgårds tolkinger av embetsmenns avsettelse og bøndenes forhold til likhet	81
Halvdan Kohts og Arne Bergsgårds tolking av bøndenes kamp om allmenn verneplikt	82
Bøndenes forhold til egne privilegier	83
Odelsinstituttets virkninger	86
Næringsparagrafen	87
Koht og Bergsgårds tolkinger av næringsparagrafen	89
Grunnlovsforsamlingen mot slutten	89
Sverre Steen og Jens Arup Seips synspunkter på bøndenes rolle på Eidsvoll	90
Holder gudbrandsdalshypotesen?	93

Kap 6: Utdyping og oppsummering av forholdene mellom elite, embetsmenn og bønder

Christian Frederik, stemmerett og Falsen	95
Christian Frederik og Falsens forhold til aristokratisk frihet	96
Falsens rolle som ”grunnlovens far”	98
Forhold mellom embetsmenn og bønder: hovedtrekkene	100
Fellesskap mellom konge og bønder?	101
Forhold mellom embetsmenn i selvstendighetspartiet, unionspartiet og bøndene	102
Nicolai Wergeland	103

Kap 7: Avslutning av argumentasjon: hovedkonklusjon

Splittelse i bondestanden?	108
Stat som frihet og likhet	109
Etterord	112

Kilder

Litteraturliste	113
Kildeliste	116
Internett	117

Kapittel 1: innledning

Tema og presentasjon

Bøndene i Eidsvoll-forsamlingen i 1814 har blitt skildret og omtalt som lojale mot Christian Frederik og Christian Magnus Falsen. Denne oppgaven vil se på bøndene i Eidsvoll-forsamlingens ideologiske posisjoner i forhold til borgerrettigheter, sosial og politisk frihet og likhet. Jeg vil også se på spørsmål om folkesuverenitet og maktfordeling og se om bøndene hadde en liberal forståelse. Tradisjonelt og i oppgaven vil alle disse begrepene nevnt gå i inn en vid kategori som er kjent som “frihet og likhet”.

Det sentrale vil være om bøndene forholdt seg til frihet og likhet som selvstendige aktører. Frihet og likhet forstås i oppgaven med to utgangspunkter og innenfor to horisonter som kunne gli inn i hverandre. Jeg vil i kapittel 2 redegjøre for disse to utgangspunkter og all ideologi knyttet til frihet og likhet rundt 1814, og vil tegne opp en ideologisk bakgrunn, og en generell bakgrunn for Eidsvoll-forsamlingen.

Grunnloven var meget liberal i sin samtid takket være institusjonaliseringen av frihet og likhet, samtidig som grunnloven ble folkesuverenitetens institusjonelle stadfestelse; en stadfestelse som var et ledd i maktfordelingen i staten der folkets representanter som legitim og lovgivende makt delte makten med konge/regjering og domstolene. Både folkesuverenitet og maktfordeling er et viktig ledd i politisk frihet og likhet.

Folket anno 1814 i Norge var i stor grad bønder, og bøndene i Norge og bonderepresentantene på Eidsvolls forståelse av frihet og likhet er av stor betydning for å forstå den idémessige bakgrunn for Grunnloven, ettersom de var den nest største gruppen på Eidsvoll. Bøndene i Norge var på denne tid samlet i tre hovedgrupper; selveiere (storbønder og småbønder, ofte odelsbønder), leilendinger og husmenn. Det var også en stor gruppe av føderådsmenn, menn med følge som hadde gitt bort gård og grunn til en bonde mot å bli forsørget og få husly.

Bøndene i Norge utgjorde i 1814 omtrent 80 prosent av den norske befolkning. Bøndene i Eidsvoll-forsamlingen telte 37 representanter; noe som blant annet medførte at embetsmenn alene hadde rent flertall i forsamlingen. På Eidsvoll dominerte storbønder, med

noen småbønder og enkelte bestillingsmenn som var regnet til bondestanden. De fleste var nok selveiere. De meste sentrale bønder var proprietær Anders Lysgård og storbonden Teis Lundegård, som en skulle tro at så med et litt overbærende blikk på uopplyste leilendinger og føderådsmenn. Kan det ha vært en splittelse blant bøndene i Norge og på Eidsvoll ettersom bondestanden omfattet mange ulike grupper?

Men oppgaven vil likevel argumentere for følgende hypoteser: storbonden Teis Lundegård og proprietær Anders Lysgård talte og agiterte for allmenn stemmerett for menn. Og bøndene i Eidsvoll-forsamlingen var heller ikke ”stemmekveg” for Christian Frederik og Christian Magnus Falsen.

Jeg vil også med utgangspunkt i stemmerett, og andre saker og forhold knyttet til frihet og likhet, klargjøre og synliggjøre det ideologiske fundamentet blant bøndene i Norge forut for Eidsvoll-forsamlingen. Et slikt perspektiv forutsetter at grunnlovsutkast fra bondestanden blir analysert. Det vil også stå sentralt å finne ut om noen områder i Norge pekte seg ut rent ideologisk og en mulig forklaring for slike funn.

Jeg vil videre se om bøndene fulgte opp ideologien tegnet opp av grunnlovsutkastene, ved å analysere selve debatten i Eidsvoll-forsamlingen, de rent deskriptive kildene med en kontekst rundt stemmegivning og forklaring for bøndenes handlinger på Eidsvoll. Grunnlovsutkast og debatten på Eidsvoll vil fortolkes og sammenliknes seg i mellom og opp i mot gjeldende filosofi og tankestrømninger i tiden.

Det vil være helt sentralt i oppgaven å se om bøndene i Eidsvoll-forsamlingen ved deres forhold til frihet og likhet brøt med autoritetsbåndene til Christian Frederik og hans støttespiller Christian Magnus Falsen.

Avgrensning og problemstilling

Tyngdepunktene i denne oppgaven og analysen vil hvile på bøndenes oppfatning og forhold til vernepliktparagrafen, paragrafen om benefiserte gods, statsrådsparagrafene, paragrafen om provisoriske anordninger, embetsmannsparagrafen, adelsparagrafen, odelsparagrafen i tillegg til næringsparagraf og stemmerettsparagraf. I andre spørsmål og saker som berører politisk makt og frihet, vil jeg også se på paragrafen som skulle sikre bonderepresentasjon fra distriktene ved å ha kvoteringsregler for embetsmenn. Det vil også være nødvendig å se på

bondeargumenter rundt vektingen av stemmene mellom by og land; og de to viktigste paragrafer om folkesuverenitet og maktfordeling.

Sorenskriver i Christians amt Lauritz Weidemanns grunnlovsutkast var også et utkast ikke bare fra ham selv, men som blant andre Arne Bergsgård har hevdet, var Weidemann bondens venn og taler.² Hans utkast var det eneste hvor utkastforfatter hadde reist rundt i amtet og spurt folk om hvilken regjeringsform de ønsket, og lensmann og proprietær Anders Lysgård fra Biri hadde også underskrevet utkastet og stått inne for alt som var skrevet.³ Forslaget til Weidemann er derfor et offisielt fremlegg fra området til Weidemann, det eneste slike amts-offisielle fremlegg på Eidsvoll.⁴ Jeg vil sammenlikne Weidemanns utkast med to bondeforslag til konstitusjon fra samme amt og etterprøve et slikt syn.

Norge hadde i 1814 over 150 år bak seg i union med Danmark og vært styrt under enevelde og en autoritær stat i en lydighetskultur. Problemstillingen blir derfor som følgende:

- *Bøndernes forhold til frihet og likhet i Eidsvoll-forsamlingen 1814: bondestandens frigjøring fra autoritetsbånd?*

Oppgavens arkitektur – gangen i fremstillingen

Oppgaven har et kronologisk perspektiv som ordner grunnlovsutkastene i kapittel 4, med noe avvik, og hvor sekundærlitteratur om utkastene legges frem etter gjennomgangen av selve grunnlovsforslagene fra bøndene; de ulike historikernes synspunkter sammenliknes også. Jeg avslutter kapittel 4 med mine synspunkter og analyser.

I kapittel 5 om debatten på Eidsvoll må sekundærlitteratur drøftes fortløpende etter hvert som paragrafene blir presentert, da det er lite ideologi og synspunkter fra selve forhandlings- og hovedprotokollen. Det er riktignok en del synspunkter som ble notert i forhandlingsprotokollen på Eidsvoll og primærkilden, og disse synspunktene vil sammen med sekundærlitteratur danne rammen for hvordan vi ideologisk kan forstå bøndernes synspunkter og hvorfor de stemte slik de gjorde.

² Arne Bergsgård, *Året 1814; 1. Grunnlova* (Oslo: Aschehoug, 1943): 281

³ Bergsgård, *Året 1814; 1. Grunnlova* (1943): 281/282

⁴ Bergsgård, *Året 1814; 1. Grunnlova* (1943): 281/282

Debatten vil derfor ikke være strengt kronologisk ordnet fordi konteksten drøftes fortløpende og strukturen blir derfor utpreget idehistorisk med løpende forklaringer for bøndenes handlinger på Eidsvoll.

Oppgaven summeres opp i kapittel 6 ved å se på forholdet mellom bønder, elite og embetsmenn hvor Christian Frederik og Christian Magnus Falsens posisjonering drøftes sammen. Tidligere litteratur om emnet blir også drøftet inn sammen med de synspunkter som anføres fra eliten. Kapittel 7 vil sammenfatte problemstillinger, hypoteser og empirien i oppgaven og gi svar på det oppgaven spør om.

Grovt summert opp kan det sies at det normative ideologiske fundamentet fra kapittel 4 vil etterprøves i kapittel 5, deretter vil jeg finne ut ideologiske posisjoneringer som Christian Frederik, Christian Magnus Falsen, og Nicolai Wergeland hadde i forhold til bøndene.

Det området i Norge som peker seg ut ideologisk blant bondestanden vil også drøftes i oppgaven og mulige forklaringer vil bli lansert.

Metodiske betraktninger: empati og oppgavens metodiske identitet

Analysen er hermeneutisk med en del innslag av komparasjon der et slikt perspektiv er nødvendig for å få frem ulike tolkninger av bøndene på Eidsvoll. Men presisjon og nøyaktighet er også idealer for tekstorienterte historikere. Jeg lanserer senere i innledningskapitlet to begreper og to grove idealtypiske metoder innenfor vitenskapens virkeområder; klassisk intellektualistiske fremgangsmåter og operasjonelle tilnærminger. Oppgaven vil nok støtte seg på en klassisk fri, kreativ tradisjon, men hvor kvantifiseringer og nøyaktighet også forekommer i varierende grad. Men det sentrale vil være innlevelse.

Empati forsås ofte som medlidenhet, men forstås for oppgaven som innlevelse i andres menneskers tankeliv og livssituasjon. Innlevelse er ofte basert på forståelse av verdier, rasjonalitet og følelser; og forståelsene kommer som en klangbunn av ens eget tankeliv. Forståelsene gjøres ofte intuitivt. Problemet er at intuisjon er et vagt og lite metodisk vitenskapelig verktøy for å anvende empati. Intuisjon erfares ulikt, den kan i noe grad læres, den kan utvikles og påvirkes. Den er kulturbetinget, og kulturer forandrer seg, og hvordan kan man møte fortidas horisonter og tankesett når premisene for forståelse forandrer seg?

Løsningen ligger i det Knut Kjeldstadli har kalt å komme inn i fortidas *mentale univers*.⁵ Intuisjonen ligger med som forutsetning likevel, vi har også med oss en forforståelse preget av vår tids måte å tenke på og forstå språk og kilder, men vi må være bevisste vår samtids kulturelle og mentale bagasje. En metode som innbefatter å komme inn en fortids mentale univers, er å ta for oss primærkildenes ord og språk, og vi som historikere må legge oss tett inn mot kildene vi studerer. Kildene bør også være av et bredt spekter. Når alt dette er skrevet om å komme inn i fortidens måte å tenke på, ligger det kvantitative overveielser også her.

Hvis kildene, mange av dem og innholdet i dem, peker mot et mønster og strømninger bøndene var en del av, vil kildene og antallet samlet gi *empirisk trykk* til mine påstander om bøndenes ideologiske posisjoner. Jeg vil derfor se på de 10 grunnlovskastene som direkte kan knyttes til bondestanden, for å si noe om forståelsene av motiv, behov og tankeliv for å finne noen mønstre; sentrale trekk ved Weidemanns utkast vil også følge med i analysen. Jeg vil også behandle den filosofiske konteksten, for å kunne se bøndenes tanker og motiv i en kontekst og kanskje få frem en tidsånd.

Sammenhengen mellom aktør- og diskursbegrepet, og begrepsavklaringer

Om bøndene handlet som selvstendige aktører på Eidsvoll, vil være helt sentralt i oppgaven. En aktør er en person som handler som et bevisst og rasjonelt subjekt, men også personer eller grupper er aktører. Aktører kan imidlertid også handle ubevisst i kildene. Det skal vi komme nærmere inn på. En overgangsform i aktørbegrepet har vært sosiale klasser.

Et begrep som struktur vil bli brukt i oppgaven, i all hovedsak organisasjonsstruktur – sosial struktur, særlig normer og sammenbindende fenomener som var sterkt synlige på Eidsvoll. Større enn normer og mer sterkere uttrykt i en sivilisasjon, særlig blant elitetenkere, er tidsånd (Hegel) - mentale strukturer som kan være beskrivende for en tidsepoke. Tidsånd er også et idésystem med en del fellesnevnerne.

Felles for alt dette er at jeg og andre historikere forholder oss til tekster i kildene, en tekst er språk utover en setning. Tekstene og kildene forholder seg til hverandre både ved at aktørene i tekstene og kildene er bevisste andre tekster og kilder, og noen ganger også tilsynelatende ubevisste andre kjente tekster, men hvor språket i kildene står i et forhold til

⁵ Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den gang hva den var; en innføring i historiefaget*, (Oslo: Univesitetsforlaget AS, 1999): 184

andre kjente tekster. Jeg bruker derfor ordet diskurs i oppgaven for å belyse *tekstlige sammenhenger*, og begrepet 'diskurs' betyr tekst som vev og er nært beslektet med intertekstualitet.

Noen ganger forholder de forskjellige tekstene seg til hverandre ved at aktørene i tekstene åpenbart er kjent med tekster de sannsynligvis har vært påvirket av, og har et bevisst forhold til tekst i for eksempel i den franske menneskerettighetserklæringen; og da kan en tale om *bevisste kollektive strømninger* som er synlig i diskursen/veven av tekst fra kildene. Mens en annen gang inngår en tekst fra kildene i en diskurs om naturrett uten at aktørene har gitt til forståelse for oss som historikere en *klar* bevisst tekstlig sammenheng med for eksempel John Lockes skrifter.

Her bruker aktørene likevel naturrettlig språk og ideer og bruker naturrettlige begreper i annen sammenheng enn Locke, men innholdet bærer likevel preg av en tekstlig relasjon til John Locke og den senere tekstvev innen naturrett likevel. Jeg vil kalle dette for *ubevisste kollektive strømninger* som er synlig for oss som historikere i ettertid. Det som binder bevisste og ubevisste og kollektive strømninger er for historikeren derfor diskursen fra alle kildene vi vektlegger, en fortidig vev av tekster, som vi systematiserer, og som er tilgjengelig for oss nå - heldigvis!

Men når alt dette metodisk er skrevet; å fortolke fortiden byr på problemer for historikeren. Menneske og kulturer utvikles, og mennesket endrer sin måte å tenke på. Det er en utfordring for historikeren når han skal sette seg inn i fortidens mentalitet, ideer og rasjonell kontekst. Jeg vil først rette fokus på nåtidens mentalitet og sammenline med klassisk måte å forstå og tilnærme seg kulturen på.

Operasjonell tenkemåte

En operasjonell tenke- og fremgangsmåte for å løse problemer og utfordringer vil, i større grad enn det rent ut subjektive og kreative i de mentale prosesser, gå ut på å tenke og gjøre bestemte ting i operasjoner som "metode". Å gjøre ting i fastlagte operasjoner er noe vi ofte gjør i dagens samfunn og har lært gjennom vår stadig mer avanserte hverdag, skole og studier, som vektlegger matematikk, logikk og analytiske tankeoperasjoner i stor grad.

Fremgangsmåten blir bestemt av svarene en får ved å prøve ut tanker mot erfaring. En slik fremgangsmåte kan ofte være "steg-for-steg-tanker", hvor sammenhengene til det vi kommer

frem til er nært knyttet til hverandre. Den operasjonelle fremgangsmåte skyter fart da den eksperimentelle metode tas i bruk i tilnærmingen til naturen i Vesten. Tilnærmingen kan ofte være presis og nøyaktig.

Den operasjonelle fremgangsmåte er selvsagt også utprøvende, men assosiasjonene går i operasjoner og følger et mønster hvor logikk, bruk av analyse, mekanikk, og i dag teknologi og teknikk, enten sammen eller hver for seg danner rammer for løsningen av et problem innenfor ulike områder i samfunnet. Ofte kan en operasjonell tilnærming til et problem kopieres av andre og man får samme resultat som de har prøvd en operasjonell tilnærming til problemet. En kan godt hevde at da man tenker i operasjoner om å nå et mål C, så må man gå igjennom tanke A og tanke B ledsaget av bestemte handlinger. Man tenker ofte ikke over innholdet i det man gjør. Det man gjør mangler ”ånd”, og følgelig er det fåfengt å hevde *innlevelse* som verktøy i en operasjonell fremgangsmåte.

En kan ofte søke å løse problemer av matematisk, teknisk, logisk eller mekanisk art ved å ha *innsikt* i hvordan man går frem. Målet med fremgangsmåten og selve fremgangsmåten og tenkemåten, kan ofte være å gjøre noe som er operativt eller anvendelig for å nå bestemte mål. Innsikten i hvordan man går frem, får man ved gjentatte erfaringer av operasjonell fremgangsmåte innenfor nevnte disipliner, selv om for eksempel logisk innsikt ikke er det samme som teknisk innsikt. Til slutt vil den operasjonelle fremgangsmåte fremstå som intellektuelle rutiner for å nå et mål.

Fremgangsmåten gjøres tilnærmet automatisk uten refleksjon eller undring. Det gjør at man ikke kan utelukke intuisjon som en del av fremgangsmåten der man tenker operasjonelt fornuftig. Isolert sett kan en operasjonell fremgangsmåte inngå som forståelse av et menneskes logiske handlinger og en årsaksforklaring kan utledes hvor logikk binder forklaringen sammen. Men så lenge menneske har fri vilje vil man aldri kunne garantere at fremgangsmåten til den samme historikeren kan gjentas for å forstå tilstrekkelig andre lignende handlinger av mennesker.

Klassisk intellektualisme

Kreativiteten og *den klassiske intellektualisme* vil i et samfunn preget av operasjonell tankegang være mer fraværende enn når man knytter tanker opp mot egne følelser og det mer intuitive og subjektive. En intellektuell person vil i dag i større grad måtte forholde seg til

den operasjonelle fremgangsmåte og metode gitt vårt samfunns tekniske nivå og hvor vi behersker naturen og teknologi på en helt annen måten enn på 1700- og 1800-tallet. Den klassiske intellektualisme slik jeg forstår den, vil være den subjektive opplevelsen av et problem av kulturell art grunnet i kreativitet, og dens resultater.

Resultater kommer dog i logisk form, og med språklig intelligens; men hele tiden det intuitive og/eller mer analytisk tenking der erfaring, undring, refleksjon brukes og utøves for *innlevelse* i ideer, kultur og mennesker. Dette står i motsetning til å tenke og gjøre noe i operasjoner som følger mønstrede assosiasjoner. Sentralt for filosofen eller historikeren vil være å føle seg frem, fremfor å teste operasjonelt gjennom for eksempel hypoteser hva han eller hun vil finne ut. Man lever seg inn i et problemkompleks, og bruker innlevelse for å skape mening gjennom språk og ideer. Rent konkret vil historikeren eller filosofen fortolke kulturer og menneskers tankeliv og situasjon ut i fra egen erfaring i han selv, ofte kombinert med det som finnes foran han når han leser i kildene.

Det skapes mening som han skriver ned, ofte kombinert med erfaring fra hukommelsen gitt i kilder han eller hun har lest før. Her vil intuisjon og også mer analytisk tenking være med på å bestemme hva slags kilder som skal vektlegges. Intuisjon forstås som umiddelbar oppfatning eller forståelse av noe hvor verdi og følelser spiller inn, og er en form for umiddelbar innsikt uten hjelp av refleksjon eller erfaring.⁶ Det vil selvsagt være elementer i varierende grad av analyse og analytisk tenking i all kanonisert filosofi og historie, men skal en historiker eller filosof studere ånd, bør man leve seg inn i den åndelig ved å tenke innenfor samme paradigme som klassiske intellektualister har gjort før, særlig hvis den ånd en skal studere har blitt formulert av klassiske intellektualister, særlig i pre- og romantikken. Historie og idéhistorie er ånd, og vi må gå frem med ånd for å gripe den ånd vi vil avdekke og skildre.

Vi kan dermed summere opp at det er to veier til å løse et problem eller en utfordring og komme til kunnskap. Den klassiske intellektualisme bør i all hovedsak brukes, men ofte i kombinasjon med operasjonelle fremgangsmåter, der vi skal skape mening. I den sistnevnte fremgangsmåte kan ofte en ensidig bruk av logikk og analyse forekomme. Men vi kan likevel ikke utelukke intuisjon som hjelpemiddel for fornuften der fremgangsmåten er operasjonell. Fornuften kan likevel stå i fare for å gå på tomgang, i tillegg til at fornuftshorisonten er smal. I klassisk-intellektualistisk tenking har man et større samspill mellom fornuft, logikk,

⁶UiO, ordbok, "intuisjon" 2008, URL: <http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?OPP=intuisjon&bokmaal=S%F8k+i+Bokm%E5lsordboka&ordbok=bokmaal&alfabet=n&renset=j>

rasjonalitet, verdier og følelser. Dette gir en bredere fornuftshorisont og vi vil potensielt kunne få en horisontsammensmelting med all menneskelig fortid som er tilgjengelig som kilder. Det skapes forståelse; og mening skapes. Resultatet blir ofte ikke umiddelbart operativt og anvendelig i det rent praktiske og materielle ved tilværelsen for menneskene, selv om det finnes mange unntak. Presisjonsnivået og resultatet er ofte ikke i samme kategori som ved operasjonelle fremgangs- og tenkemåter.

Grovt forenklet kan man også oppsummere at i vår modellering av verden ved tankevirksomhet innenfor vitenskapsfag og åndsvitenskaper har hatt et spenningsfelt mellom operasjonell tankegang og en mer fri tradisjon der kreativiteten og det intuitive har vært pådrivere i åndsvirksomhet, særlig innenfor filosofi og historie. I dette spenningsfeltet har det oppstått to tilnæringer til metodisk virksomhet i vitenskapen; en *kvantitativ* tilnærming hvor det presise og nøyaktige er idealer og vi får tallmessige og målbare fremstillinger i et vitenskaplig arbeid.

Vi har også den *kvalitative* tilnærmingen hvor hermeneutikk, forståelse og innlevelse er det viktige. Innenfor et vitenskaplig arbeid kan begge metoder kombineres i ulik grad. Noe de stort sett i varierende grad alltid gjør, så også i denne oppgave, men hvor det kvalitative naturlig nok veier tyngst i en oppgave der ideer er tema. I de hermeneutiske tilnærmingene slik som i (ide)historiefaget er forklaringene, motiv- og tidsåndsorienterte, knytta opp i mot blant annet intuisjon som et redskap for å få empati og innlevelse i fortidens menneskers tankeliv og livssituasjon. Den klassiske intellektualisme er en åndsvitenskapelig metode og har blitt brukt helt eller delvis siden logos ble tenkemåte i antikken og åpnet opp for fornuften i tenkingen. Den er også en mer generell og allmennfilosofisk påminnelse om at veien til fornuft går gjennom flere tenke- og fremgangsmåter.

Bakgrunn

Det bør også komme en påminnelse om de viktige politiske forholdene i Europa i 1814, hvor den demokratiske revolusjonen i Frankrike fra 1789 etter hvert endte med terror, diktatur, påfølgende total rekonstruksjon av store deler av Europa gjennom langvarig krig som hadde formelt sluttet ved Napoleons abdikasjon 4. april. Bourbonerkongen Ludvig den 18. ble satt på tronen. Men Europa var delvis støpt inn i en folkesuverenitetens nye orden der man gikk fra konge- til folkesuverenitet gjennom et urolig 1800-tall.

Tankene fra Frankrikes omveltninger og den amerikanske revolusjonen levde i beste velgående. Danmark-Norge hadde også over 150 år med enevelde som styreform. Et konstitusjonelt monarki med personlig kongemakt og varierende grad av folkerepresentasjon var vanlig ved slutten av 1700- og store deler av 1800-tallet i de fleste stater nedover på kontinentet. Det var før Eidsvoll-forsamlingen derfor en blandet atmosfære av ideer som motsa hverandre i konservativ og liberal retning.

Norge var også en liten nasjon med rundt 900 000 innbyggere som også i over 400 år hadde vært i union med Danmark som attpåtil hadde blitt påtvunget Napoleon som alliert. Norge hadde i tråd med vanlig praksis og folkerett på denne tiden blitt lovet til Sverige av de allierte som takk for Carl Johan og Sveriges innsats mot Napoleon. Carl Johan var dog en mann som helst ville sørge for tingene selv, og han hadde presset frem ved sin armé kapitulasjon og krigsbytte Norge fra Frederik den 6. og Kiel-traktaten hadde blitt undertegnet 14. januar. Det oppstår likevel noe tid før Carl Johans armé kommer tilbake med stridsevne til Sverige. Christian Frederik setter i gang en prosess for å beholde landet og gjøre det til sitt rike; en grunnlovsforsamling kommer i stand på Eidsvoll 10. april. I denne forsamling implementerer forsamlingen i det lille landet tankene om menneskenes frihet og likhet i sin grunnlov. Enden på denne lille historiefremstillingen ble en av Europas mest liberale grunnlover. Internasjonalt har også bøndene, som den laveste stand i samfunnet, blitt oppfattet som trofaste mot eliten og det gamle Europa før 1800 av historikeren Robert Palmer.⁷

Videre så forholder det seg også, som den korte bakgrunnen nettopp skissert viser, at bøndene som stand hadde fungert i et enevelde i 150 år. Her har et begrep som lydighetskultur blitt nevnt av mange historikere. Ikke alle tankene rundt frihet og likhet, hvis innhold jeg skal gjøre rede for i kapittel 2, falt i like god jord hos konge og elite på Eidsvoll. Bånd av autoritet nedover fra kongen og eliten ned mot bøndene burde ha vært synlig på Eidsvoll, og kildene frem til nå har skildret bøndene som klare tilhengere av regent Christian Frederik, og det som blant annet historikeren Knut Mykland har skildret som kongens mann på Eidsvoll, Christian Magnus Falsen. Hvordan ble så da den norske grunnloven så liberal? Jeg tror noe av svaret kan ligge hos bondestanden på Eidsvoll.

⁷ Robert Palmer, *The age of the democratic revolution; a political history of Europe and America; the challenge*, 3. utgave, 1974 (Princeton: Princeton university press, 1959): 479

Tradisjonell forståelse av frihet og likhet

Det forholder seg også slik at i internasjonal og nasjonal idéhistorisk og historisk forskning har begrepet om politisk frihet og likhet blitt avspist med den svært politiserte termen 'liberalisme'. Jeg mener at begrepene om frihet og likhet går ut over en slik term, og at når man ser begrepene frihet og likhet i vide sosiale – for aristokratiet også sosiologiske og politiske perspektiver, så vil det flytende innholdet til begrepene bli synlig for leseren.

Jeg vil ikke avskrive en term som liberal, for jeg bruker den selv, men som bakgrunnen for begrepene forståelse på Eidsvoll etter hvert vil vise, var det ikke noe fasttømret ideologi bak det å være liberal eller for frihet og likhet, men pragmatiske hensyn i forhold til hvor man befant seg i samfunnet som var av betydning for hva folk i samtiden oppfattet som frihet og likhet. Som vi skal se av bakgrunnskapitlet, var det to idealtypiske oppfatninger om frihet og likhet i 1814.

Jeg vil derfor ikke bruke politisk liberalisme som term i vesentlig grad fordi den lover noe om en fasttømret ideologi, og jeg tror ikke en slik forforståelse eller forståelse av bakgrunnen for Eidsvoll bør forstås med et slikt utgangspunkt. Det var åpenbart tanker som virket ganske fasttømret rundt næringsfrihet og økonomisk liberalisme, men den politiske liberalismen er for meg et begrep hvis innhold var uklart både ved inngangen til 1800-tallet, og gjennom hele 1800-tallet, da vi også fikk koblinger som planliberalisme (Rune Slagstad) og sosialliberalisme.

Jeg tror også at både leser og jeg er enige om at folk og elite på Eidsvoll tenkte forskjellig fra det man gjør i dag. Georg Wilhelm Friedrich Hegels historiefilosofi summerer opp mye av synet på rasjonalitet og fornuft som relative og progressive størrelser, hvor hver epoke hadde sin "rasjonalitet". Forandringen skjedde gjennom en dialektisk prosess hvor hvert trinn i historien omfavnet fornuft og frihet ufullkomment, som igjen ble avløst av et nytt ufullkomment stadium som igjen avfødte et nytt stadium. Enden ble samtiden til Hegel etter 1814.⁸ Hvis vi med utgangspunkt i Hegels egen samtid bruker av hans måte å tenke dialektikk på, som ikke er bare brukt av ham, så kan man si at prinsippene om frihet og likhet sto på god fot med hverandre rundt 1814. Grev de Saint-Simon tanker hadde liten oppslutning, Louis Blanc var akkurat født, og Karl Marx var ennå ikke født.

⁸ George G. Iggesrs, Q. Edward Wang and Supriya Mukherjee, *A Global history of modern historiography* (Harlow: Pearson Education Limited, 2008): 81

Kilder

1814 er gjenstand for stadig debatt blant historikere og andre helt siden Grunnloven var ferdig og kongen valgt på Eidsvoll. Jeg må gjøre et utvalg av litteratur for oppgaven og vil støtte meg på de mest sentrale historikerne fra venstretradisjonen og den mer kritiske skolen. Jeg vil også sammenlikne John Lockes to mest sentrale verker som er redigerte med digitale førsteutgaver av originalverkene, og der det er unøyaktigheter i oversettelse, vil dette drøftes. Bondestandens grunnlovsforslag, stemmegivningen fra debatten og Christian Frederiks dagbok har i oppgaven sitt opphav i kildesamlingen *Riksforsamlingens forhandlinger* (1914) med forhandlingsprotokoll, bilag, innstillinger, grunnlovsutkast, innberetninger, adresser og fullmakter, som ble redigert av Arnet Olafsen. Dette flerbindskildeverket er oppgavens viktigste primærkilde. Den igjen bygger blant annet på Munk og Birkelands *Storthings-Efterretninger 1814-1833* (1874), og Georg Sverdrup og Ludvig Platous *Den Norske Rigs-Forsamlings Forhandlinger paa Eidsvold i Aaret 1814* (1814).

Dagbokskilder, memoarer og enkelte innlegg som ikke står i de nå nevnte kilder, er hentet hovedsakelig fra Eli Fures populærhistoriske kildesamling: *Eidsvoll 1814 - Hvordan grunnloven ble til* (1989). Bidrag derifra skal drøftes inn i oppgaven for å rekonstruere debatter og syn der bøndene som aktører var med. Alle primær- og sekundærkilder skal skrives sammen til en fremstilling om bøndene som gruppe i forhold til ideologi og forholdet til Christian Fredrik og embetsmennene, med særlig fokus på Christian Magnus Falsen og Nicolai Wergeland. Men hva vet vi rundt bøndene i Eidsvoll-forsamlingen og deres forhold til frihet og likhet?

Grunnlovens idehistoriske ramme – gjeldende litteratur

Odd Arvid Storsveen har gått igjennom de sentrale deler av litteraturen om 1814.⁹ Han etterlyser ideologi på elitenivå som et område hvor det trengs mer forskning selv om de åpenbare ideologiske forbilder for eliten lenge har vært kjent. Jeg vil snu litt på det: Hvorfor ikke se om bøndene som aktører var påvirket, ubevisste som bevisste, av de samme kontekstuelle faktorer som Nicolai Wergeland og andre av eliten på Eidsvoll?

⁹ Odd Arvid Storsveen, "Litteraturen om 1814 – en historiografi av Odd Arvid Storsveen" (2002), URL: <http://www.nb.no/baser/1814/histori.html>

Kapittel 2, og senere i kapitlene i oppgavens drøftingsdel, viser at det går klare linjer fra ideologiske posisjoner på Eidsvoll, og det reservoaret tilgjengelig der, til det store vestlige reservoar av filosofi og politiske ideologi som hadde bygget seg opp i Europa helt tilbake fra Magna Carta (og helt sikkert også enda lenger tilbake) gjennom Thomas Hobbes, John Locke og opplysningstiden og de demokratiske revolusjoner i de nordamerikanske statene og Frankrike.

Ola Mestad har i artikkelen ”Næringsfrihet i 1814-grunnlova – Adam Smith, Schlegels naturrett eller bondekraft?” i boka *Forfatningsteori møter 1814* med Dag Michalsen som redaktør, vist sammenhengen mellom naturrett og konstitusjonsarbeidet på Eidsvoll. Det interessante er at Mestad setter en motsetning mellom bønder og naturrett, riktignok i næringssspørsmålet. Men bøndene som underklasse og med krav og protester har blitt gjentatt i historieskrivingen. Var de uten ideologiske posisjoner?

Stemmeretten

Jens Arup Seip, Tore Pryser og flere andre historikere har en taktisk versjon av bakgrunnen for stemmerettsparagrafen, og hevder at det var maktpolitiske argumenter og frykt for manglende støtte fra bøndene for selvstendighets- og moststandsmennene på Eidsvoll, som gjorde at Falsen og Adlers grunnlovskast, som lå til grunn for konstitusjonskomiteen og som ønsket en snevrere stemmerettighet, ble sett bort fra på dette punktet.¹⁰ Finnes det ideologi og synspunkter fra bøndene selv som kan belyse den vide stemmeretten?

Marthe Hommerstad har i lys av liberale holdninger til å gi stemmerett til aktive borgere, de som betalte over en viss sum skatt og hadde eiendom, enten bygslet eller eiet, analysert sammenhengen mellom odelsrett og stemmerett.¹¹ Leder av konstitusjonskomiteen Christian Magnus Falsen er en nøkkelperson i hennes analyse slik mange fremstillinger om bøndenes forhold til viktige folkerepresentative spørsmål hviler på.

Hommerstad argumenterer for at Falsen mente at odelsretten sikret bonden som aktiv borger, og hun mener at hans syn på odelsretten langt på vei var det å være en aktiv borger; og

¹⁰ Jens Aarup Seip, *Utsikt over Norges historie*, (Oslo: Gyldendal, 2002): 42/ Tore Pryser, *Norsk historie 1814-1860* (Oslo: Det norske Samlaget, 1999): 205

¹¹ Marthe Hommerstad, ”Bonden og stemmeretten – embetsmennene og synet på bøndene” i Hilde Sandvik (red), *Demokratisk teori og historisk praksis*, (Oslo: Scandinavian Academic Press c/o Sparacus forlag AS, 2010)

bonden måtte også være *medbestemmende* og helst også ha store gårder som ga mye i skatt.¹² Reduksjonisme av odelsrett ville medføre færre ansvarlige bønder, mindre skatt og dermed færre stemmeberettigede. Følelsen av ansvar og å ha en aksje i samfunnet, skinner igjennom Hommerstads analyse.¹³ Falsen mente i følge henne at odelsretten sikret stabiliteten i samfunnet.¹⁴

Halvdan Koht ga i artikkelen ”Trongen til demokrati i 1814” spiren til slike tanker som Hommerstad fremlegger. Kohts tanker er blant annet følgende:

” For ein må legge vél merke til at det odelsbonden og odelsretten Falsen alltid lovpriste, og fylgjerett gje valrett til (...) Likevel var han på Eidsvoll med på å gje valrett til alle gardbrukerane (...) leiglendingane medrekna. Dermed gikk han da eit langt steg utafør sin egen bonderomantikkk.”¹⁵

Å tilskrive Falsens idyllisering av odelsbonden som sentralt for stemmeretten til bøndene er derfor ikke noe nytt i norsk historieforskning.

Hommerstad avslutter sin artikkel om stemmerettigheten og odelsretten med det første storting etter Eidsvoll hvor bøndene markerte seg med å føre sine interessesaker og rev seg løs fra patriarkalske strukturer.¹⁶ Jeg vil i oppgaven argumentere for at dette skjedde året før – under Eidsvoll-forsamlingen.

Synet på 1814 – to hovedlinjer

Synet på friheten og grunnloven på Eidsvoll i 1814 går gjennom to hovedlinjer. Den ene er venstretradisjonen med blant annet Henrik Wergeland (som jeg av plassmangel ikke kan gå inn på i oppgaven), Ernst Sars, Halvdan Koht og Arne Bergsgård. Disse hadde fokus på ”folket” som bakgrunn og sentrum for 1814. Det vil derfor være nødvendig å gå inn i alle disse historikernes synspunkter på bøndenes rolle. Sars hevder at det var lange linjer av historisk frihet blant bønder i Norges historie som så skal ha smittet over på den nye

¹² Hommerstad, ”Bonden og stemmeretten – embetsmennene og synet på bøndene” (2010): 116

¹³ Hommerstad, ”Bonden og stemmeretten – embetsmennene og synet på bøndene” (2010): 116

¹⁴ Hommerstad, ”Bonden og stemmeretten – embetsmennene og synet på bøndene” (2010): 116

¹⁵ Halvdan Koht, ”Trongen til demokrati i 1814”, i K. Mykland (red.), *Omkring 1814; en antologi ved Knut Mykland* (Oslo: Gyldendal, 1967): 124.

¹⁶ Marthe, ”Bonden og stemmeretten – embetsmennene og synet på bøndene” (2010): 118

overklassen og borgere fra 1500- til 1700-tallet. Halvdan Koht har skildret resultatet på Eidsvoll som et resultat av klassekamp mellom over- og underklasse. Var det slik?

Mot et slikt folkesyn sto en kritisk skole av historikere med Yngvar Nielsen, Sverre Steen og Jens Arup Seip, som nedtonet folkes arbeid, vektla Christian Frederik og stormaktspolitikken. Senere skulle Knut Mykland klargjøre rollene til Christian Frederik og Christian Magnus Falsen. Jeg vil også gå igjennom alle disse historikernes synspunkter på bøndenes grunnlovsutkast og påvirkning på grunnloven. Knut Mykland er helt sentral for å forstå forholdet mellom regenten, Christian Magnus Falsen og bøndene. Yngvar Nielsen på sin side har selv skrevet om bønder og kultur på 1700-tallet og har også betonet kontinuitet blant bønder i Norge; Nielsen har selv hatt fokus på odelsbonden forut for 1814, som oppgaven vil vise.

Hvem var bøndene på Eidsvoll?

Anders Lysgård og Teis Lundegård var høvdinger fra bygdene de kom fra; begge to hadde også næringer ved siden av å drive gård. Begge ble altså ansett for å være av øverste sjikt i bygda de kom fra; og var selvskrevne talsmenn for bøndene, selv om Lysgård nok var mindre radikal enn Lundegård. Men det var også mindre bønder på Eidsvoll. De lot seg høre i debattene om næring og eiendom på Eidsvoll. I tillegg har vi mange grunnlovsutkast fra bønder, trolig ofte selveiere med større og mindre gårder. Teis Lundegård hadde kjøpt opp gårder og slått sammen til et stort bruk. Slike oppkjøp av gårder under en storbonde eller proprietær, var noe en del bønder mislikte sterkt, særlig tydelig blir dette i bøndenes argumentasjon rundt næringsfrihet og odelsrett. Indirekte kan man også trekke ut motsetninger i et anonymt grunnlovsutkast fra Buskerud. Det er derfor ikke uproblematisk å snakke om bøndene som en enhetlig gruppe og aktører på Eidsvoll.

Mitt ståsted

Jeg tror på frihet for mennesker, samtidig som jeg vil gi fra meg deler av friheten til fellesskapet slik at den allmenne vilje kan føre meg og andre mennesker mot en høyere enhet og et stadig bedre og likeverdig samfunn gjennom lover og regulering. Grunnen for et bedre samfunn ligger i en felles utvikling gjennom fellesskapet mot likeverd og fremskritt. Det er mitt ståsted som person og historiker.

Kapittel 2: Ideologi og bakgrunn for Eidsvoll-forsamlingen

Det kan helt grovt skisseres opp to idealtypiske begreper når det kommer til hvordan man så på prinsippene om frihet og likhet internasjonalt før og i 1814. Innholdet i begrepene jeg skal gjøre rede for, ser man tydelige spor av i ideologiske posisjoner, debattene og endelig grunnlov på Eidsvoll. Dette er ikke begrepspar som rommer ideologiske program og som noen fulgte til punkt og prikke, ei heller to kategorier hvis *alt* innhold utelukker hverandre, men to mer eller mindre ulike tankesett og perspektiver om hvordan man så på frihet og likhet internasjonalt. Dette var to perspektiver som kunne gli i hverandre selv om enkelte tanker i de demokratiske frihets- og likhetstanker var uforsonlige med tanken om en overklasse med særrettigheter.

Aristokratiet – motvekten mot den eneveldige konge

Den første politiske, sosiale, og sosiologiske, frihetsforståelsen, *aristokratisk frihet*, er uttrykt blant annet i Baron de Montesquieu i hans *Lovens ånd* (1752) som så adelen som bærer av en æreskodeks som hindret dem i å la seg ydmyke av en despotisk konge hvis styringsverktøy var basert på frykt.¹⁷ Adelen og stormennene skulle beskytte mange folks frihet, og politisk frihet var avhengig av et hierarkisk samfunn hvor adelen var bærer av en politisk frihet og viktig i en maktdeling mellom adel og konge, en tradisjon som man gjerne kan si har røtter tilbake til Magna Carta. Samtidig er det også viktig å nevne slik historikeren Robert Palmer har utdypet at hele aristokratiet, også de som ikke var av adel, ved sin samfunnsånd og æresfølelse, alle med sine plasser i myndighetsorganer og -institusjoner, var viktig for politisk frihet for alle.¹⁸

Begrepet 'aristokratiet' blir ofte brukt bredere enn standsbegrepet adel, og brukes som en betegnelse om overklassen. I Frankrike hadde aristokratiet tilnærmet monopol på de viktigste embetene. Problemet var også at de ulike myndighetsinstitusjoner og -forsamlinger ikke var forankret i folkesuverenitet, men forsamlingene, slik som parlamentene i Frankrike, var tilkommet gjennom århundrer av maktkamp mellom monarker og aristokrati, og myndighetsinstitusjonene tjente best overklassen selv. Aristokratiet var også selvrekrutterende som gruppe innenfor embeter og embetsverk.

¹⁷ Palmer, *The age of the Democratic Revolution*, (1974): 59

¹⁸ Palmer, *The age of the Democratic Revolution*, (1974): 56

Folket utgjorde hos Montesquieu den tredje delen av maktfordelingen ved siden av konge og adel. Ordene politisk likevekt er nok *i dag* et bedre ord i denne sammenhengen enn politisk frihet. Montesquieu ville ha adelen/aristokratiet og folket i forskjellige representative forsamlinger. Fra slutten av 1700-tallet og gjennom 1800-tallet så aristokratiet og overklassen i Vesten seg best tjent med på nasjonalt nivå å ha et overhus eller førstekammer der de selv satt for å være dempende på den pulserende folkeviljen i et eventuelt andrekammer eller underhus. En viktig tanke i aristokratisk frihet er at *overklassen anså seg selv som privilegerte*; helt sentralt sto adelskap og alle mulige former for arvelige privilegier blant magistrater og embetsmenn. Montesquieu ville beholde ikke bare adelige privilegier, men også laug og ulike privilegier til foreninger og provinser skulle være med å bidra som en motvekt mot despotiet til monarkene.¹⁹ På Eidsvoll finner vi tanker om en privilegert overklasse hos Peder Anker, og Nicolai Wergeland som også ønsket de fleste trekk av de mer demokratiske tanker nedfelt i grunnloven.

Noe av problemet med å fremstille aristokratiet som en likevekt til monarken, ligger selvsagt i at flere i aristokratiet kunne ønske en sterk konge hvis det gagnet dem personlig og/eller hadde en sterk tilknytning til monarken. Begge deler var i aller høyeste grad tilfelle med Christian Magnus Falsen som også ville gi Norge en grunnlov basert på sentrale tanker blant aristokratiet på denne tiden i Europa med tokammersystem med meget sterkt innskrenket stemmerett og valgrett til førstekammeret.

Frihet og likhet i et demokratisk perspektivs bakgrunn: naturetten

Det var gjennom opplysningstiden, og også helt tilbake til antikken, en naturrettslig filosofi. Det skjer dog et skille fra å være en kollektiv og samhörighetsfilosofi til utgangen av middelalderen til en mer individuell rettighetstenking fra midten av 1600-tallet.²⁰ Dette henger sammen med individualismen som starter i renessansen og skyter fart ved reformasjonen. Europa på 1500- og 1600-tallet kan kanskje karakteriseres som at vold og krig var en vanlig interaksjonsform mellom stater og i stater. I tillegg var høy dødelighet som følge av sult, sykdommer og epidemier et problem. Menneskets overlevelse var på agendaen og

¹⁹ Andreassen, Bent, "Fremveksten av den klassiske liberalismen", URL (1997): <http://www.ideeromfrihet.no/1997-6-andreassen.php>

²⁰ Syse, Henrik, URL, "Naturrett og menneskeverd" (1997): <http://www.filologen.no/97-3/naturrett.html>

naturrettslig filosofi tok med Thomas Hobbes og John Locke utgangspunkt i at mennesket skulle overleve og oppholde seg selv. Men på hvilket grunnlag?

Hos Hobbes er det en *frivillig samfunnskontrakt* mellom suverenen og borgerne; og suverenen skal gi rammer for *liv og fred* for borgerne, borgerne skulle også stille *likt* (her kommer likheten i rettighetene frem) i samfunnet med hensyn til liv og den naturlige loven om fred, uten at vi skal trekke det for langt. Suverenen har *all* makten og er ikke bundet av noen avtaler, og borgerne må enes seg i mellom å søke rett til liv og fred. Men truer suverenen den naturlige loven, kan folke reise seg.²¹

Hos John Locke er også den naturlige retten til liv viktig, men også *toleranse*, *rett til eiendom og frihet* er viktig som rammer for den frivillige samfunnskontrakten. Frihet under ansvar er sentralt hos Locke, og har senere blitt den moderne liberalismens maksime. Hobbes hadde betont suverenens og statens rolle. Locke flytter verdier og moral ut i samfunnet, og staten må forholde seg til disse gitt at disse verdiene er gitt av naturen.

I John Lockes *To avhandlinger om statsstyre (1690)* kommer de sentrale aspektene i Lockes naturett frem:

”Man being born (...) with a title to perfect freedom, and uncontrolled enjoyment of all the rights and privileges of the law of nature, equally any other man, or number of men in the world, hath by nature of power, (...) to preserve his property, that is, his life, liberty, and estate (...)”²²

Den naturlige retten gjelder over all positiv rett.²³ Mennesket har også plikt til å oppholde sin egen og andres eksistens.²⁴ Spørsmålet om den naturlige retten gjelder alle mennesker er omdiskutert. John Locke skriver selv om hvor langt likheten skal strekke:

”Though I have said above, (...) ”That all men by nature are equal”, I cannot be supposed to understand all sort of equality: age or virtue may give man a just

²¹ Stig Hareide, Egil Hjelmervik og Terje Kvilhaug, *Lærebok i filosofihistorie* (Oslo: Det norske Samlaget, 1996): 258/259

²² John Locke, *Two Treatises of Government* | *The Works of John Locke*, 5. bind (Tyskland: Scientia verlag aalen, 1963): 387

²³ Hareide m. fl. *Lærebok i filosofihistorie* (1996): 262

²⁴ Keith Simmons, *The Lockean Theory of rights*, (Pinceton: Princeton University press, 1992): 60

precedency: excellency of parts and merit may place others above the common level: birth may subject some, and alliance or benefits others (...)²⁵

Men han fastslår at i forhold til naturlig frihet er alle like²⁶ I hans *Brev angående toleranse* fra 1689 kan man tolke helheten og deler av verket som et forsvar for religionsfrihet og toleranse, og tanker om en personlig og privat sfære fri fra statlige overgrep, slik at Locke også er relativt konkret over for kritikere som mente han var vag.²⁷ Locke er også langt forut sin tid i sin politiske filosofi der toleranse og frihet går igjen som fellesnevnerne med tanker om et folks rett til selvbestemmelse og klare trekk av folkesuverenitet, som vil si at folket er kilden til makten gjennom samtykkende vilje.²⁸

John Locke kobler sin politiske filosofi til den umistelige naturretten - som selv ikke eneveldet kan rukke ved - som han oppretter: "Man being, as has been said, by nature all free, equal, and independent, no one can be put out of this estate, and subjected to the political power of another without his own consent".²⁹ Viktige deler fra tankene hos Locke, går igjen hos Jean J. Rousseau og konstitusjonene i de forente stater og Frankrike³⁰ At naturretten, særlig fra Locke, ble brukt i utarbeidelse og formuleringer av filosofiske milepæler og konstitusjoner, er viktig for å forstå konteksten rundt og innholdet i rettigheter og politisk frihet og likhet som ble institusjonalisert flere steder i og etter 1776.

De demokratiske frihets- og likhetstanker i anvendelse

Folk fikk i den amerikanske revolusjon og i perioder under den franske revolusjon rettigheter kjent som borgerrettigheter. Det mer brede begrepet politisk og sosial frihet og likhet, kan

²⁵ John Locke, *Two Treatises of Government*, (1963): 368

²⁶ John Locke, *Two Treatises of Government*, (1963): 369

²⁷ John Locke, *A Letter concerning toleration* i *The works of John Locke*, bind 6, (Tyskland: Scientia Verlag Aalen, 1963)

²⁸ Keith Simmons, *The Lockean theory of rights* (1992): 87

²⁹ John Locke, *Two Treatises of Government*, (1963): 394

Alle sitatene til John Locke fra hans verk "To avhandlinger om statsstyre" nevnt i dette avsnittet om John Locke, er sjekket mot den digitale førsteutgaven fra 1690, og det er funnet små og ubetydelige avvik. URL til UiBs link til den digitaliserte førsteutgaven: <http://ask.bibsys.no/ask/action/show?pid=08169119x&kid=biblio>

³⁰ I *Om samfunnspakten (1762)* slår Rousseau fast: "Man is born free but is everywhere in chains" (Rousseau, Jean-Jacques "Om samfunnspakten" (1762), i Arneson Richard J. *Liberalism, volume 1*, Edward Elgar Publishing Limited, England (1992): (249)) Sentralt for Rousseau er hvordan menneske kan leve autonomt og fritt og samtidig leve sammen med andre mennesker. Lockes tanker ble også brukt i Virginia-forsamlingen av 12. juni 1776 som slo fast: "That all men are by nature equally free and independent". (*Palmer (1974): 518*) I Frankrike 1789 lød Nasjonalforsamlingens proklamasjon av menneskets og borgernes rettigheter 26. august blant annet: "Men are born and remain free and equal in rights" (*Palmer(1974): 518*)

også anvendes som forståelsesramme for hvilke politiske, økonomiske og sosiale rettigheter som ble stadfestet i ulik grad i begge revolusjoner. Til sammen har jeg valgt å kalle frihet og likhetstankene i begge revolusjoner for de demokratiske frihets- og likhetstanker, som er den andre hovedtypen av frihet og likhet.

Politisk frihet var at prinsippet om folkerepresentasjon vant igjennom, ikke stenderforsamlinger. Politisk likhet henger også sammen med folkerepresentasjon; ett-kammerforsamlinger. Slike forsamlinger der alle samfunnets grupper tenktes sitte, og ble representert, hadde man i perioder under den franske revolusjonen og var et uttrykk for politisk likhet sett i mot den politisk privilegerte overklasse. Som oftest ble det tokammerforsamling, men folkets vilje ble i alle fall representert, og folket fikk anerkjent sin rett til en konstitusjonell politisk og representativ forsamling på nasjonalt nivå. Elementer av maktdelingstanken til Montesquieu er også tilstede også her, men folkets rett til å gi lover blir ikke dempet av et overhus og kammer. Denne politiske friheten og likheten for folk på forsamlingsnivå må ses i sammenheng med politisk frihet og likhet på individnivå.

Politisk frihet og likhet for individene knyttes også til politiske rettigheter, som var rett for en del individer til valgbarhet for forsamlingene der folket var representert, og fremfor alt rett til å stemme. Stemmeretten var den viktigste politiske friheten og likheten – dersom den var vid – for et umyndiggjort folk. Disse to rettighetene – valgbarhet og stemmerett - ble gitt til folk over en viss alder med eiendom/formue, inntekt og skatteevne i Nord-Amerika, mens man i Frankrike under revolusjonen fra 1789 tenderte teoretisk mot allmenn stemmerett for menn, selv om også enkelte stater i Nord-Amerika bestemte meget vid stemmerett. Disse politiske rettighetene, som ble gitt til folk som de konstitusjonelle forsamlingene anså var ansvarlige, var like for de ansvarlige i et samfunn, og en kan gjerne si at de ble gitt til folk med ”aksjer” i samfunnet.³¹

Videre skulle folket ha frihet og rett til å ytre seg politisk – ofte ment gjennom et medium og forstått som trykkefrihet, men senere også det mer brede begrepet ytringsfrihet.

³¹ Hva som var å regne som folket ble stadig videre definert fra siste halvpart av 1700-tallet og utover på 1800-tallet. Borgerrettighetene omfattet etter hvert alle statsborgere frem mot slutten av 1800-tallet i en del land i Vesten. Hvem som var mulige politiske subjekter og medbestemmende i politiske prosesser økte også gradvis gjennom hele perioden. Politisk medbestemmende subjekter før 1814 var videst definert i Pennsylvania-konventet i 1776 der alle *mannlige* skattebetalere over 21 år hadde retten til å stemme på statelig og føderalt nivå. Senere ble det gjort forandringer fra 1790 i stemmeretten.³¹ Stemmeretten ved valg av representanter til nasjonalforsamlinger i USA og senere i Europa kan ses på som en videreføring av folket som konstituerende makt.

Dette er også en politisk frihet, i likhet med at det er en sosial frihet, av mange kalt borgerlig frihet. Likhetsperspektivet er også synlig her da alle i utgangspunktet under visse vilkår kunne trykke og ytre de de ønsket.

Likhet for loven, og rett til frihet, at mennesket fra naturen er født fritt og ikke skal kunne straffes uten grunnlag i lov og dom var selvsagt også kjernesaker.³² Dette er rettssikkerhet og sosial frihet og likhet da borgerne i samfunnet skulle stille liket i forhold til friheten.

I begge revolusjoner og på Eidsvoll ble det lagt grunnlag for alle rettigheter som er nevnt, rettigheter like for folk i samfunnet; og på Eidsvoll ble det også lagt grunnlag for det Francis Sejersted har kalt en rettsstat.

Næringsfrihet – økonomisk frihet og likhet -, yringsfrihet, stemmerett, (jeg kommer ikke til å vektlegge religionsfrihet i oppgaven, men denne frihet er selvfølgelig med i de demokratiske frihets- og likhetstanker) og rettssikkerhet og de mer vide begrepene politisk frihet og likhet tenktes, og ble, rammene for folks liv i de forente stater og andre steder etter hvert som de demokratiske frihets- og likhetstanker vant igjennom i Europa i et urolig 1800-tall og utpå 1900-tallet. Tankene om folkelig frihet og likhet ga folket en grad av individuell frihet, og utgjør i dag hovedgrunnlaget for den personlige frihet for folk.

Selv om stemmeretten ble tildelt folk med aksjer i samfunnet og over en viss alder, ligger det et element av grunnleggende sosial likhet i nevnte friheter og likheter innenfor borgerrettigheter og politisk frihet og likhet. Avskaffelsen av adel og privilegier til overklassen går også under begrepet sosial likhet og frihet. Bekjempelse av arvelige rettigheter og adel var sentralt i De forente stater under revolusjonen, et mer sosialt egalitært samfunn var også på agendaen i Frankrike under revolusjonen.³³

³² Palmer, *"The age of the democratic revolution"* (1974): 519

³³ Arvelige embeter ble tatt skarpt avstand fra blant annet i Virginia-forsamlingens deklarasjon av 12. juni 1776, og den franske nasjonalforsamlingens deklarasjon av 4. august 1789. (Palmer (1974): 484/518) I den føderale konstitusjonen i de forente stater i 1787 ble også adelskap klart slått fast at var uønsket: "No title of nobility shall be granted by the United States (...)" (Palmer (1974): 516). Under den berømte 4. augustnatten i 1789 hadde Nasjonalforsamlingen i Frankrike avskaffet 1700-tallsføydalismen med sitt lappeteppes av privilegier, adelens forrettigheter og særrettigheter og en del kompliserte rettigheter knyttet til laug og provinser. Dette ble gjort i "likhet for loven"-tankegang.

Jean-Jacques Rousseau: politisk frihet som sosial frihet og likhet - folkesuverenitet

Jean-Jacques Rousseau hadde i sitt revolusjonerende verk *Om Samfunnspakten* (1762) forut for revolusjonene ivret for både direkte demokrati og at folket hadde suvereniteten til å avgjøre styreform og ikke monarken. Rousseau går lenger enn Locke som skrev om samtykkende vilje, og Rousseaus tanker er nært knyttet opp til hva vi forstår med folkesuverenitet i dag og formuleringen av prinsippet om at all legitim makt stammer fra folket. Dette prinsipp om folks suverenitet er det bærende prinsipp i politisk frihet. Folket skulle altså selv bestemme hva slags styreform de ville ha, og fjerne den utøvende makt dersom dette var et krav fra folket.³⁴ Folket skulle styre seg selv. Koblet opp i mot naturretten ble tesen følgende: Mennesket er født fri av naturen og skal derfor styre seg selv.

Folket som kilden til all legitim makt var for Rousseau rent ut abstrakte prinsipper og organiseringen av dette hadde han ingen klare tanker om foruten hans tanker om direkte demokrati i bystatlig ånd. Embetsmenn og magistrater i administrasjon og lokalt styre kunne også avsettes av folket, i følge Rousseau.³⁵ Offentlig makt måtte også komme fra folket selv.³⁶ Dette var sentrale tanker som var et ledd i den profesjonaliseringen av embetsmenn og embetsverk som gikk som en kollektiv strøm fra Rousseau, til de nordamerikanske stater og over til Europa igjen. Profesjonaliseringstankegang rundt embetsverk, embetsmenn og lokalt byråkrati nedfeller seg under sosial frihet og likhet for folket. Uten at embetsmenn var profesjonelle kunne ikke borgerne stille likt i forhold til staten og oppnå den rettferdighet som var nødvendig.

Rousseau og statene i de forente statene ville ha offentlige embetsmenn på valg. Napoleon åpnet for talent og evne som kriterier for embeter. I sum var dette skyts mot det gamle selvrekrutterende embetsaristokrati. Også på Eidsvoll skulle noe av tankene om embeter som eiendom for de privilegert gjennom slekt, arv og knyttet til fysisk eiendom få et hardt skyts, især fra bøndene. Å få prester og embetsmenn lønnet av folket gjennom den nye norske staten på fast pengelønn var en viktig bondesak med bredt mandat. Mer om det følger i oppgavens drøftingsdel.

³⁴ Palmer, *"The age of the democratic revolution"* (1974): 123

³⁵ Palmer, *"The age of the democratic revolution"* (1974): 123

³⁶ Palmer, *"The age of the democratic revolution"* (1974): 518

De demokratiske frihets- og likhetstanker oppsummert

De demokratiske frihets- og likhetstankers mest sentrale trekk er at folket gjennom politisk frihet formulert av folkesuverenitetsprinsippet³⁷ – formulert klarest av Rousseau - sender representanter til en grunnlovsforsamling. Folkets representanter institusjonaliserer og lovfester prinsippene om frihet og likhet, og grunnlovsforsamlingen opphører. Etterpå i konstitusjonens institusjoner forvaltes og styres det i samsvar med konstitusjonen.

Folket oppnår dermed reell grunnleggende frihet og likhet. Ettersom den grunnleggende og elementære demokratisk frihet og likhet var fraværende i større og mindre grad i begynnelsen av 1800-tallet i Europa, samlet tankene etter hvert oppslutning om frihet og likhet oppslutning i folket.

Alle elementene i begrepet bør forsås sammen med fremveksten av demokrati for de ble drevet frem av folket som rettigheter som angikk flere folk enn tidligere privilegium hadde gjort innenfor sosialt ulike samfunn. Demokratisk frihet og likhet berører hele samfunnet som det viktigste elementet innenfor en moderne stat; den kan potensielt gjelde for alle folk, med noe unntak, og folk var opptatt av sakene som berørte demokratisk frihet og likhet.

Bonde og monarki

I Norge hadde man også *den frie norske odelsbonde*, som var et begrep som ble vanlig på 1700-tallet om den frie juridiske tilstanden norske bønder befant seg i til forskjell fra danske bønder. Ofte var den norske bonden en selveiende bonde som hadde sin sosiale frihet i kraft av eiendom og hvor bonden kunne bruke sin sosiale frihet for å påvirke politiske prosesser, noe de norske bønder hadde gjort mange ganger under eneveldets tid. En presentasjon av odelsretten følger i starten av kapittel 3. I Norge hadde også bøndene deltatt i det lokale selvstyret på 1700-tallet og starten av 1800-tallet. De hadde en politisk kultur å tappe av da de opererte sammen med eliten på Eidsvoll. Kan det ha seg slik at denne kulturen kan ha mer å si enn det rent ut prosessuelle? Det har seg også slik at mange steder i Europa rundt 1800 så bøndene på eneveldige monarker som en beskytter mot resten av aristokratiet; embetsmenn,

³⁷ At folket ble kilden til å bestemme styreform, og senere at folket og folkeforsamlingene skulle inneha suverenitet, fikk implikasjon for hvem de folkevalgte representerte. De folkevalgte representerte folket og velgerne, og tanken om politiske partier og at folkeforsamlingenes representanter representerte partier ble lenge uglesett internasjonalt og i Norge.

godseiere og adelsmenn som utnyttet dem, og monarkene sikret bøndene størst mulig frihet innenfor monarkiet. Monarkene var paradoksalt nok en buffer mot vilkårlig behandling fra godseiere og andre som bøndene var avhengige av. Men friheten var prisgitt monarkens vilje, ikke folkeviljen.

Tidsånd?

Prosesen mot liberale monarkier og mer folkestyre gikk riktig nok frem og tilbake mellom restaurasjon av monarkier av den gamle europeiske typen med personlig kongemakt og konstitusjonelle monarkier med liberale tilbøyeligheter. I tillegg er det viktig å nevne at det å være liberal og demokrat midt på 1800-tallet var noe annet enn anno 1814.

Tidsånden eller det idehistoriefaget kaller for kollektive strømninger, ubevisste som bevisste, dreiet seg på Eidsvoll mye rundt aristokratiske og demokratiske frihets- og likhetsforståelser og bøndenes ”sosialpolitiske” selvforståelse; og hvor forståelsene av politisk og sosial frihet og vektingen mot likhetsprinsippet var ulike hos de forskjellige stender og representanter. I tillegg var monarkismen sterk hos de aller fleste representanter.

Autoritetsbånd

En av påstandene til oppgaven var at det er en blandet kontekst og struktur som bondeaktørene opererte i på Eidsvoll. De kanskje aller mest betydelige strømninger for det rent idémessige og tankene rundt frihet og likhet på Eidsvoll var den internasjonale, som vi har gjennomgått. Monarkismen var også sterk, republikk var ikke tema. I tillegg var den nasjonale delen av strukturen som var odelsretten.

Den fjerde delen av strukturen som bondeaktørene beveget seg når de var i interaksjon med eliten på Eidsvoll, det jeg i hovedproblemstillingen har valgt å kalle *autoritetsbånd* fra konge og elite ned til bøndene, er lite belyst som påvirkningsmekanisme i tidligere forskning om bøndene på Eidsvoll. Det er i det hele tatt vanskelig å tenke seg noe samfunn gjennom hele menneskehetens historie som ikke har hatt autoriteter med respekt og lojalitet blant samfunnets medlemmer. Stanley Milgrams forskning på lydighet på 1970-tallet ga svar som

mange samfunnsforskere hadde ant i mange år: Lydighet til autoritetspersoner gjelder for alle typer mennesker, også de med ulik sosial bakgrunn.³⁸

Danmark-Norge hadde et av Europas mest teoretisk gjennomførte enevelder hvor kongen var av absolutt autoritet. Kanskje er det slik at autoritetsbåndene var enda sterkere enn hva man kan finne mellom personer i dag i et skjevt maktforhold.

Et begrep som lydighetskultur blir også ofte brukt som forståelsesramme om den føyelighet bøndene møtte myndighetene med under det gamle eneveldets tid hvor det ble formet bånd av autoritet fra kongemakt overfor elite og videre nedover til bønder. Dette kan forsiktig hevdes selv om bøndene hadde brutt med lydighetskulturen i saker tidligere som direkte grep inn i deres hverdag under det gamle eneveldet, blant annet vist i Knut Dørums arbeider rundt bøndene i Akershus og Østfold.³⁹

Autoritetsbåndene dannet mye av strukturen i lydighetskulturen under eneveldet. Regent Christian Frederik utarbeidet en fordelingsnøkkel som resulterte i mange bonderepresentanter i Eidsvoll-forsamlingen, i tillegg til at dette ga forsamlingen legitimitet i forhold til folkesuverenitetsprinsippet, ble det også gjort i den tro at bøndene ville være ham og hans menn lydige i de avgjørende spørsmål for ham og hans motstands- og selvstendighetsmenn. Men åpnet kanskje Christian Frederik Pandoras eske?

Frihet i meninger, tanke og ånd

Oppgaven forutsetter en før 1814 og Eidsvoll-forsamlingen eneveldig stat der autoritetsperspektivet kan virke fremtredende i lys av lydighetskulturen, og manglende forum og kanaler for å uttrykke folkevilje, der sivil ulydighet kunne være et middel til å sette makt bak krav for bøndene ved siden av supplikker. En skulle tro at når folket ikke kan ytre seg politisk og kritisere myndigheter i offentligheten, og når det var myndighetspersoner som var innblandet i prosessen med supplikker, og man også har en lydighetskultur som kan virke repressiv på sinnet til folket; så vil dette før eller siden møte en motkultur og bevisste tanker om frihet i meninger og tankefrihet blant bøndene.

³⁸ *Odd Wormnæs (red), kap. 8 "Milgrams studier av lydighet" i Vitenskap – enhet og mangfold.* (Oslo: Gyldendal forlag. 1999).

³⁹ *Knut Dørum "Hvordan kullbøndene seiret i strien med Bernt Anker. Bondepolitikk og bondeøkonomi rundt Oslofjorden på 1700-tallet".* (Oslo: Historisk tidsskrift. 3/2006: 403-431)

Kanskje kan vi strekke det så langt som at man i kilder fra Eidsvoll kan finne tanker om åndsfrihet. Åndsfrihet er religionsfrihet, tankefrihet og ytringsfrihet primært, men hvor man også kan ha et bevisst forhold til meninger i vitenskapens tjeneste. Men frie tanker måtte få uttrykke seg. En eller flere kanaler for å fremsette sine tanker og bøndernes tilgang til dem var på agendaen i bondesamfunnet 1814.

Trykkefrihet

Øystein Rian har i artikkelen *Sensuren i Danmark-Norge 1536-1814* vist til forordningen av 1799 om trykkefrihetens grenser.⁴⁰ Det var særlig de anonyme kritikker som kom på trykk, som kronprins Frederik ville til livs, lignende holdninger som ville anonymiteten til kritikere av regimet til livs hadde også Christian Frederik til trykkefriheten i den norske grunnloven som vist i Bård Frydenlunds biografi om Peder Anker. Kronprins Frederik forbød derfor anonyme publikasjoner.⁴¹ I tillegg kom en rekke reservasjoner og betingelser for å ytre seg politisk, noe som gjorde politikk i offentligheten vanskelig. Trykkefriheten hadde vært skjør fra 1770 og frem til 1799. Men nå ble repressive tiltak igangsatt.

En tidsskriftkultur i Danmark-Norge, med sete i København, hadde blomstret på 1700-tallet og mange meninger hadde kommet på trykk også i de få norske publikasjonene. Ironi og frekkhet ble fra 1799 straffet i likhet med åpenbar agitasjon mot myndighetene. I 1805 ble det trykte ord ytterligere innskjerpet ved kongelig resolusjon av 18. oktober. Det var under krigsperioden også innskjerpingen i praksis ved skriv til embetsmenn for hva som skulle utgis i offentligheten. Bønder og andre hadde likevel siste halvpart av 1700-tallet ofte fått ytringer stående på trykk. Øystein Rian viser i sin artikkel til et anonymt innlegg fra bondestanden i 1770; bonden ville ha debatt om trykkefriheten og hvordan man kunne hjelpe meninger frem for alle.⁴²

Odd Arvid Storsveen har undersøkt innholdet i tidsskriftet *Hermoder*, som ble utgitt i Christiania i 1790-årene. Storsveen finner liberale krefter bak tidsskriftet, men avisen fikk

⁴⁰ Øystein Rian "Sensuren i Danmark-Norge 1536-1814" i Hilde Sandvik (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis; forutsetninger for folkestyre 1750-1850* (2010): 147

⁴¹ Bård Frydenlund, *Stormannen Peder Anker; en biografi* (Oslo : Aschehoug , 2009)

⁴² Rian, "Sensuren i Danmark-Norge 1536-1814" (2010): 143

ikke verken et nasjonalt eller liberalt preg.⁴³ Bladet hadde relativt sett liten politisk brodd, skal vi tro Storsveen; det var skjønnlitterære bidrag som dominerte.⁴⁴ Men innskrenkingen av trykkefriheten i 1799 har i følge Storsveen bidratt til *Hermoder* gikk inn høsten 1800.⁴⁵ Men det var en annen kanal som var kanskje viktigere for den jevne bondemann, og det var skriv til myndighetene.

Skrivefrihet: bondestandens versjon av ytringsfrihet

Sorenskriveren hadde frem til 1814 en viktig funksjon for bøndene fordi han satte opp bondeskriv og supplikker til de overordnede myndigheter og til kongen. Denne prosessen kostet penger, ved siden av at myndighetspersonen utførte sosial kontroll og noen ganger også autoritet overfor bønder som ville skrive sin mening til myndighetene. Skrivefriheten var en frihet for bøndene til selv å sette opp skrivelser og sende disse til myndighetene. Mange bønder sidestilte skrivefriheten med trykkefriheten, og de var derfor ikke alltid bevisste skille mellom ord i trykte skrifter og i pennen førte skrifter til myndigheter. Men det fantes også unntak her, som vi snart skal se. Bøndene fra Eidsvoll i sitt grunnlovsutkast skrev om skrivefriheten følgende:

”Forsaavidt den Fattige og uformuende Bondemand der endten selv eller ved andre sine Liigemænd kunde Forfatte og Skrive et eller andet for dem Nødvendigt Document og som de hidtil har været Ligesom Forbundne til at Lade Forfatte ved Juridiske mænd, Som derfor, i hensyn til den forhøyede Pænge Værdie, har saaledes Ladet si betale, at den Fattige ofte med mange vigtige og for dem Høyst Nødvændige andliggender, af mangel paa Formue, Har maatte saae tilbage!”⁴⁶

Det kan være slik at bøndene anså sine meninger til myndighetene i brev som sin tids ytringsfrihet; ytringsfrihet, om den skal ha noe mening er avhengig av tankefrihet, og poenget med ytringsfrihet er å kunne fremsette sine meninger uten innblanding fra myndighetene. Vi har her sett at bøndene fra Eidsvoll ville sende skriv uten sorenskriver og andre

⁴³ Odd Arvid Storsveen ”Hermoder, et norsk Minerva?” i Odd Arvid i Tjønneland (red) *Opplysningstidens tidsskrifter* (Bergen: Fagbokforlaget, 2008):180

⁴⁴ Storsveen, ”Hermoder, et norsk Minerva?” (2008): 183

⁴⁵ Storsveen, ”Hermoder, et norsk Minerva?” (2008): 190

⁴⁶ Olafsen, *Riksforsamlingens forhandlinger, 1ste del, Protokoller med bilag og tillæg*, (1914): 119

myndighetspersoner innblandet. Nesten alle bondeutkast til konstitusjonen ville ha skrivefrihet, og en del ville også ha sistnevnte sammen med trykkefrihet.

Kapittel 3: Odelsrett, identitet og frihet - på jakt etter frihetsfølelsen til de norske bønder

Den norske odelsbonden var et begrep som ble vanlig på slutten av 1700-tallet. Den norske odelsbonden var en bonde som eide jorda si, var fri og hadde arvet den fra forfedrene sine.⁴⁷ En slik oppfatning av bonden og odelsretten var i stor grad et bilde på hva en del embetsmenn og diktere mot slutten av 1700-tallet oppfattet rundt seg og sin samtid, og nær fortid. De lange linjene av bondefrihet som forklaring på grunnloven ble senere trukket opp av Ernst Sars, en teori vi skal komme tilbake til. Men bildet var ikke fullt slik man trodde. Og ikke alle embetsmenn og intellektuelle var like positive til retten, både av ideologiske og politiske årsaker.

Odelsretten – et tilbakeblikk

Thor Falkanger skriver at odelsretten i prinsippet er den samme i dag som den var i de første lovnedtegnelsene på 1000-tallet.⁴⁸ Odelsretten er omtalt i Landskapslovene og senere i Magnus Lagabøtes landslov av 1274. Betydningen av ordet odel har siden middelalderen var noe sanna som: ”jord som det knyter særlege ætteretter til – forkjøpsrett/løysingsrett og kvalifisert rettsvern”.⁴⁹ Odelen var løysingsrett og forkjøpsrett – rett til å løse inn eiendom mot fastsatt takst og pris - som medlemmer av en slekt etter visse regler har for å eie eller løse inn jord som har vært i slektens eie.⁵⁰ Dette vil da kunne gå på bekostning av kjøpere som ikke kan gjøre krav på odel til en bestemt gård, jord og eiendom.

Odelen har derfor alltid så lenge Norge har vært en statskonstruksjon vært et maktmiddel både for konge og selveiende bønder. Overklassen har da gjentatte ganger fra 1000-tallet og fremover mot 1814 forsøkt å få hånd om odelsjord. Kongen kunne i middelalderen også gi bort odel til folk han likte. Forkjøpsrett og løysingsrett er viktig i

⁴⁷ Ståle Dyrvik, *Norsk historie 1625 – 1814*, (Oslo: Det Norske Samlaget, 2004): 123

⁴⁸ Thor Falkanger, om odelsrett, *Tidsskrift for Rettsvitenskap* nr. 3 1996, tilgjengelig fra regjeringens nettsider (2003), URL: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/dok/nou-er/2003/nou-2003-26/6.html?id=382421>

⁴⁹ Brynjulf Gjerdåker, ”Til odel og eige – Odels- og åseterrettene gjennom eit millenium, med vekt på dei 250 siste åra” (Oslo: NILF-rapport 2001 – 15) s. 11 i URL:

<http://www.nilf.no/Publikasjoner/Rapporter/Nn/2001/R200115Hele.pdf>

⁵⁰ Bokmålsordboka, ”odelsrett”, URL:

<http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?OPP=odelsrett&bokmaal=S%F8k+i+Bokm%E5lsordbok a&ordbok=bokmaal&s=n&alfabet=n&renset=j>

odelsinstituttet og fristene rundt retten en odelsmann hadde, ble bestemt av kongen. Fra og med Magnus Lagabøtes landslov av 1274, kunne en bonde og hans ætt som hadde odelsjord, men som måtte selge gården fordi de var i pengemangel, få en frist på 60 år til å løse inn igjen gården og få den tilbake. Odelshevd, det vil si så lenge gården og jorden måtte ha vært i slektens eie før det ble odelsjord, ble satt til 60 år.

Men ved Christian den Vs lov ble løsningsretten og odelshevd satt til 20 år, et markant skille fra Mangus Lagabøtes landslov, som må ses på som kongens vilje til å ta vare på bøndene kontra aristokrati. Ved Christian den Vs lov kunne en fremmed kjøper som ikke tilhørte den opprinnelige odelslekta beholde gården hvis det var passert 20 år eller mer siden han kjøpte gården og jorda. Løsningsretten hadde da falt bort for slekten som hadde odelshevd på gården og jorden som tilhørte den. Åsetesretten bestemmer i all hovedsak de interne arveforhold i slekten og om retten til å overta udelte bruk; denne retten ble svekket i 1769 og åpnet for bruksdelinger, og åpnet for nye debatter rundt odelsretten. Odelsretten og åsetesretten hadde vært en positiv ting fordi den kunne hindre deling av bruk i små enheter.⁵¹

1700-tallet: odelsretten under debatt

Løsningsfristen til odelslektene til deres odelsjord ble satt ned fra 15 år, som ble bestemt i 1771, til 5 år i 1811, hevdstiden ble satt til det samme som i 1771: 10 år. Men det viktigste og nådestøtet mot odelsretten i 1811 var at odelsmannen skulle bestemme at retten ikke skulle hefte ved bruket og bortfalle.⁵² Solgte odelsmannen eiendommen, skulle ikke løsningsretten gjelde for slekta; løsningsretten for slekta skulle bare gjelde dersom dette spesifikt kom frem av skjøtet.

Mye av grunnen til at odelsretten var blitt kraftig svekket i 1811, var på grunnlag av en prinsipiell debatt, og en mer poetisk diskurs, blant annet ved "det norske selskab i København", hvor en nærmest poetisk patriotisk romantisering ikke hadde vunnet frem. Men det kan også ha seg slik at den frie bruksdelingen fra 1769 og den korte hevdstiden fra 1771,

⁵¹ Brynjulf Gjerdåker "Til odel og eige – Odels- og åseterettene gjennom eit millenium, med vekt på dei 250 siste åra" (2001): 18

⁵² Gjerdåker, Brynjulf (2001): 20

førte til en spredning av odelsretten.⁵³ Dette var en utvikling som mange embetsmenn ikke ønsket.

Intellektuelle til forsvar for odelsretten

Den danske forfatteren Tyge Rothe mente at odelsretten styrket nordmenns frihetsfølelse.⁵⁴ Norske intellektuelle som Johan Nordahl Brun, Edward Storm og Claus Frimann var bevisste den frie stilling norske bønder hadde på 1700-tallet. Norske bønder hadde i kraft av å være selveiere sterkere råderett over sin jord enn for eksempel de svenske skattbøndene, og hva gjelder Danmark så var bøndene under hoveri og stavnsbånd gjennom store deler av 1700-tallet.⁵⁵ I tillegg hadde de norske leilendingene en frihet som andre festebønder i Norden så med misunnelse på.⁵⁶ Brynjulf Gjerdåker har skildret hele denne konteksten rundt nevnte intellektuelle:

”Inspirert av opplysningsfilosofar som Montesquieu og Rousseau hylla intellektuelle det norske allment og den norske bonden særskilt. Johan Nordahl Bruun, Edvart Storm, Claus Frimann og fleire dikta om den hardføre norske odelsbonden som brukte ’sten som hodpute’ og elska fridommen. På sletteland hadde dei derimot slavesinn”⁵⁷

Rasjonelle embetsmenn

Parallelt med den dansk-norske elites poetiske hylling, foregikk en debatt i mer jordnære former. Generalprokurør Henrik Stampe var bekymret i 1769/70 for de mange tvistemål og usikre eiendomsforhold knyttet til odelsretten, men han så de positive mentale sidene og meningsaspektene – blant annet prestisjen å være odelsbonde - ute blant bøndene ved odelsretten.⁵⁸ Johan Nordahl Brun hadde ikke en like pragmatisk og analytisk inngang, og var

⁵³ Gjerdåker, ”Til odel og eige – Odels- og åseterrettane gjennom eit millenium, med vekt på dei 250 siste åra”, (2001): 25

⁵⁴ Gjerdåker (2001): 19

⁵⁵ Gjerdåker (2001): 1

⁵⁶ Gjerdåker (2001): 1

⁵⁷ Gjerdåker (2001): 1

⁵⁸ Gjerdåker (2001): 19

nærmest for aktivist å regne i retorikkens tjeneste. Odelsretten ble sidestilt med arveretten til kongen.⁵⁹ Den var Norges største herlighet.⁶⁰

Odd Arvid Storsveen har drøftet debatten blant embetsmenn og intellektuelle som foregikk særlig de siste to tiår av 1700-tallet. Storsveen har anført det viktigste argumentet mot retten ved å vise til cand. theol. Jens Rynning som siste halvdel av 1700-tallet skrev: at den ”hemmet arbeidsomhet og nydyrking. Den som manglet odels, fikk ikke den ’Oppmuntring’ det var å ’dyrke sin Jord som Selveier’”⁶¹ Et annet praktisk argument først anført av Stampe, som vi møter i kildene fra Eidsvoll, er ”alle rettstvister og prosesser odelsretten førte med seg, til dels innenfor den enkelte familie.”⁶²

Storsveen bringer også inn i den mer ideologiske siden ved retten, og da var det i følge Storsveen ikke noe argument at odelsretten har sine røtter i det gamle Norge, tvert i mot. I følge en fornuftshorison var en slik rett barbari fra gamle tider, og Storsveen mener at dette skyldes at odelsrett ikke kunne forenes med full eiendomsrett, rett til eiendom, slik vi har sett at blant annet John Locke skrev om.⁶³

Bonden og eiendomsretten

Storsveen viser blant til en tekst fra tidsskriftet *Minerva* der bonden Niels Ourdahl (1768-1827) fra Modum, et sted som i følge kilder brukt i oppgaven, som vi senere skal se, må ha hatt en del kritiske bønner mot odelsretten, at de som er verdige bør være de som best kan bruke eiendommen, og da mente han ikke kun de som i kraft av arv skulle besitte en gård.⁶⁴ Odd Arvid Storsveen skriver også følgende: ”Redaktør Peterson støttet sterkt opp om slike synspunkter: ’Hvad har endeligen den Førstefødde for Ret til sin Faders Sæde, naar dette allerede er i en Andens Hænder som ærlig har kjøbt og betalt det’.”⁶⁵ Storsveen fortsetter om Peterson synspunkter: ” [at forsvarerne av odelsretten] sikkert ikke hadde vært ’iblant de lidende og beklagelsesverdige Ulykkelige, som maatte lade sig lovlig berøre en lovlig forhvervet Ejendom’.”

⁵⁹ Gjerdåker (2001): 19

⁶⁰ Gjerdåker (2001): 19

⁶¹ Odd Arvid Storsveen m. fl. (1997) *Norsk patriotisme før 1814* (Oslo: Norsk forskningsråd, Kults skriftserie nr. 88): 106

⁶² Storsveen m. fl. (1997): 106

⁶³ Storsveen m. fl. (1997): 106

⁶⁴ Storsveen m. fl. (1997): 107

⁶⁵ Storsveen m. fl. (1997): 107

Eiendomsrett til jord ble altså knyttet til kjøp og salg.⁶⁶ Slike frie markedskrefter, mente tilhengere ville føre til borgernes spekulasjon i eiendom på landet, slik blant annet Jens Zetlitz anførte argumenter for.⁶⁷ En slik type argumentasjon skulle ta form i Eidsvoll-forsamlingen, som vi snart skal få se, i alle spørsmål knyttet til næring og eiendom.

Nordahl Brun og essensen i debatten på Eidsvoll

Nordahl Brun, prest og poet, mente at retten ikke måtte forstås ut ifra rasjonelle og fornuftsmessige karakterer, men ved historiske forhold; Brun mente at historisk oppståtte følelser er viktige for menneskene som vil gi sine etterkommere mer av følelsen.⁶⁸

Brun var av overøvrighet og var også dikter, han argumenterer riktignok både rasjonelt og følelsesmessig og poetisk for retten. Storsveen trekker også frem noen siste momenter; synspunkter om odelsretten fra byfogd Jacob Wulfsberg i 1788, som vi finner sterke spor av kildene på Eidsvoll; en kobling av særretter til frihet, eiendom – og derav også næring – og motstand mot aristokratisk frihet og kongen som den gode far som vil ha den norske odelsretten, noe Christian Frederik ville, om ikke av faderlig paternalisme:

” Gjennom sikring av odelsretten hadde de danske konger gradvis hevet bonden til ’Menneskeværdighed, til Frihed og Eiendom, vel brugt, kan den bringe til Odel og Adel’ (...) Odelsretten hadde hindret livegenskap i Norge, og nordmennene elsket sitt land og forsvarte det nettopp på grunn av slike ’Friheder og Rettigheder’ som odelsretten. Men, advarte Wulfsberg, ’Borttag Odelsret, og det første Skridt er gjort til at bøie deres Nakke under Aag og Hoverie’”.⁶⁹

Tanken om den norske odelsfriheten var lenge tuftet på århundrer med frihet, noe Ernst Sars tok fatt i sin venstrenasjonalistiske historieskriving.

⁶⁶ Storsveen m. fl. (1997):107

⁶⁷ Storsveen ml. fl. (1997): 107

⁶⁸ Storsveen ml. fl.(1997): 108

⁶⁹ Storsveen ml. fl. (1997): 109

Kritikk av Ernst Sars' teori om 1814

Kan en leilending som drev sitt bruk 1300-tallet, på 1500-tallet eller på 1600-tallet ha følt en slags frihet, en frihet som fri mann og bonde? Svarer vi ja på dette spørsmål, kan Ernst Sars delvis rett i sin teori om frihetsfølelsen til de norske bønder som bakgrunn for 1814. Jeg vil ikke ta opp i særlig grad forholdet om bøndene kan ha påvirket aristokratiet ved en eventuell frihetsfølelse. Ernst Sars skrev følgende i 1882 i sin artikkel ”Historisk Inledning til Grundloven” og mente at en ånd hadde holdt grunnloven oppe og som har satt i gang krefter på Eidsvoll som sørget for grunnloven: ” (...) men Aanden, der har holdt den oppe [grunnloven], Kræfterne der har sat det paa Eidsvold istandbragte konstitutionelle Maskiineri i Bvægelse (...) maa stamme fra den forudgaaende Udvikling”.⁷⁰

Det var lange linjer av indre forberedelser til 1814:

”(...) de mange forudgaaende Slægter, hvis arbejde og Kampe lagde Grunden, uden hvilken 1814 Aars Bygning i vort Land aldrig kunde være bleven rejst. (...) at hva der skete i 1814 var, ligesaa vel som hva der skete i 1536, et Udslag av denne Historie, af en og samme, aldrig afbrudte, stadig fortsatte Udviklingsproces hos Folket”⁷¹

Det var altså en indre lang utvikling i folket, en frihetsfølelse hos bøndene, som hadde smittet over på eliten, og folket sto sammen bak frihetsverket på Eidsvoll.⁷² Men denne frihetsfølelsen må ha vært tuftet på bonden som leilending. Både Yngvar Nielsen og Claus Krag er klare på at rundt 1350 var det lite ren selveiendom i hendene på bøndene.⁷³ I følge Yngvar Nielsen i 1903 var odelsretten et prosjekt som endte i fiasko i middelalderen da det var få antall eiere, for det meste krongods, geistlige eiendommer og de store slekter, slekter jeg vil komme inn på litt senere, og lite odelsbønder.⁷⁴

Selveiendommen skjøt fart fra 1660, i følge Nielsen. Niensens prosjekt var å ramme Ernst Sars kontinuitet av norske bønders frihetsfølelse fra vikingtid til 1800-tallet. Ved siden av godseiendom i middelalderen, mener Krag at det utviklet seg i høymiddelalderen såkalt

⁷⁰ Ernst Sars, ”Historisk Inledning til Grundloven”(1882) i Mykland, Knut *Omkring 1814* (Oslo: Gyldendal, 1967):

⁷¹ Sars, Ernst (1882) i Mykland, Knut (1967): 12

⁷² Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var; en innføring i historiefaget* (2005): 66

⁷³ Claus Krag, *Norges historie frem til 1319*, (Oslo: Universitetsforlaget, 2000): 151; Yngvar Nielsen, *Af Norges Historie*, (Stockholm: A.-B. LJUS' Förlag, 1904): 143

⁷⁴ Nielsen, *Af Norges Historie* (1904): 144

partseiendom, det vil si at forskjellige eiere kunne eie ”deler” av en gård; ideelle deler og ikke fysiske deler av en gård.⁷⁵ Slik at bildet til Nielsen om middelalderen må modifiseres en del.

Geir Atle Ermland er i grove trekk med Claus Krag om eiendomsforholdene rundt 1350.⁷⁶

Hilde Sandvik har skrevet at etter reformasjonen ble bondeselveie marginalisert ytterligere og så mye som 70 prosent av jorda var i kongens eie eller i hendene på aristokratiet.⁷⁷ Bøndene rådde over 30 prosent av jorden i følge Sandvik. Det er i følge Sandvik heller ikke mulig å trekke noe skarpt skille mellom leilendinger og selveiere fra 1500 og fremover.⁷⁸

Men på 1700-tallet kan skillet mellom selveiere og leilendinger bli tydelig fordi så mange av de store godsene til kongen og kirka kom for salg. Det ble på mange måter et nytt klima og ordene frihet og odelsrett ble synonymt fordi bøndene nå fikk vel så store gårder som embetsmenn og rike godseiere, selv om små bruk for landet som helhet var den vanlige gårdsstrukturen. Stavnsbåndene i Danmark var heller ikke opphevet ved starten av 1700-tallet og da ble skillet til Danmark enda større.

Karaktertrekk og mentalitet siste halvpart av 1700-tallet

Øystein Sørensen har skrevet at det var forestillinger av nordmenns karaktertrekk rundt andre halvdel av 1700-tallet som var preget av en form for frihet.⁷⁹ Sørensen kobler denne friheten til odelsretten. Poenget var i følge Sørensen at det var en konstant institusjon som hindret norske bønder i å være ufrie fra vikingtid til utover på 1700-tallet.⁸⁰ Den norske bonden var juridisk fri til forskjell fra sine danske standsbrødre. Sørensen påpeker at dette var en historisk konstruksjon, men at det var en utbredt oppfatning da odelsretten var en institusjon.⁸¹

Vi kan derfor slå fast følgende på bakgrunn av argumentasjon om en frihetsfølelse i Norge forut for 1814 blant bøndene; den frie norske odelsbonden var et begrep, et abstrakt uttrykk for en særnorsk bondefrihet som også kunne inkludere leilendinger. Det er også et juridisk element i begrepet om den norske odelsbonden: alle bøndene i Norge var i forhold til sine danske standsbrødre frie. Men i Norge var det likevel forskjellige oppfatninger blant

⁷⁵ Krag, Claus *Norges historie frem til 1319*, (2000): 149

⁷⁶ Geir Atle Ermland og Hilde Sandvik, *Norsk historie 1300-1625*, (Oslo: Det Norske samlaget, 2005): 14

⁷⁷ Ermland og Sandvik (2005): 174

⁷⁸ Ermland og Sandvik (2005): 172

⁷⁹ Øystein Sørensen, *Kampen om Norges sjel; 1770-1905*, Norsk idehistorie, bind 3, (Oslo: Aschehoug, 2001): 29

⁸⁰ Sørensen (2001): 29

⁸¹ Sørensen (2001): 31

bøndene på Eidsvoll om å være selveier og leilending. Bønder som var selveiere assosierte ikke noe positivt med å være leilending eller husmann. Slik at Sørensen i all hovedtrekk har rett i at begrepet om den frie norske odelsbonden var en kulturell konstruksjon.⁸²

For å finne en særlig frihetsfølelse er det nødvendig for oppgaven å rette fokus mot Gudbrandsdalen hvor vi finner empiri for særegen frihetsfølelse i grunnlovsutkast. I Gudbrandsdalen skal det ha kommet mange store gårder fra slutten av 1600-tallet og starten av 1700-tallet.

Yngvar Nielsens betraktninger om Gudbrandsdalen

Det har vært en rådende oppfatning i en del bygdehistorier og lokalhistorier om Gudbrandsdalen at større bruk skyter fra ved disse salgene. Etnograf, geograf og historiker Yngvar Nielsen mente dog at store ætter av bønder som hadde arvet sine gårder – odelsgårder – var typisk for Gudbrandsdalen fra de gamle ættegårder fra middelalderen, helt til sin samtid i 1903 da han skrev sine forelesningsrekker ned i *Af Norges historie* (1904), der han gjorde koblinger av etnografi, geografi og historie. Nielsen mente at inngifte til gårdene var av mindre betydning og en del ætter hadde holdt stand ved de samme gårder i 700 år! Han klarer ikke å redegjøre for disse påstandene gjennom etterprøvbare kildereferanser, men jeg vil sitere en del av det Nielsen hevder, fordi det er interessant for senere empiriske funn i oppgaven.

Nielsen starter slik:

”Denne merkelige Fortids- og Nutidsslekt er den den store gudbrandsdalske Æt. Lendermanden var Ivar gamle Gjæsling af Sundbu, 1177 Lendermand paa Oplandene. Han står som en av de yderst faa Lendermænd fra Gudbrandsdalen, vi kjender fra de historiske kilder. Der kan godt have været adskillig flere. Gudbrandsdalen er Silurdal. Den er V-Dalen med de brede, skraanende Sider, opfyldt af gamle Kongsgaarde og Attegaarde, og her var Plads for flere Storætter. (...) Efter den Tid kan det være at Gjæsling blev Dalens fornemste Æt.”⁸³

⁸² Sørensen (2001): 31

⁸³ Nielsen, Yngvar *Af Norges Historie* (1904): 52

Så kom svartedauen og alt ble forstenet i dalen, men de store ætter fortsatte å leve i dalen.⁸⁴ Det viktige hos Nielsen rundt odell, arv og mulige lange linjer av storbønder, som i følge Nielsen kan ha opphav fra blant de store menn i middelalderen og vikingtid i dalen, lyder som følger:

”Ætterne har dog holdt sig, ialfald paa den Maade, at de antagelig som oftest kan opvise kongnastisk Frobindelser, og at Jordegodset som Regel har været arvet. (!)At føre det strengt genealogiske Bevis for hvert enkelt at de Led, som nævnes i Slægtens Stamtavler, er vanskelig, maaske endog for Tiden umulig. Men selv om der i endnu større Udstrækning, end vi nu kjender til, er foreaaet indgifte, saa har dog det for den historiske Betragtning kun underordnet Vægt.”⁸⁵

Yngvar Nielsens hovedpoeng i sin ættekontinuitetshistorie om Gudbrandsdalen sier noe om de enorme perspektivene og linjene han drar opp:

”Hovedsaken er og bliver, at der paa de samme Gaarde i mer end 700 Aar har siddet en anseet Æt, der stadig har bevaret sine Forbindelser med de foreggande Bessiddere(...).⁸⁶ Nielsen gjør denne kontinuiteten av det som bør være en del storgårder i Gudbrandsdalen til noe unikt for dalen. ”Lignende Fænomener kan træffes hist og her, i de spredte Landsele. Men som Regel har de gamle Storætter ligget under for Forkrænkelighetenes lov”.⁸⁷

Når alt dette er skrevet om de lange linjer av store ætter i Gudbrandsdalen, et utviklingsperspektiv som er inspirert av Sars, er dog grunnleggende frihet og likhet for alle noe Gudbrandsdals-bøndene ville ha i 1814; og det vil vi komme tilbake til. Det kan også ha vært årelange spenninger i dalen mellom storbønder og mindre bønder.

Hva kan vi trekke ut av Nielsens lovprising av Gudbrandsdalen?

Nielsen viser ikke til kilder og det er vanskelig å etterprøve hans påstander om vi ikke skal gå inn og granske slektstrærne til folk som stammer fra dalen og som kan føre sine aner langt tilbake i tid.

⁸⁴ Nielsen (1904): 52

⁸⁵ Nielsen (1904): 52

⁸⁶ Nielsen (1904): 52

⁸⁷ Nielsen (1904): 52

Men i verste fall er det noen gårder som tilhørte gamle slekter i Gudbrandsdalen på 1800-tallet som kunne føre rette linjer tilbake til stormenn og høyt ansette slekter i middelalderen. Disse ættene falt ned på storbonde- og småbondenivå etter hvert da mye aristokrati forsvant på 13- og 14-tallet og/eller døde ut som i følge av svartedauen.

I beste fall er det noe spesielt med en selvbevisst og viljesterk bondestand i Gudbrandsdalen gjennom århundrer, som tok vare på sin frihet og holdt stand mot stadig forsøk fra Norges marginale aristokrati på 15- og 16-tallets forsøk på å fortrenge storbøndene, hvor mange kom fra ætter med lange røtter i Dalen. Lignende forsøk fra aristokratiet ble selvfølgelig forsøkt også andre steder i Norge.

Da så krongodssalgene tok til, fikk man ytterligere flere storbønder og garantert noen få enda større storbønder som blir proprietærer i og i nærheten av Gudbrandsdalen. Kanskje er det slik at odelshevdene til store ættegårder har gjeldt noen ganske få ætter, og at de fleste bøndene i Gudbrandsdalen, hvert fall på 13-, 14- og kanskje 1500-tallet, var å regne som leilendinger, og at krongodssalgene fra slutten av 1600-tallet og gjennom 1700-tallet førte nye grupper med selveiende odelsbønder inn i en kultur i Gudbrandsdalen av selvbevisste og frihetsvante bønder.

Claus Krag har i alle fall kommet med tall som viser at i følge hans beregninger, ut ifra Bjørkvik og Holmsen, var det lite ren selveiendom på 1300-tallet, og for Gudbrandsdalen og det sentrale og øvre Østlandet rundt mjosregionen og oppover Gudbrandsdalen, kan det ha vært mellom 10-24 prosent selveiendom.⁸⁸ At noen få, høyt ansette ætter i Gudbrandsdalen på 1300-tallet satt med mye jord som de leide ut, er ingen urimelig påstand. Dette kan i noe grad ha fortsatt i svært mange generasjoner.

Jeg vil etter grunnlovsutkastene drøfte funn i dem, og også komme med Nilsens tanker om Gudbrandsdalen og bøndene der, som han gjorde i 1881 i *Den norske bondestands kulturutvikling gjennom 300 år*, som han ga ut en del år før her nevnte forelesningsrekke som kom ut i 1904. Jeg tror alle momenter rundt Gudbrandsdalen som her er nevnt og som vi skal inn på, må med for å forklare funnene i kildene.

⁸⁸ Krag, *Norges historie fram til 1319*, (2000): 151

Kapittel 4: Grunnlovsutkastene fra bøndene

Grunnlovsutkastene var vitnesbyrd om samfunnene bøndene og småkårsfolkene kom fra. Jeg vil først gå igjennom samtlige grunnlovsforslag fra bønder – hovedsakelig storbønder og selveiere og trolig noen selveiere som småbønder, og vi kan heller ikke utelukke at noen leilendinger også kan stå bak utkastene, selv om de nok var få. Deretter kommer en kort oppsummering, så vil andre sentrale historikers analyser av bondeutkastene fremføres og sammenliknes seg i mellom og forløpende diskuteres; før jeg til slutt vil gå inn og komme med mine synspunkter hva gjelder utkastene og mulig påvirkning de kan ha hatt på Eidsvoll.

16. april ble det første grunnlovsutkastet fra bøndene lest opp i forsamlingen, og det var de lokale bøndene i Eidsvoll som hadde ført et i pennen og det ble lest opp samme dag. Det tar opp tradisjonelle bondesaker som å holde utgifter nede ved en tallmessig slank embetsstand og øvrighet. Det mest interessante er perspektivet deres på skrivefriheten, slik den ble begrunnet og vist til i bakgrunnskapitlet.

Anders Lysgårds grunnlovsutkast

4. mai leses grunnlovsforslaget fra Anders Lysgård fra Christians amt i Gudbrandsdalen. Lysgård ønsket meningsfrihet og han skriver rett ut: ”Frihed i Meninger maae finde sted, og tilstaaes endhver (...).”⁸⁹ Han nevner også ordet ytringer.⁹⁰ Det interessante er at Lysgårds korte setning om meningsfrihet er lik, foruten ordet ”Trykkefrihed”, med konstitusjonskomiteens grunnsetning nummer 7 om trykkefrihet.⁹¹ En viss religionsfrihet kan trekkes ut av utkastet, men staten måtte godkjenne den religiøse sektens praktisering.⁹² Lysgård faller dermed inn i en diskurs om åndsfrihet sammen med amtmann Weidemann, og Christian amts fremtredende bønder som Weidemann snakket med, og gudbrandsdalsbøndenes utkast, som ønsker full religionsfrihet uten reservasjoner, som vi snart skal komme tilbake til.

⁸⁹ Olafsen, *Riksforsamlingens Forhandlinger; 1ste del, Protokoller med Bilag og tillæg*, (1914): 164

⁹⁰ Olafsen (1914): 164

⁹¹ Olafsen (1914): 22

⁹² Olafsen (1914): 163

Lysgård var dog ganske fasttømret i sitt grunnlovsforslag i kabinett/råd-tankegang fra eneveldet, så folkerepresentasjon og stemmerett var i starten ikke med i Lysgårds ønsker.⁹³ Men han forandret mening, slik mange bønder nok gjorde, etter hvert som forhandlingene gikk og en ny orden ble en politisk realitet. Lysgårds utkast er fra 5. april og Lysgårds kuvending mot å ville ha folkerepresentasjon og stemmerett - en meget vid stemmerett, er typisk for bøndene som var en del av en naturrettslig og mer regulær demokratisk debatt på Eidsvoll.

Adel, nasjonalt råd, verneplikt og Lysgårds pragmatisme

Han ønsker også adel, men ikke arvelig adel.⁹⁴ Dette mønsteret bryter med andre bønders utkast som ikke ønsket adel foruten i bidraget fra Toten. Men også her kan Lysgård ha snudd. Det var ikke mange som stemte for adel i avstemningen om paragrafene fra konstitusjonskomiteen. Men han var i mot en selvrekutterende og arvelig embetsaristokrati, dugelighet skal avgjøre ansettelse og ingen arvelige embeter.⁹⁵ Lysgård er dermed i tråd med Rousseau, Locke og tanker i begge to store revolusjoner på disse punkt. Men fordi Lysgård er det (opplyste) eneveldets mann på dette tidspunkt da utkastet ble skrevet, skulle kongen peke ut embetsmennene, ikke folket.⁹⁶ Dog skulle det nasjonale råd gi sin godkjenning.⁹⁷

Han var pragmatisk i vernepliktspørsmålet og ville unnta en del viktige samfunnsgrupper fra tjenesten slik at han var like pragmatisk i spørsmålet om likhet som bønder i debatten senere var.⁹⁸ Han ville ha odelsretten slik den tiltenkt av forordning av 14. april 1771.⁹⁹ Men Lysgårds pragmatiske forslag skinner igjennom også her. Dersom odelsretten av 1771 ikke kunne gjeninnføres, så var han villig til å godta den av 5. april 1811.¹⁰⁰ Lysgårds forslag utmerker seg blant bondestandens forslag i likhet med de andre av bøndene fra Gudbrandsdalens sitt. Lysgård er dypt inne i viktige konstitusjonelle spørsmål som ligger utenfor denne oppgavens virkeområde, og han holder et høyt abstraksjonsnivå og må ha lest eller satt seg inn i den konstitusjonsmaterie som var kjent i årene før Eidsvoll.

⁹³ Olafsen (1914): 164

⁹⁴ Olafsen (1914): 164

⁹⁵ Olafsen (1914): 164

⁹⁶ Olafsen (1914): 165

⁹⁷ Olafsen (1914): 165

⁹⁸ Olafsen (1914): 166

⁹⁹ Olafsen (1914): 166/167

¹⁰⁰ Olafsen (1914): 167

Næringsfrihet

Om næringsfrihet, hvilket han i naturrettslig form, om enn noe tappet for innhold, la han frem sitt hovedargument på følgende måte:

“Til at befordre Næring og Industrie, bør enhver Undersaat gives Friehed at

Forædle sine Raae Produkter paa den mæst nyttige og hensigtsæssige Maade, hvilket stemmer overens , saavel med Natturlig Rettighed, som Landets Tarv, og bør ingen, fra ældgamle Tider tilvente, og misbrugte Monoplia krænke denne Eiendoms Rettens Hellighed.”¹⁰¹

Her kobler Lysgård foredling av naturen og varer fra egen eiendom med eiendomsrett. Naturlig rett og hellig eiendomsrett klinger av naturrettslige abstraksjoner. Lysgård ville også omgå monopolene til trelasthandlere og sagbrukseiere og ville at bonden selv skulle unngå å selge til underpris til kjøpmenn og lasthandlere.¹⁰² Her måtte Lysgård trå varsomt da han selv var inne i trelasthandel og slo seg stort opp på slikt virke i hjembygda. Men Lysgård er pragmatisk og mener at næringsfrihet som nevnt vil hjelpe landets tarv. En stands- og klassekampretorikk var ikke i Lysgårds interesse; og det hele skulle utarte i debatten senere uten at Lysgård følte seg truffet da han selv var proprietær og godt formuende og tilhørte den absolutte elite av bønder på Eidsvoll.

Lysgård ville også spare prestene for ubehagelighet ved å fordre inn inntekter fra menigheten i kraft av sine store prestegårder med leilendinger.¹⁰³ Husmennene var i følge Lysgård tjenere for presten ved innhøstning.¹⁰⁴ Lysgård ville ha bort tienden til prestegårdseierne også, og ville gi prestene en fast pengeinntekt mot at tienden til disse embetsgårdene tilfalt staten.¹⁰⁵ Lysgård holdt også her en dempet retorikk i forhold til Teis Lundegård som skulle komme med harde utfall i saken om de benefiserte gods.

¹⁰¹ Olafsen (1914): 167

¹⁰² Olafsen (1914): 167

¹⁰³ Olafsen (1914): 168

¹⁰⁴ Olafsen (1914): 168

¹⁰⁵ Olafsen (1914): 168

Organist Engebrekt Iversen og Trondheims bidrag

Den 7. mai ble grunnlovsutkastet fra organist Iversen, som trolig kom fra området rundt Eidsvoll, lest opp for forsamlingen; dette var forsamlingens mest dagligdagse, konkrete og detaljerte grunnlovsutkast. Gårdbrukeren vill ha forbedret odelsrett, og ville ellers ha orden i dagliglivet.¹⁰⁶ Utkastet vakte noe harme blant embetsmenn som synes det var trivielt og ikke hadde noe i en grunnlovsforsamling å gjøre. Argumentasjonen til Iversen for å få en forbedret odelsrett var å hindre krangler og strider i familier. Dette ankepunktet mot odelsretten var vanlig og var et ledd i motargumentasjonen til bondefremlegget om odelsretten som vi skal se i debatten i neste kapittel.

Samme dag ble forslaget fra Trondheims stift lest opp, og det ble ført i pennen 11. april. Men det ble nok holdt igjen og ble lest opp en stund etter at det ble mottatt. Det vakte ingen synlig debatt. Etter først den eneveldige kutymes lovprising og nesegruse beundring for regenten og prinsen, ville de bedre inntektsforholdene til prestene.¹⁰⁷ De ville også ha fellesskapsløsninger rundt de benefiserte gods, et argument som dukket opp i debatten senere.¹⁰⁸ Forslaget er sammen med organist Iversen det mest konkrete, beskjedne og dagligdagse på Eidsvoll.

Modums allmues forslag

Dagen etterpå ble forslaget fra Modums allmue lest. Tidspunktet irriterte Wergeland. Dette forslaget var for lengst innlevert og Wergeland gjør seg sine tanker:

“Besynderlig nok, at først i Dag fik Forsamlingen høre nogle Grundlovs-Forslag fra Buskeruds Amt, der for længst vare indleverede. Jeg begriper ikke, hvorfor de ei bleve forelæste Forsamlingen strax i Begyndelsen paa samme Dag som de andre Skrifter af samme Art. De Ideer, det indeholdt, at Kongenavnet kan undværes, at P. C. Ikke bør antages til Konge eller Regent uden ved at frasgie sig sin Ret til Danmark, tilligemed de bittertsmagende Motiver for dette Forslag, vilde havde gjort Effect den 5. Mai i

¹⁰⁶ Olafsen (1914): 187

¹⁰⁷ Olafsen (1914): 205

¹⁰⁸ Olafsen (1914): 205

Anledning 28 §. – Skriftet havde adskillige saadanne gode Infald; men for sent kom, og for sent er forspilt, og derover ærgrer jeg mig nu (...)”¹⁰⁹

De av leserne som tror at forslagene fra bøndene var uviktige, bør lese Wergelands anmerkninger. Trolig ble 9 av bondestandens forslag lest opp i forsamlingen. Det sier også noe om viktigheten til bøndenes forslag på Eidsvoll.

Jacob Aall hadde dog et annet syn på bøndenes grunnlovsutkast av det vi kan lese i hans *Erindringer som bidrag til Norges Historie* (1859). Aall skrev følgende:

“Flere Forslag, som vare inleverede af Bønder fra forskjellige Distrikter til Forsamlingen, opvakte mere Munterhed end alvorlige Diskusjoner i Forsamlingen, da de indeholdt tildeels komiske og eensidige Hensyn til særskilte Statsøiemed, og kun faa sunde Betrakninger”¹¹⁰

Jakob Aall må spesielt ha hatt de tre trivielle bondegrunnlovsutkast fra organist Engebrekt Iversen, Trondheims stift og de lokale bønder fra Eidsvoll i tankene. Men i Aalls erindringer fra debatten ligger det også en kritikk av det som av embetsmenn, selv om Jakob Aall ikke var embetsmann, synes om bøndenes ensidige budskap om sparetiltakene for staten som ofte innbefattet en tallmessig slankest mulig embetsstand.

Hos Modum-bøndene følger oppsiktsvekkende passasjer mot aristokratisk frihet både blant adels- og embetsmenn, og forslaget var klart i mot den rangposisjon embetsmennene fikk på Eidsvoll, i sær de “øvrige” og såkalte “ringere” embetsmenn.

En passasjene lyder som følger: “At Norge for Fremtiden ganske befries for Adel og dennes skadelige Inflydelse paa de øvrige Stænder; eller at Adelen ike kommer til at udgiøre nogen særskilt Stand.”¹¹¹ Dette var i og for seg ikke så radikalt, men så følger et skyts mot embetsmennene: “At overalt ingen Stand i Staten udmærkes med nogensomhelst Forret til de øvrige Stænders Fornærmelse, hvorved Stændernes gavnlige Samvirken til et fælles Maal forhindres”.¹¹²

¹⁰⁹ Nicolai Wergeland, “Fortrolig Breve”, (Christiania, 1830), i Fure, Eli *Eidsvoll 1814 Hvordan grunnloven ble til* (1989): 196

¹¹⁰ Jacob Aall, *Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800 til 1815*; Anden utgave i eet Bind utgivet med nogle Rettelser og Billæg av Chrstian C. A. Lange (Christiania: Cappelen, 1859): 442

¹¹¹ Olafsen (1914): 213

¹¹² Olafsen (1914): 214

Jeg synes disse setningene fra Modums allmue er interessante med tanke på bøndenes stemmegivning rundt embetsmenns avsettelighet som vi skal se senere, og at en *standsmessig rettferdighetstankegang* skulle gå igjen om debatten om næringsfrihet og odelsretten som vi skal se senere.

Også Buskerud-bøndene er inne i profesjonaliseringstankgang rundt embetsmenn og prester: “Alle offentlige Embedsmænd bude vel ogsaa lønnes Staten saaledes og paa saadan Maade, at de kan være aldeles uafhængige af de Menigheder, blandt hvilke de skal leve og virke.”¹¹³ Dette røper et profesjonelt ståsted overfor embetsmennene for disse bøndene, og de var meget bevisste den profesjonalisering av embetsverk som pågikk rundt 1814 og som har en linje fra John Locke, via Rousseau og til begge de to store revolusjoner.

Modum-bøndene hadde i likhet med Lysgård også sett seg lei på at lastehandlere som betalte underpris for bondens trevirke. Friheten til å kunne benytte naturens frembringelser var en viktig sak for bøndene på Eidsvoll. Argumentasjonen til bøndene er like snedig som de fem bøndene i odelsaken brukte: å ikke få utbytte av sine eiendommer og produkter førte til: “Misnøye og Slavesind istede for Fædrelands-Kierlighed og Frihetsfølelse hos den Stand, der er Staternes Støtte”.¹¹⁴

Dette vitner om en selvbevisst bondestand som brukte av samme retorikk som diktere i det norske selskap og embetsmenn fra siste halvpart av 1700-tallet og fremover selv var bevisste på som vi skal se i odelsdebatten. Næringsargumentene til bøndene kunne koble eiendomsrett opp i mot sin frihet – på tross av odelsretten som var i mot moderne fri eiendomsrett - og opp i mot fritt å kunne utnytte produkter fra sin eiendom.

Modum-bøndene talte også storbøndene på Eidsvoll midt i mot. De kalte odelsretten “ Den forhadte O d e l “. ¹¹⁵ Myndighetene hadde forut for odelsretten balansert hensynet til at flere bruk ble udelte og større opp i mot de negative følgene av odelsretten. Modum-bøndene mente at færre større og flere mindre bruk var en fordel for store familier der eldstemann satt på et stort bruk. ¹¹⁶ Misbruket i odelsretten måtte ordnes opp, og de ville i realiteten avskaffe

¹¹³ Olafsen (1914): 214

¹¹⁴ Olafsen (1914): 214

¹¹⁵ Olafsen (1914): 216

¹¹⁶ Olafsen (1914): 216

mest mulig av odels- og åseteretten.¹¹⁷ Kritikken om misbruk ble imøtegått senere i debatten om odelsretten.

De er for skrivefriheten til kongen, altså sette opp skriv til myndigheter og kongen ved bønder alene uten innblanding fra myndighetene, men også trykkefrihet, så lenge den ble benyttet med anstendighet og klokskap og var viktig for frie borgere i en lykkelig stat.¹¹⁸ De var altså bevisste denne rettighetens rolle for menneskers frihet og for samfunnet.

Guldbrands Dahlsens Fogderis grunnlovsutkast

I det oppsiktsvekkende grunnlovsutkast fra Gudbrandsdalen som er datert 20. april 1814 finner vi tanker som er dypt forankret i de demokratiske frihets- og likhetstanke. Dette ble lest opp 14. mai i forsamlingen, men kan ha vært komiteen en stund i hende. Rikets regent skulle være Christian Frederik med et råd, ikke ulik tankegangen hos Lysgård.¹¹⁹

Utkastet bærer preg av å ha en så tallmessige slankest mulig embetsstand og Over-Øvrighetens embeter foreslås nedlagt (!).¹²⁰ Lensmenn bør profesjonaliseres ved utdanning og eksamen for å være skatteinnkrever i sitt lille distrikt.¹²¹ Denne profesjonalisering av lokalt byråkrati finner vi igjen fra de nordamerikanske staters konstitusjoner og tanker fra den franske revolusjon, og senere kampen for egnethet og kompetanse i statenes byråkrati i Europa på 1800-tallet. Ved små distrikter og flere funksjoner utført av lensmannen, ble fogderiene overflødig i følge utkastet.¹²²

I artikkel 4 i utkastet støter vi på en oppsiktsvekkende formulering: “*Religions Frihed, Tænke- og Skrive-Frihed, ere Nationenes Medfødte Rættigheder (...)*”.¹²³ Dette er rettighetstankegang knyttet til medfødte rettigheter som vi finner i den amerikanske og franske revolusjon. Vi skal nærmere inn på dette i drøftingsdelen for grunnlovsutkastene i slutten av kapitlet. Men jeg vil komme med den tekstnære tolkningen aller først. Tenkefrihet og skrivefrihet sidestilles uten at jeg tror de mente at det betød det samme. De var bare så altfor avhengig av hverandre og begge deler forutsetter hverandre. Hva hjelper tenkefriheten

¹¹⁷ Olafsen (1914): 216

¹¹⁸ Olafsen (1914): 217

¹¹⁹ Olafsen (1914): 374

¹²⁰ Olafsen (1914): 374

¹²¹ Olafsen (1914): 374

¹²² Olafsen (1914): 374

¹²³ Olafsen (1914): 375

om man ikke kan skrive sine tanker til kongen? Hva hjelper skrivefriheten om kulturen undertrykker et fritt tankeliv? Når man i tillegg trekker inn religionsfrihet og ser det sammen med tankefriheten, løftes også tankefriheten til en enda høyere abstraksjon om åndsfrihet.

Embetsmenn på fast gasje og “Når Rigs dagen igjen bliver kaldet”

Embetsmennene skulle være på fast gasje og årslønn, og sportler og uvisse inntekter skulle bortfalle.¹²⁴ Dette føyer seg også inn i en profesjonaliseringstankegang innenfor embetsverk og byråkrati, som vi har nevnt før. Bøndene gikk så langt som at de selv i kraft av ressurssterke storbønder skulle kalle prester.¹²⁵ De benefiserte gods var et problem i Gudbrandsdalen, ifølge disse bøndene; da prestene i en alder av 50-60 år bortforpaktet gårdene sine som derved blir misbrukte i forhold til sin opprinnelige mening og skadet prester og allmuen.¹²⁶ De ville derfor ha prestene i likhet med øvrige embetsmenn på fast gasje.¹²⁷ Motstanden mot de benefiserte gods og misbruket av disse gårdene ble en bondesak i debatten senere på Eidsvoll.

Bøndene fra Gudbrandsdalen vil ha stemmerett i en slags stendersk forkledning men med en folkerepresentativ forsamling. De dugeligste menn, med eiendom og egnet forfatning, skulle møtes og enes seg i mellom hvem som skulle sendes til den folkerepresentative forsamling som de kaller “Rigs dagen”.¹²⁸ Prosessen skulle skje uten innblanding fra prester eller andre embetsmenn.¹²⁹ Representantene kunne også møte på lokalt styreplan.¹³⁰ De kaller også hvert amts tingsamlinger for “Rigs dag” og her skulle det være minst en bonde fra hvert fogderi.¹³¹ De er altså fremme og foreslår lokalt selvstyredemokrati av varierende grad.

De er helt kategorisk i mot all adel som aldri må eksistere i Norge.¹³²

Jeg vil også ta med tankene til bøndene om riksbanken. Den summerer opp hva som kom til syne senere i debatten rundt de benefiserte gods, der tankene om profesjonalisering av

¹²⁴ Olafsen (1914): 375

¹²⁵ Olafsen (1914): 375

¹²⁶ Olafsen (1914): 375

¹²⁷ Olafsen (1914): 375

¹²⁸ Olafsen (1914): 376

¹²⁹ Olafsen (1914): 376

¹³⁰ Olafsen (1914): 376

¹³¹ Olafsen (1914): 376

¹³² Olafsen (1914): 376

presteembete synliggjorde bøndenes tanker om fellesskapsløsninger der Anders Lysgård fra området rundt Gudbrandsdalen også hadde lignende synspunkter som gudbrandsdalsbøndene:

“Rigets Bank Maa tilhøre Nationen, og bestyres efter dens egen indrætning; der maa i kraftigste maade sørges for pengens forbedring, Alle Benefiserte Gods av Hvad Navn de en er, Maa enten Henlægges som Faste Ejendomme til Banken, eller sælges ved offentlige Auctioner og Bank Derigtheurerne maa Vert aar aflægge Regnskap for Folket.”¹³³

At embetsmenn skulle profesjonaliseres og i større grad svare for og tjene folket, var en sak for disse bøndene, men også den mulige norske bank måtte svare for folket. De dro det om mulig enda lenger enn folket i den amerikanske revolusjonen i enkelte stater gjorde.

I utkastet finnes altså folkerepresentativ/stendersk riksforsamlings foretrukkenhet, stemmerett til “bosidne”¹³⁴ egnende menn, motstand mot adel og for sosial likhet og frihet, og følgelig i mot en privilegert overklasse, profesjonalisering av embetsverk og byråkrati, tankefrihet, religionsfrihet, tanker om lokalt demokratisk selvstyre og skrivefrihet. Dette var et av forsamlingens mest demokratiske utkast, og særlig de invortes løsninger for landet vakte oppmerksomhet, skal vi tro kildene. Gudbrandsdalsbøndene hadde i likhet med Hedemarkens bidrag startet sine utkast med ”benægtes Souverainiteten” hvor man tok avstand fra den absolutte kongesuvereniteten og eneveldet.¹³⁵

Hedemarksbøndenes grunnlovsutkast sammenliknet med Gudbrandsdalens utkast

Det er skrevet av blant andre Eli Fure og andre at utkastene fra Gudbrandsdalen og Hedemarken har Halvor Hoel som hovedmann. Men han må ha hatt medforfattere og flere av de som har skrevet under må ha bidratt; for det er både likhet og ulikhet mellom utkastene. Bruken av ordet “vi” i grunnlovsutkastet fra Gudbrandsdalen, i sammenheng med at bøndene i Gudbrandsdalen hadde bygget kirker, røper også at i Gudbrandsdalens utkast kan umulig de mangetallige bønder som skrev under ha vært perifere i forfatningen av dokumentet. Halvor Hoel har aldri stått bak en eneste kirke!

¹³³ Olafsen (1914): 376

¹³⁴ Olafsen (1914): 376

¹³⁵ Olafsen (1914): 374/404

Men de to første avsnitt i hvert av de to utkastene tar opp de samme ting og er meget like hverandre i form og innhold. Utkastet fra Hedemarken er det eneste fra bondestanden som, ved siden av det fra Gudbrandsdalen, tar opp folkerepresentativitet og stemmerett. Et senere utkast fra Toten tar opp stenderforsamling. Utkastet fra Hedemarken ble skrevet 8. april, og lest opp 17. mai.

Det lange tidsrommet røper at de drøyde lengst mulig med dette utkastet som ble skrevet på nesten samme tid som Anders Lysgårds. Stemmeretten i det fra Hedemarken er markant mer radikalt enn i det fra Gudbrandsdalen, der enhver bør kunne møte ved Riksdagen, uvisst om dette er lokale ting eller på riksplan, og at enhver stemme i disse forsamlingene må gjelde.¹³⁶ Dette er direkte demokrati nesten ordrett etter Rousseau.

De kritiserer også valgene i bondestanden og anfører at: “Præsterne Foreslaer gjerne den han ynder, og hvem af almuen som siiger derimot, vil ha siige i det mindste er et uroeligt Hoved”.¹³⁷ Dette minner om Halvor Hoels egen historie. Hoel ville gjerne møte på Riksforsamlingen, men ble ikke valgt.¹³⁸ Det har vært spekulert i at han var for radikal og ble sjaltet ut av embetsmenn.

Dette utkastet fra Hedemarken om folke-/stenderrepresentasjon og stemmerett er på disse punkter radikalt annerledes enn det fra Gudbrandsdalen. Men de er like hva gjelder slank embetsstand.¹³⁹ Men det var mange utkast og synspunkter fra bønder som ville ha færre embetsmenn og mindre offentlige utgifter.

Resonnementene rundt trykkefrihet er forskjellig i utkastene. Det fra Gudbrandsdalen er av en slik art at det er tankefrihet og skrivefrihet, et samlet sett mye bredere begreper enn trykkefrihet slik som kommer fra Hedemarkens bidrag.¹⁴⁰ Og det fra Gudbrandsdalen har et høyere abstraksjonsnivå rundt rettigheter som folket hadde og som var medfødte.

Hoel kan selvsagt ha vært inn i bildet begge steder, noe vi ikke kan utelukke, men få oppegående bønder skriver under et dokument som de forstår for derved å være uenig i det, så begge grunnlovsutkastene må ha hatt et bredere mandat enn bare Halvor Hoel. Det er fire

¹³⁶ Olafsen (1914): 405

¹³⁷ Olafsen (1914): 405

¹³⁸ SNL, Halvor Hoel, biografisk artikkel, URL: http://www.snl.no/.nbl_biografi/Halvor_Hoel/utdypning

¹³⁹ Olafsen (1914): 404

¹⁴⁰ Olafsen,(1914): 404

bønder som skrev under utkastet fra Hedemarken og det presiseres at flere underskrifter kunne innhentes dersom det var ønske om det.¹⁴¹

Anders Lysgård hadde for eksempel skrevet under grunnlovsutkastet til Weidemann, amtmannen i amtet hans, og i det presiserte at han gjorde dette fordi han kunne stå inne for alt som sto i utkastet. Storbøndene i Gudbrandsdalen som andre steder sa hva de mente, og kritiserte det som de ikke mente noe godt om.

Utkastet fra Hedemarken går også i samme spor som det fra Gudbrandsdalen i at storbøndene og bøndene som eide krikene selv burde kalle prester. Dette kravet er unikt for disse to grunnlovsutkastene fra bondestanden, og det sier noe radikalt om at folket burde velge sin mest sentrale embetsmann i tidlig 1800-tallsnorge: presten.

Toten-bøndernes grunnlovsutkast

Litt lenger nedover Mjøsa hadde totenbøndene den 26. april skrevet sitt grunnlovsutkast. Det ble lest opp på samme dag som Hedemarks bidrag. Toten-bøndene ville ikke ha grevskaper, baronier, stamhus eller herregårder. De mente slike aristokratiske institusjoner ville forminske den norske bondes frihet og rettigheter.¹⁴² De mente også at for å forebygge ufrihet, måtte det aldri heller bli arvelig adel, men påskjønnelsesadel som man kunne få ved fortjeneste. Påskjønnelsesordner og titler delte trolig bøndene på Eidsvoll, en del stemte trolig i mot slike ordner i forsamlingen.¹⁴³ Lignende argumentasjon rundt frihet for bøndene i fravær av adel, hadde Nordahl Brun benyttet om odelsretten da han hevdet at odelsretten hadde hindret livegenskapet å få fotfestet.¹⁴⁴

I tråd med at fortjenesten skulle adle noe, skulle også embetspostene være åpne for alle som var verdige uten hensyn til fødsel.¹⁴⁵ Slike napoleonske tanker var i tråd med sentrale tanker under den franske revolusjonen. Når anledninger for nasjonale stenderforsamlinger skulle sammenkalles, måtte bøndernes stemme være lik de andre stenders. De to grunnlovsutkastene vi har sett fra Gudbrandsdalen og Hedemarken nevner folkerepresentasjon

¹⁴¹ Olafsen (1914): 406

¹⁴² Olafsen (1914): 408

¹⁴³ Olafsen (1914): 408

¹⁴⁴ Gjerdåker, Brynjulf, 2001: 18

¹⁴⁵ Olafsen (1914): 408

med innslag av stendersystem, men de er like med Toten-bøndene i at bondens stemmer måtte være likeverdig andres representanters stemmer.

Toten-bøndene ville også overføre verdier i form av de benefiserte gods til den nye nasjonale private bank de ville opprette. Men de er ikke motstandere av benefiserte gods som boliger til embetsmennene, så der skiller de seg litt fra tidligere utkast.¹⁴⁶ De ville også at tienden skulle tilfalle statskassen og prestene måtte få fast lønn fra staten, og dette er i tråd med tidligere profesjonaliseringstankegang i andre grunnlovsutkast; å få fast pengelønn fra staten ansvareliggjør også prestene i forhold til folket i en annen grad enn at inntekten besto i av hovedsak å leie ut store deler av gården til leilendinger. De ville også innskrenke embetsmenns antall, slik nesten alle bondeutkastene vil.¹⁴⁷

Totenbøndene vernet også om odelsfriheten og odelsretten. Løsningsretten skulle dog ikke gjelde for familiemedlemmer i mer enn 5 år. Innløsningssummen skulle bestemmes etter lovlig takst, altså det myndighetene satte som verdi.¹⁴⁸

De er inne i tanker om næringsfrihet hvor de argumenterer for bondens råderett over sin egen eiendom. Bonden skulle også kunne sette opp vannsag til å skjære tømmeret sitt.¹⁴⁹ De bryter her med privilegietankegangen som eneveldet hadde i store deler av 1700-tallet. De ville også ha handelsfrihet for bonden.¹⁵⁰

De er for en relativ sterk stillingsrett til embetsmenn, udugelige embetsmenn for en spesifikk stilling skulle flyttes på, ikke avskjediges. Når de da likevel ble avskjediget på grunn av uegnethet, måtte de ikke forvente noen ytelser fra det offentlige.¹⁵¹ Erik Holmøyvik har supplert min analyse ved at bøndene fra Toten nok ikke sto side om side ved eneveldet: ” Eit (...) forslag fra Toten præstegjeld, seier at nasjonen må kallast saman i viktige saker og at bøndene må ha likt sete og røyst som dei andre stendene.”¹⁵²

¹⁴⁶ Olafsen (1914): 408

¹⁴⁷ Olafsen (1914): 409

¹⁴⁸ Olafsen (1914): 410

¹⁴⁹ Olafsen (1914): 410

¹⁵⁰ Olafsen (1914): 410/411

¹⁵¹ Olafsen (1914): 410

¹⁵² Eirik Holmøyvik, *“Maktfordeling og 1814”*, disputasoppgåve, (Bergen, 2011): 266

Splittelsene i bondestanden synliggjøres

Eirik Holmøyvik har i sin doktorgrad påpekt at det er totalt 11 grunnlovutkast fra bondestanden. I tillegg til de åtte jeg har nevnt, nevner han det anonyme utkast fra Buskerud som fulgte med provst Frederik Schmidt fra Buskerud amt. Bidraget fra Buskerud tar opp lokale saker, vil innskrenke monarkiet og argumenterer mot odelsretten.¹⁵³ Men utkastet retter det hardeste skytset mot sammenblanding av roller i standssamfunnet: borgere og kjøpmenn skulle ikke kjøpe opp landeiendommer å gjøre bonden til leilendinger og husmenn og påføre bønder slaveånd fremfor frihetsfølelse; en frihetsfølelse som buskerudbøndene mente hadde utmerket det norske folk.¹⁵⁴

Bøndene skriver i utkastet også at de følte seg som medlemmer av en fri stand i Norge; de må også ha oppfattet de fleste bønder rundt seg som selveiere gitt deres synspunkter på leilendinger og husmenn som en ufri tilstand. Skal vi være bokstavtro og følge deduksjonen i utkastet ville dette utkastet dersom de var fra leilendinger og husmenn, ikke følt seg som medlemmer av en fri stand.

Disse selveierne og stor- og småbønder viser, sammen med debatten fra Eidsvoll, hvor oppsamling av småbruk til storbønder og proprietæres bruk ble gjenstand for kritikk, at det går en splittelse i bondestanden mellom selveiere som følte seg frie, men som anså det å være leilending eller husmenn som ufrihet. Det er også et skille mellom de aller største bønder og vanlige bønder som også kunne være selveiere; det ble tydelig i debatten rundt næringsfrihet. Bøndene fra Buskerud følte seg frie, og da vil en tro at de samme leilendinger og husmenn også hadde synspunkter på selveiende frie bønder, kanskje særlig storbøndene og proprietærer som Anders Lysgård.

Vi fikk altså også her en smakebit på klassekampretorikken senere i debatten på Eidsvoll. Det er mulig ut ifra kildene at forslaget ble lest opp 9. mai av prost Schmidt selv.¹⁵⁵

Militær eller bonde?

Eirik Holmøyvik nevner også to bidrag til, et fra sersjant Peder Haralstad, og et fra Halvor Pedersen Jorstad og Lars Pedersen Huuse.¹⁵⁶ Jeg velger å legge frem det som var fra Haralstad og Gudbrandsdalen, og da disse to utkast tradisjonelt sett har blitt sett på som utkast

¹⁵³ Olafsen (1914): 217/218

¹⁵⁴ Olafsen (1914): 218

¹⁵⁵ Olafsen (1914): 47

¹⁵⁶ Holmøyvik, Eirik, "Maktfordeling og 1814" (2011): 248

fra militære, og at jeg av plasshensyn må gjøre prioriteringer. Haralstad møtte i alle fall for Oplandske infanteriregiment og ble registrert på Eidsvoll under navnet Paul T. Harildstad. Han var militær, men ikke embetsmann og ble derfor en del av bondestanden. Om han er militær eller bonde, kan diskuteres; han skriver ut ifra sin bakgrunn og utkastet har et militært preg, men utkastet er bondevennlig, og det ble skrevet 28. mars i Gudbrandsdalen.

Bidraget er ikke som de andre bondeutkastene blitt lagt til hovedprotokollen, men som bilag til konstitusjonskomiteen og kan ha vært med i reservoaret der. Han var opptatt av frihet, bondefrihet, og skriver utførlig om den i forhold til andre klasser. Han har skarp brodd mot embetsstandens økte inntekter og bondens økte utgifter.¹⁵⁷ Han vil ha reduserte lønninger og pensjoner til embetsmenn og reduserte byrder – økonomisk – for bonden.¹⁵⁸ Slike tiltak måtte til i følge sersjanten for at bonden ikke skulle bli slaver under ” de Høiere Classer”.¹⁵⁹ Haralstad vil også bevare odelsretten og odel skulle erverves etter 5 år.¹⁶⁰ Vi ser også her at selv en bonde med militær bakgrunn tenkte bevisst og stort om bondens frihet.

Hvilke utkast skiller seg ut?

Utkastet fra Gudbrandsdalens bønder skiller seg ut som det som er lengst inne tanker i demokratisk frihet og likhet og ideologi for øvrig aktuelt på denne tid i Vesten. Utkastet er også mest markant motstander av aristokratisk frihet. Trolig er Halvor Hoel medforfatter og påvirker overfor bøndene i utkastet.

Hedemarkens utkast, der trolig Halvor Hoel er hovedmann, er også radikalt. Anders Lysgårds grunnlovsutkast er også, om en noe dempet i retorikk, godt inn i frihetstanker sammen med Totens bidrag. Tre av utkastene, minus Anders Lysgårds, vil ha folke- eller stenderrepresentasjon. Utkastet fra Gudbrandsdalen vil ha stemmerett til alle bønder som satt i bo og var menn; Hedemarkens utkast vil ha allmenn stemmerett og direkte demokrati i hvert fall på lokale ting-nivå. Dette er oppsiktsvekkende da det trolig begge steder er storbønder som har kommet med slike krav om vid og omfattende stemmerett.

Modums allmues utkast er også godt inne i frihetstanker og viser brodd mot aristokratisk frihet. Utkastene fra Trondheim, Eidsvoll og organist Iversens (lokal bonde)

¹⁵⁷ Olafsen (1914): 461

¹⁵⁸ Olafsen (1914): 462

¹⁵⁹ Olafsen (1914): 462

¹⁶⁰ Olafsen (1914): 463

utkast er tre utkast som er ganske konkrete, korte og ganske trivielle sammenliknet med de fire bidrag fra og rundt Gudbrandsdalen.

Sentrale historikers vurdering av bøndenes grunnlovsutkast: Arne Bergsgård og Ola Mestads tolkinger av Anders Lysgårds grunnlovsutkast

Bergsgård skriver seg inn i den vante tradisjonen at bøndene og Lysgård først og fremst var opptatt av egne økonomiske interesser, blant annet rett til videreføring av egne produkter, odelsrett og en tallmessig slank embetsstand.¹⁶¹ De ideologiske strømningene hos Bergsgård er fraværende for hans analyse av Anders Lysgård. Bergsgård nevner at Lysgård ville ha prestene på fast lønn, men ikke hva det var et uttrykk for.

Lysgårds naturrettslige abstraksjoner hva gjelder meningsfrihet og hans form i spørsmålet om næringsfrihet, vies heller ikke noe plass hos Bergsgård. Bergsgård legger vekt på likhetene mellom Weidemanns utkast og Lysgårds utkast, og hva gjelder spørsmål vedrørende kongen, men overser at både Lysgård og Weidemanns utkast har andre i øyenfallende likheter hva gjelder meningsfrihet (frihet til å fremsette tanker hos Weidemann og regulær meningsfrihet hos Lysgård) og ytringer hos Lysgård, samt hans religionsfrihet – dog med statens godkjenning; og det vi finner hos Weidemann hvor man har ytringsfrihet og åndsfrihet, forstått som frihet til fremsetting av tanker offentlig og i trykte skrifter for vitenskapens skyld, og samme type religionsfrihet som hos Lysgård.

Dette gjør at de begge to, Lysgård da bosatt på Biri, men opprinnelig fra gården Lysgård på Fåberg, og Weidemann fra Toten, og i nærheten av Gudbrandsdalen, er med i en naturrettslig diskurs om åndsfrihet sammen gudbrandsdalsbøndene, dog er faktisk bøndene fra Gudbrandsdalen mer bevisst på at tanke- og skrivefrihet - og religionsfrihet - er medfødte rettigheter. Etter debatten på Eidsvoll skal vi analysere mer hva gjelder likheten mellom Lysgård, Weidemann og gudbrandsdalsbøndene.

Ola Mestad har også funnet naturrettslige resonnementer hos Lysgård som leder ut i foredlingsrett gitt eiendomsretten, men Mestad mener at retten til skogeieren er et *krav* fra bøndene og han analyserer også Modum allmues ønsker, som vi snart skal se på, sammen med Lysgård, og mener at ønske om bedring av bondens stilling ikke er tuftet på en prinsipiell

¹⁶¹ Arne Bergsgård, *Året 1814; 1. Grunnlova*, (Oslo: Aschehoug & co, 1943): 283

næringsfrihetstanke.¹⁶² Bøndene hadde i debatten senere også vanskelig for å tenke prinsipielt rundt dette spørsmål og standstankegangen var synlig i debatten, som vi skal se.

Kritikk av Modums utkast, Gudbrandsdalens og Hedemarkens bidrag

De siste bidrag i forskningen rundt grunnlovsutkast, fra Eirik Holmøyviks doktorgrad om maktfordelingen og 1814, har påpekt at Modum-bøndene ved siden av bidraget fra Buskerud, tar opp og ønsket at: ”Regjeringen bliver innskærket monarkisk.”¹⁶³ Eirik Holmøyvik anser dog ikke bondeforslagene som særlig interessante hva gjelder maktfordeling og de mer tunge konstitusjonelle spørsmål.

Halvdan Koht derimot berømmer utkastene fra Modum, i likhet med det vi har sett fra Toten og det fra de lokale bønder fra Eidsvoll, og kaller dem for bondeselvbevisste forslag og at utkastene var uttrykk for omfattende tanker om stats- og samfunnsordning. Mest interessant er Kohts analyse av Gudbrandsdalens og Hedemarkens bidrag fra bondestanden.

Koht hevder at forsamlingen kom uventet på bøndene, noe som var særlig synlig på utkastet fra Trondheim.¹⁶⁴ Likevel synes jeg Gudbrandsdalens utkast er en gjennomarbeidet, dog urealistisk skrivelse. Den har i seg intertekstualitet og er et bidrag i en naturrettslig diskurs, det er også andre ideologiske strømninger som tanker innenfor profesjonalisering av embetsverk og -stand. Koht legger for stor vekt på en person som skrev under Gudbrandsdalens utkast som var venn med Halvor Hoel og som i følge ham skal ha agitert på vegne av Hoel.¹⁶⁵ Hele 1 person av 14 som skrev under, var i følge Koht venn med Hoel!

Koht behandler Hedemarkens utkast sammen med det fra Gudbrandsdalen og har helt rett i likheten i begynnelsen av utkastene. Han nevner at alle fire som skrev under Hedemarkens utkast er venner og naboer med Hoel.¹⁶⁶ Men Koht overser at bøndene skriver at de kan skaffe flere underskrifter.¹⁶⁷ Hele forsamlingen kan ha kommet brått på mange bønder, som Koht selv skriver, slik at han ikke følger sin egen argumentasjon.

¹⁶² Ola Mestad, ”Næringsfrihet i 1814-grunnlova”, i Michalsen, Dag, *Forfatningsteori møter 1814* (2008): 57

¹⁶³ Holmøyvik, Eirik, ”Maktfordeling og 1814”, (2011): 266

¹⁶⁴ Halvdan Koht, *1814 Norsk dagbok – hundre aar efterpaa*, (Kristiania: Aschehoug & co, 1914): 160

¹⁶⁵ Koht (1914): 161

¹⁶⁶ Koht (1914): 161

¹⁶⁷ Olafsen (1914): 409

Bøndene fra Hedemarken hadde åpenbart satt sammen dokumentet hastig, nevnte flere underskrifter som kunne skaffes og et lavere abstraksjonsnivå enn det fra Gudbrandsdalen er momenter som må tas med. I Gudbrandsdalen kan man ha hatt en mer selvbevisst bondestand over lengre tid, som lenge hadde lest og tenkt om frihet, både personlig, sosialt og politisk.

Selv om Kohts analyse er god, overser han noen viktige punkter i sin iver etter å plassere begge grunnlovsutkast som representanter for underklassen, som for eksempel at stemmeretten til Gudbrandsdalen er til menn med bo, og som er i egnet forfatning til å komme på valg også som representant, som skal kunne peke ut den som er mest dugelig til dra til ”Rigs Dagen”.

Hos hedemarksbøndene er stemmeretten allmenn, og man taler åpent om direkte demokrati som enhver bonde kan delta i. Men Koht har rett i at begge utkast vil ha en slankest mulig embetsstand, og Gudbrandsdalen går lengst i slik tankegang ved å ville legge ned Over-Øvrighetens embeter; Koht hevder at begge utkastene vil dette¹⁶⁸. Det er jeg uenig i. Kun utkastet fra Gudbrandsdalen vil legge ned Over-Øvrighetens embeter; mens det fra Hedemarken vil ha færre embetsmenn. Utkastet fra Gudbrandsdalen vil knekke embetsstanden; hvilket det fra Hedemarken vil ha en slank embetsstand. Koht tar derfor også feil da også hevder at begge utkast vil knekke embetsstanden.¹⁶⁹

Bergsgård og Sverre Steen

Arne Bergsgård har analysert utkastene fra Hedemarken og Gudbrandsdalen i negativt lys og tilskrevet mye av innholdet i utkastene fra Halvor Hoel; ennå i 1943 var overklassen i Norge kritiske til det man da trodde var i alt for stor grad Halvor Hoels verk.

Arne Bergsgård slår sammen utkastet fra Toten, og forslagene til Gudbrandsdalen og Hedemarken og mener at de utgår fra samme agitasjon. Dette er i tråd med den muntlige fortellertradisjonen på 1800-tallet at utkastene fra Hedemark og Gudbrandsdalen var fra samme agitasjon og mann, men Bergsgård går altså lenger. Bergsgård trekker frem likhetene i ordlyden, og da tenker særlig på de to første avsnittene til de to sistnevnte utkastene.

¹⁶⁸ Koht (1914): 161

¹⁶⁹ Koht (1914): 161

Bergsgård blander også sammen tanke- og skrivefrihet og hevder begge utkastene ønsket dette.¹⁷⁰ Tanke- og skrivefrihet er to ulike begreper, dog beslektet og helt avhengig av hverandre i et politisk samfunn; men bare ukastet fra Gudbrandsdalen ønsket tankefrihet. Bøndene fra Hedemarken ønsket derimot full trykkefrihet. Også andre bondeforslag, det fra Anders Lysgård dog ikke spesifikt om trykkefrihet, mener at man bør få uttrykke fullt ut det man mente. Bergsgård tar derfor feil da han hevdet at bare Adler-Falsens og Wergelands utkast ønsket full trykkefrihet av grunnlovutkastene.¹⁷¹ Det er i § 68 hos Weidemann en frihet for alle statens undersåtter til å fremsette offentlig og i trykte skrifter sine tanker. Anders Lysgård har lignende reservasjoner som vi fikk ved den endelige grunnloven. Hos Modum-bøndene var det full trykkefrihet uten reservasjoner, det samme for hedemarkbøndernes utkast.

Bergsgård er for øvrig enig i Kohts analyse og nevner tallmessig slank embetsstand som fellesnevner. Men nesten alle konstitusjonelle bondeskriv i en eller annen grad, ville ha få embetsmenn. Bergsgård er også enig med Koht at prestehatet i Hedemarkens bidrag er særlig synlig.¹⁷² Bergsgård trekker også frem noe som mangler i min analyse om utkastet fra Hedemarken; at enhver bonde skal kunne komme til riksdagen – uvisst om dette er på lokalt eller riksplan – for å stemme; men – og her kommer det som hittil har manglet i min analyse – de måtte bekoste reisen og opphold selv, og at det derfor var ‘kaksebønder’ som hadde råd til reise og losji.¹⁷³

Hedemarksbøndene ville også ha et sikret bondemandat fra hvert futedømme på Riksdagen.¹⁷⁴ En slik tankegang peker mot organisering på riks nivå. Hedemarksbøndene var likevel som nevnt nokså ukjent med den folkerepresentative form og innretning på riks nivå, og Bergsgård nevner ikke at tankene til hedemarksbøndene faktisk innebar direkte demokrati i tråd med Rousseau. Bøndene fra Hedemark blander tanker fra gamle lokal ting, med begreper fra svensk område med forvirring om hva den nye orden ville bringe av folkerepresentasjon. I tanker om politisk frihet og likhet på individnivå, var begge utkast fra Gudbrandsdalen og Hedemark langt fremme, men særlig utkastet fra Hedemarken var på forsamlingsnivå umodent og lite gjennomførbart.

¹⁷⁰ Bergsgård (1943): 283

¹⁷¹ Bergsgård (1943): 356

¹⁷² Bergsgråd (1914): 283

¹⁷³ Bergsgråd (1914): 284

¹⁷⁴ Bergsgård (1914): 283

Analysen til Bergsgård er slik at politisk frihet og uvilje mot eneveldet var det mye av, men bøndene generelt hadde få modne tanker om konstitusjonell frihet og hvordan denne skulle utformes.¹⁷⁵

Toten-bøndene hadde sin versjon, de ville blant annet ha stenderforsamling, men også der møter vi tanker om personlig og sosial frihet. Men både hos Koht og Bergsgård mangler en ideologisk kontekstualisering av tanker nedfelt i forslagene. Den ideologiske dimensjonen blir helt borte. Begrep som krav og agitasjon skinner igjennom analysene deres.

Sverre Steen hadde også synspunkter om grunnlovsutkastene fra Hedemark og Gudbrandsdalen. Steen tar et steg vekk fra synspunktene at Halvor Hoel skal ha stått i ulik grad bak begge utkast. Det er ”Bønder fra Hedemark og Gudbrandsdalen” som står bak.¹⁷⁶ Men også han mener at begge utkast vil knekke embetsstanden og tenker på Gudbrandsdalens forslag i å avskaffe overøvrigheten; bispeembetene, amtmanns- og fogdeembetene skulle avskaffes.¹⁷⁷ Dette gjelder som sagt i sin helhet kun for det fra Gudbrandsdalen. At alle embetsmenn skulle settes på fast lønn, er felles for dem begge, slik Steen hevder.¹⁷⁸ Men det behøver ikke å bety et samlet ønske for begge utkastene om å knekke embetsstanden. Ønsket om fast lønn for embetsmenn gjelder for alle uttalelser fra bønder i forsamlingen og i grunnlovsutkastene om embetsmenn og –verks konstitusjon og forhold til staten.

Steen hevder at de kravene som nå er nevnt fra Gudbrandsdalen og Hedemark, og noen til fra de samme grunnlovsutkastene, ville vært en revolusjon om de hadde blitt gjennomført.¹⁷⁹ Men han glemmer at begge utkastets forslag om embetsmenn på fast lønn, og ytterligere tankene om profesjonalisering av lokalt byråkrati og forslag til utdanning til lensmenn og overtakelse fogdens funksjoner i Gudbrandsdalens utkast; nedfeller seg i en profesjonaliseringstankegang av embetsverk, embetsmenn og lokalt byråkrati. En type tankegang, om ikke ordrett slik den lød fra grunnlovsutkastene, ble rådende også i Norge etter hvert.

¹⁷⁵ Bergsgård (1943): 285

¹⁷⁶ Sverre Steen, *Det frie Norge; 1814*. (Oslo: J. W. Cappelens forlag, 1951): 174

¹⁷⁷ Steen (1951): 180

¹⁷⁸ Steen (1951): 180

¹⁷⁹ Steen (1951): 180

Steen skriver også følgende: ”Det forslag (stemmerettsforslaget fra konstitusjonskomiteen) var mer radikalt enn noen av grunnlovsutkastene”.¹⁸⁰ Vi har sett fra forslaget fra Hedemark og trolig også Gudbrandsdalen – dog stemmerett til bønder med eiendom – også var meget radikale. Det fra Hedemark er nok det mest radikale av alle grunnlovsutkast om stemmerett.

Oppsummering

Den ideologiske dimensjonen blir borte i tidligere analyser av bondestandens grunnlovsutkast; hva slags tanker og ideer lå bak og i utkastene fra bøndene? Det er i utkastene et gjennomgående ønske om profesjonalisering av embetsmenn – embetsmenn på fast gasje, og i utkastet fra Modum også helt klare bevisste tanker om at embetsmennene og prestene måtte være profesjonelle i forhold til menigheten; og Gudbrandsdalens forslag om utdanning av lensmenn til fogder og rasjonalisering av byråkratiet lokalt. Bøndenes til tider sterke trekk av de demokratiske frihets- og likhetstanker vies heller ikke mye plass i tidligere analyser av bøndenes utkast. Bøndene har krav, protester og agitasjon for sine rettigheter – ikke hva bondeutkastene var et uttrykk for i henhold til kollektive tankestrømninger, både i forhold til en dansk-norsk og mer internasjonal kontekst.

Men først vil jeg lansere en mulig forklaring på den mest eksplisitt uttrykte ideologiske dimensjonen, som er særlig tydelig fra utkast i og rundt Gudbrandsdalen. Jeg vil støtte meg på Yngvar Nielsen. Jeg vil også tegne opp en mer generell internasjonal og dansk-norsk kontekst som kan forklare de ideologiske funn i grunnlovsutkast fra i og rundt Gudbrandsdalen. Til slutt vil jeg i det siste punktet i kritikken mot all etablert historieskriving rundt disse utkastene reise spørsmålet om noen av utkastene fra bondestanden var med i reservoaret i konstitusjonskomiteen og i forsamlingen for øvrig.

Hvor kom gudbrandsdalsbøndenes, hedemarksbøndenes og Anders Lysgårds tanker om frihet fra?

Yngvar Nielsen har pekt på at diktere og filosofer så for seg en bestemt dal i Norge da de skrev om den frie norske odelsbonde på 1700-tallet.¹⁸¹ Denne dalen utgjorde kjernen i idealet om den norske odelsbonden. Dalen var i følge Nielsen Gudbrandsdalen, en dal som ikke på

¹⁸⁰ Steen (1951): 170

¹⁸¹ Yngvar Nielsen, *Træk af den norske bondestands kulturudvikling – i de sidste 300 aar; fem populære forelæsninger* (Kristiania: ALB. CAMERMEYER, 1881): 141

det tidspunktet var typisk for den frihetsfølelsen norske bønder følte andre steder i Norge i siste halvpart av 1700-tallet.¹⁸² Gudbrandsdølene var av en annen slekt og kunne ikke sammenlignes med bønder fra andre daler.¹⁸³ Dette skrev Nielsen i 1882 og hans synspunkter må ses i sammenheng med det han senere foreleste og skrev om i 1903, synspunkter og analyser han gjorde seg om Gudbrandsdalen 20 år senere, slik vi har sett i kapitlet om odelsretten.

Nielsen var også etnograf i tillegg til å være geograf og historiker og skrev blant annet kulturell historie hvor han brukte av både materielle og kulturelle ressurser for å finne karakter og ånd blant landbefolkningen gjennom tre hundre år, men empirien for hans påstander henger i luften. Men det er helt åpenbart noe som slår en når man leser grunnlovsutkastene. Det er et høyere abstraksjonsnivå i de fra Gudbrandsdalen eller i områdene i nærheten av dalen. Hvis vi holder organist Iversens utkast for et unntak sammen med det fra Eidsvoll, er alle utkastene fra det sentrale Østlandet og øvre del av Østlandet åpenbart godt inne i demokratisk frihet og likhet. I tillegg vet vi også at sorenskriver Weidemanns utkast bar preg av tankegods innenfor åndsfrighet.

Det vil passe oppgaven bra å gi Yngvar Nielsen rett i hans beskrivelse av en særlig frihetsfølelse i denne dalen på 1700-tallet. Men vi må ha et empirisk trykk når vi skal trekke frem en bestemt dal som eksponent for intellektuelle sysler blant bønder. Vi vet ikke om allmueskoleordningen fungerte bedre i Gudbrandsdalen enn andre steder. Vi vet heller ikke om bøker av for eksempel Brun, Storm og de andre norske dikterne på slutten 1700-tallet fantes i større utstrekning her enn i andre daler. Ettersom Storm var fra dalen selv og var aktiv i utdanningsøyemed og reiste hjem ved lengre og korte opphold, kan vi bare anta at Storms skrifter var utbredt.

Det vi vet, er at det var mange storgårder i Gudbrandsdalen gjennom 17- og 1800-tallet. Dette er en prosess som tok til mellom 1670 og 1725 når en lokal selveiende storbondeklasse innad i bondestanden vokser frem i Gudbrandsdalen da kongemakten solgte unna krongods. Men som vi har pekt på i kapittel 3, var det store ættegårder langt tilbake i tid i Gudbrandsdalen. Det er også grunn til å anta at det var formuende menn i Gudbrandsdalen hvor storbøndene selv reiste en del kirker, som vi så i grunnlovsutkastene.

¹⁸² Nielsen (1881): 141

¹⁸³ Nielsen (1881): 141

Jeg mener også at forslaget fra Gudbrandsdalen ikke bare sier noe om enkelte friheter, men om en ideologisk og mer abstrakt frihet uttrykt gjennom et argument som opererer i en naturretslig diskurs. Slik jeg ser det, er påvirkningsfaktorer for bøndene i Gudbrandsdalen delt i tre deler, det er den internasjonale kontekst og det vi kan kalle en tidsånd, med en linje fra John Locke, til de nordamerikanske konstitusjoner og således også den franske menneskerettighetserklæringen, og sikkert også senere franske grunnlover utover på 1790-tallet.

Vi har også en dansk-norsk intellektuell diskurs blant eliten med folkelig appell gitt dyrkingen av den hardføre norske odelsbonden, med Nordahl Brun og Edward Storm, for å nevne noen, som skildrer den frie norske odelsbonden, og kanskje er det som Nielsen hevder at Gudbrandsdalen var kjernen i dette idealet det halve sekelet forut for Eidsvoll.

Vi kan også trekke det enda lenger for Storms vedkommende. Han skriver om en politisk og menneskelig frihet i *Indfødsretten i fire Sange (1778)* uten at de må tolkes noe annet sted enn som fasttømret i enevelde og troskap mot en sterk kongemakt.

Vi har også lokale embetsmenn rundt og i Gudbrandsdalen av rasjonalistiske prester, som uavhengig om det er Halvor Hoel som står bak grunnlovsutkastene fra Gudbrandsdalen og Hedemark, som kan ha påvirket lokale bønder rundt naturretslig teori og menneskesyn; en rasjonalistisk prest skal ha hatt et vennskap med Halvor Hoel.

I tillegg er det også et element til som må tas med: De folkelige bevegelser! Tiden rundt forsamlingen hadde haugianere forandret bondementaliteten mange steder. På Eidsvoll var det tre haugianere for å nevne noe. Bøndene begynte å bli mer selvstendige, men mange fulgte nok bare også med på hva andre gjorde. Men å tenke frie tanker og gjøre noe selv, var i vinden.

Tankene om tankens frihet, som er en forutsetning for mye av naturretten og rettene borgerne fikk, går i igjen i folkesanger fra tysk område på 1700-tallet og som blir skrevet ned mellom 1810-1820 i Bern i Sveits under navnet "Tankene er frie" ("Die Gedanken sind frei"). Tankenes rolle i menneskenes liv, og tankens frihet går langt tilbake i tysk folke- og åndsliv.

Jeg tror at en kulturutveksling til både Danmark og Sverige-Finland, og etter hvert Norge er tilstede, om ikke sangens opprinnelig form, så igjennom fellesmenneskelige og kulturelle forståelser av frihet, selv om de danske bønder i forhold til norske bønder lenge var under hoveri. Men på slutten av 1700-tallet løsnes det på stavnsbånd i Danmark. Overgangen

1700- til 1800-tallet er en brytningstid der nye ideer om frihet hadde satt seg i mange lag og nivåer i samfunnet; ideer av frihet som alle grupper i Eidsvoll-forsamlingen har sin versjon av.

Et forsøk på å forklare gudbrandsdalsbøndernes naturrettslige abstraksjoner

Tankene om medfødte rettigheter stammer som tidligere nevnt fra Locke. Religionsfrihet, tanke- og skrivefrihet er hver for seg ikke eksplisitte naturlige rettigheter hos Locke. Men hos Locke er de vage begrepene toleranse, særlig i religiøse anliggender, og rett til frihet viktige naturretter, og åpne for ulik tolking av filosofer og opplyste monarker. Jeg mener at Lockes tanker om religionsfrihet og tankefrihet går inn i en bred naturrettslig diskurs, ikke alltid uttalt, om *åndsfrihet* som Locke var en del av.

Voltaire holdt også åndsfriheten høyt og misunte engelskmennene og britene denne tilstanden. Pussig nok var Voltaire ikke selv sen til å angripe jødedommen på tross av hans ønsker om religionsfrihet og toleranse.¹⁸⁴

I Virginias grunnlov av 1776 finnes ingen ord om tankefrihet, bare trykkefriheten. Vi finner heller ikke noe om tankefriheten i den føderale grunnloven av 1787. Vi må over til den franske menneskerettighetserklæringen av 1789 for å finne tankefrihet; hvilket ikke er rart med tanke på sensur og repressiv politikk av eneveldige monarker forut den franske revolusjonen som Voltaire selv fikk merke.

Tankefrihet er forutsetningen for religions-, trykke/skrive- og talefrihet. Den er essensiell for reell frihet og likhet og de demokratiske frihets- og likhetstanker. Uten den er alle rettighetene skygger. Særlig de fire begrepene knyttet til religions- og trykke-/skrivefrihet blir helt meningsløse uten en kontekst av tankefrihet rundt seg.

Gudbrandsdalsbøndernes utkast og Anders Lysgårds utkast – innvirkning på Grunnloven?

Begrepet ytringsfrihet dukker opp i grunnlovskastene blant annet fra Anders Lysgård og Lauritz Weidemann, og fra konstitusjonskomiteen på Eidsvoll. Ytringsfrihet er et bredere begrep enn trykkefrihet da det sier noe om en trykkemedieavhengig frihet til å uttrykke fritt

¹⁸⁴ Arthur Hertzberg, "Voltaire and the Jews", New York Times, 30/09/1980, URL: <http://www.nytimes.com/1990/09/30/books/l-voltaire-and-the-jews-590990.html>

gjennom oralt språk i det offentlige og gjennom skrift/tegnsymboler hva man tenker og mener.

Sorenskriver Weidemann fra Christians amt i Gudbrandsdalen er interessant hva både gjelder ytringsfrihetsparagrafen og hans forhold til området rundt seg i Christians amt og oppover i Gudbrandsdalen. Det interessante er at han grunnla hvorfor man skulle ha ytringsfrihet og friheten til å ytre seg mot staten og enhver annen gjenstand.¹⁸⁵ En frihet som var viktig for vitenskapen slik det fremgår av hans grunnlovsutkast.¹⁸⁶ Men paragrafen ble ikke endret slik den forelå fra konstitusjonskomiteen. Svaret på hva som ligger bak formuleringen i ytringsfrihetsparagrafen ligger i drøftingen i komiteen, kanskje også helt i slutten av komiteens arbeid. Men Weidemanns grunnlovsutkast var selvsagt med i reservoaret på Eidsvoll. Det kan ingen ta fra ham.

Lovutredningen NOU 1999: 27 har også pekt på § 11 i den franske menneskerettighetserklæringen¹⁸⁷ som forbilde for den norske paragrafen om ytringsfrihet, og den franske klinger av samme tankegods som bøndene fra Gudbrandsdalen sin formulering rundt tanke- og ytringsfrihet: "Free communication of thought and opinion is one of the most precious of the rights of man. Every citizen may therefore speak, write and print freely, (...)".¹⁸⁸

Her er ytringsfriheten og tankefrihet klart uttrykt, også meningsfrihet, hvilket også klinger av viktige elementer innenfor begrepet åndsfrihet, samtidig som det sier noe om en abstrakt rettighet til menneskene, hvilket gudbrandsdølene i sin versjon kalte folket og nasjonen. At bøndene i Gudbrandsdalen, kanskje sammen med Halvor Hoel, kan ha lest erklæringen fra Frankrike er ikke umulig.

Weidemanns forslag til ytringsfrihet i hans grunnlovsutkast lød som følger: "Alle Statens Undersaatter have Frihed til offentligheden og i trykte Skrifter at fremsætte sine Tanker. For at fremme Videnskaber og Lærdom".¹⁸⁹ Utkastet hans om ytringsfrihet klinger dermed også ganske likt med det franske bidraget ovenfor, de bærer de samme ideer og skiller klart mellom trykkefrihet og ytringsfrihet. Weidemann kan ha hatt en eller annen perifer rolle i

¹⁸⁵ NOU 1999: 27, "Ytringsfrihed bør finde Sted", tilgjengelig fra Justis- og politidepartementet, URL: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/nouer/1999/nou-1999-27/4.html?id=142123>

¹⁸⁶ Olafsen, Arnet, (1914): 150

¹⁸⁷ NOU 1999: 27, "Ytringsfrihed bør finde Sted"

¹⁸⁸ Palmer (1974): 520

¹⁸⁹ Olafsen (1914): 150

dagene forut han selv dro ned til Eidsvoll, selv om et direkte samarbeid mellom ham og Hoel er fullstendig utelukket.

Samtidig vet vi også hvor viktig det var for liberale krefter og sørge for åndsfrihet som grunnlag for vitenskapen. Vitenskapen kunne også ofte kollidere med trone og alter og en presisering av lovlige ytringer mot statsstyringen var nødvendig i grunnloven. Men ikke mot kirken. Ringeakt mot religion ble ikke beskyttet av grunnloven. Ringeakt er et ullent og subjektivt begrep som åpnet for vilkårlig tolkning fra myndighetene som hadde religionen som garantist for ønsket samfunnsmoral. Og det er i den konteksten vi må forstå presiseringen av kirkens makt, ikke fordi man ville redusere visdom og vitenskapens virkeområde.

Vitenskapen er også utenkelig i den form den var tenkt blant opplysningsfilosofer og støttespillere uten åndsfrihet og tankefrihet. Jeg tror det er rundt forståelser som nå er nevnt som skulle sikre åndsfrihet – det ble faktisk bestemt på Eidsvoll at religionsfrihet skulle være med i grunnloven, på tross av jødeparagrafen, men det falt ut av den endelige grunnloven - og hvor bøndernes tanker var med. Vi vet at Gudbrandsdalens utkast var underskrevet og trolig sendt 20. april. Man kunne reise vannbåren helt ned til Eidsvoll. Og var det usikker is på Mjøsa ved denne tid, var det nok av storbønder som kunne stille med raske hester i denne høytidsstunden.

Altså kan utkastet fra bøndene ha kommet frem i god tid før konstitusjonskomiteen var ferdig med alle grunnlovsforslagene og sine endelige formuleringer; komiteen var først endelig ferdig 1. mai.¹⁹⁰ Men det vil vi aldri få vite helt sikkert. Men ytringsfrihetsparagrafen var en av de siste paragrafer som ble vedtatt på Eidsvoll, også av det vi kan lese fra kildene. Det er også grunn til å tro at den ble skrevet ned på slutten av konstitusjonskomiteens arbeid hvis vi forutsetter en tilnærmet kronologisk nedskrivingsprosess og progresjon av paragrafene som skulle legges frem for debatt både i komiteen og i forsamlingen.

Vi kan derfor ikke utelukke at tankene om åndsfrihet som en medfødt rettighet for folket og nasjonen som gudbrandsdalsbøndene i realiteten skrev om i sitt grunnlovsutkast, var med i en bred diskurs på Eidsvoll, både ubevisst og bevisst blant deltakerne.

Bøndene i Gudbrandsdalen var også alene på Eidsvoll om å nevne tankefrihet i den konteksten de gjorde i sine grunnlovsutkast. Anders Lysgård skrev også noe som kan minne

¹⁹⁰ Knut Mykland, *Norges Historie; Kampen om Norge 1784-1814*, bind 9, (Oslo: Cappelen, 1978): 392

om åndsfrihet ved sin meningsfrihet og at hans grunnlovsutkast også var med i det reservoaret som var med å påvirke grunnloven, er ikke en urimelig påstand.

Vi ser dermed her at mange bønder tenkte fritt om frihet. Men handlet de fritt på Eidsvoll?

Kapittel 5: Grunnlovsdebatten med fokus på bøndene – en rekonstruksjon og drøfting

Vi har nå sett på grunnlovskastene. De sier mye om samfunnet som sto bak bøndene, om hva som rørte seg der ute i kulturlandskapet og også hva slags ideologi selveiende store og små bønder var bærer av; og hvilke ønsker de hadde for hva Norges institusjonelle sjel skulle bestå av. Nå følger en rekonstruksjon av debatt og avstemning fra grunnsetningene til endelig grunnlov.

Det aller viktigste prinsippet ble vedtatt tidlig og var grunnen til at bøndene i det hele tatt var på Eidsvoll, og det hang også sammen med det andre prinsippet og maktfordelingen hvor folket ble kilden til lovene. Folkesuverenitetsprinsippet og maktfordelingen til folket som legitim og lovgivende makt hadde blitt uten særlig debatt stemt igjennom ved grunnsetning 2 fra konstitusjonskomiteen. Folket ble dog ikke eneste legitime makt og Rousseaus prinsipp om at all legitim makt stammer fra folket avvikes som vi snart skal få se.

Vi har ikke sikker empiri i form av stemmetall eller synspunkter fra bøndene ved grunnsetning nr. 2 fra konstitusjonskomiteen. Men ettersom den gikk gjennom uten debatt, kan vi anta at bøndene, i hvert fall mange av dem, godtok prinsippene.¹⁹¹

Jeg vil nå gå inn i de ordinære grunnlovsforslagene og paragrafene fra konstitusjonskomiteen, men vil unntaksvis vise til grunnsetningene som ble vedtatt helt først og var premissene for konstitusjonskomiteens arbeid.¹⁹²

De benefiserte gods

I § 31 fra konstitusjonskomiteen var det midterste del av paragrafen om de benefiserte gods og inntektene fra de av staten eide prestegårdene som var stridens tema. Bøndene Teis Lundegaard, Asgoudt Olssen, Tallev Olsen og Omund Biørensen tok i sitt felles innlegg sterk

¹⁹¹ Olafsen (1914): 21

¹⁹² Det anbefales å ha tilgjengelig konstitusjonskomiteens grunnlovskast da det i all hovedsak er komiteens forslag og paragrafer jeg refererer til, samt også tilgang til endelig grunnlov.

avstand fra godsene som de mente var en levning fra ”den Catholske Hierarchies Old”.¹⁹³ Slike goder fra det gamle Europas tid og var en del privilegietankegodset fra det gamle samfunn. Ordner, rangeringsideologi - hvor bøndene som regel var laveste stand - og overklassens gamle goder var noe bøndene nærmest med ryggmargrefleks talte og handlet i mot. Det ble også tydelig i paragrafene om adel, rang og ordner.

De fire bøndene ville ha lønnede embetsmenn og prester; lønn gitt av statskassen og ville at godsene skulle komme fellesskapet mer til gode.¹⁹⁴ Teis Lundegaard skulle også komme med en oppvarming av klasse-/standsretorikken senere i debattene på Eidsvoll, og førte polemikk mot overklassen og embetsmennene; og det han kalte misbrukene av de geistlige godsene hvor leilendingene ble utsuget.¹⁹⁵ Også Anders Lysgård ville ha eiendommene til fellesskapet beste hvor han ville ha salg av disse eiendommene for å bedre statsfinansene og utdanning.¹⁹⁶

Bøndene kunne få kritikk av embetsmennene for å være for sneversynte, men her kunne de i en del av kritikken og forslagene vise seg som bærere av fellesskapets beste. Men likevel lå nok et håp blant en del storbønder på Eidsvoll å få hånd om godsene ved salg. § 31 ble delt opp og delen om de benefiserte gods ble egen paragraf i grunnloven som sikret de geistlige embetsmennene et økonomisk fundament for å utøve sin makt rundt omkring på bygdene og i byene.

Eksakt stemmegivning var i følge Halvdan Koht 69 for paragrafen, mens bøndene fikk i følge Koht med seg et par fra overklassen og telte totalt 40 i mot paragrafen.¹⁹⁷ Koht gjør dette til en ren klassestrid hvor bøndene ville at godsene skulle bli solgt til bøndene.¹⁹⁸ Jeg vil gjøre leseren oppmerksom på det Odd Arvid Storsveen har påminnet oss om; at Koht etter krigen skrev en mer samlende folkehistorie rundt 1814 enn hans overklasse versus underklasse som preget hans kanoniserte verk om 1814 fra 1914 der det meste fra Koht i denne oppgaven er hentet fra.¹⁹⁹

Jeg følger langt på vei Kohts versjon gitt kilder jeg har vektlagt, samtlige bondeinnlegg ville at paragrafen enten skulle falle eller forandres slik at godsene kom

¹⁹³ Olafsen (1914): 183

¹⁹⁴ Olafsen (1914): 183

¹⁹⁵ Valentin Christian Wilhelm Sibbern, dagbok Eidsvoll, i Fure, Eli, *Eidsvoll 1814 Hvordan grunnloven ble til* (1989): 147

¹⁹⁶ Fure, Eli (1989): 147

¹⁹⁷ Koht (1914): 201

¹⁹⁸ Koht (1914): 201

¹⁹⁹ Storsveen, Odd Arvid, *Litteraturen om 1814 – en historiografi av Odd Arvid Storsveen*, URL: <http://www.nb.no/baser/1814/histori.html>

allmennheten til gode. Svakheten til Koht er at han ikke kildebelegger hvor han har stemmetallene fra. Det samme kan sies om Arne Bergsgård. Bergsgård mener også at konstitusjonskomiteen ville ha de benefiserte gods for tro og opplysning og at dette var en motsetning mot bøndenes egeninteresser, hvilket jeg har vist er feil.²⁰⁰ Kirken var bøndene opptatt av, og de – blant annet Anders Lysgård - var også opptatt av opplysningens vel, skoler og fellesskapets beste hvor inntekt fra gårdene kunne brukes: fellesskapsløsninger.

Bergsgård har rett i at bøndene gjerne nok ville ha hånd om godsene, men jeg synes dette kommer dårlig frem i de kildene jeg har vektlagt.²⁰¹ Både hos Koht og Bergsgård savnes også kollektive strømmingers bevissthet og ubevissthet hos bøndene sett i mot de nordamerikanske og europeiske tanker i tiden; hos begge de to store historikerne er bondeaktørene uttrykk for klasse og særinteresser, ikke noe mer. Jeg vil derfor fremme noen kontekster rundt bondeaktørene på Eidsvoll.

Hva kan vi trekke ut av debatten om embetseiendommene til prestene?

John Locke hadde alt i 1689 virkelig beredt grunnen for den profesjonalisering av embetsverk og embetsmenn slik vi så var en viktig del av de demokratiske frihets- og likhets tanker hos Rousseau. Locke mente at embetsmenn skulle *tjene* folket å sikre og sørge for de sivile interessene som var blant annet liv og frihet, og her skulle folket i forhold til disse rettighetene stille likt og likebehandles.²⁰²

Å gjøre embeter til et lønnet yrke i penger fra det offentlige fremfor inntekter av embetseiendom som medfølger embetet, er en klar videreføring av profesjonaliseringen av embetsmenn og –verk. Bøndene var nok i varierende grad bevisste disse sterke kollektive strømninger rundt avgjørende steg mot et moderne byråkrati. Det gamle stivnende og udaterte aristokratiske byråkrati kjempet 1800-tallets demokrater for å få vekk fra aristokratiets hender i Europa ved å profesjonalisere embetsverk; og hvor blant annet evne og talent skulle sørge for borgerlig mobilitet inn i embetsverket. Teis Lundegaard og de tre andre bøndene og argumentasjon fra det grunnlovsutkastet vi har sett tidligere, ville at embetsmennene og prestene skulle ha lønn fra det offentlige og ikke inntekter fra eiendommer som medfulgte

²⁰⁰ Bergsgård (1943): 346

²⁰¹ Bergsgård (1943): 346

²⁰² Locke, John, *A letter concerning Toleration* i *The works of John Locke*, bind 6, (1963): 10/578

embetet, og dette er i tråd med de tanker nedfelt i nevnt profesjonaliseringen av embetsverket hvor de skulle tjene folket, selv om prestene skulle tjene staten og Gud.

Klar avstand fra adel – men mot en ny orden

§ 37 om adel, rang, titler og ordner ble vedtatt i den ånd at alle var like for statsborgerens plikter og byrder. Paragrafen ble delt opp og stemt over. 98 stemmer av totalt 106 stemmeberettigede i forsamlingen var i mot annen *rang* enn å være *embetsmann*.²⁰³ Bøndene var dermed allerede tidlige ute ved avstemmingen over konstitusjonskomiteens grunnlovskast, med enda mer klar avstand til sentrale tanker i den aristokratiske frihet selv om embetsmennene fikk en privilegert stilling. Bøndene var også enstemmige i at kongen ikke skulle dele ut noen titler.²⁰⁴

Men sannsynligvis var mange bøndene i klart undertall hva gjaldt den gamle ordensinstitusjonen fra kongehusene nedover i Europa. Som en slags mild anomali i et adelsløst land skulle kongen kunne del ut ordner. Disse ordnene hadde på det tidspunktet en aristokratisk ramme rundt seg. Vi vet at 23 stemte i mot slike ordner; flertallet av embetsmenn, som var sosialisert inn i en dansk rojalistisk og aristokratisk kultur og var kongekjære, ville helt sikkert ha kongeordener, men det var delte syn også blant enkelte embetsmenn og også storborgere. Bøndene, bør vi nok anta, hadde nok ikke, hvis vi skal følge mønsteret ellers i avstemming og grunnlovskast, den helt store sansen for ordenene, men en del må likevel ha stemt for.

Likevel så trer bøndene frem ved debatten om § 37 fra konstitusjonskomiteen som ganske klare tilhengere av likheten sentralt i tidsånden på denne tiden i Europa, til tross for at det gamle Europa var dukket frem igjen rundt tidspunktet ved forsamlingen. Etter at voteringen ble avsluttet og § 37 ble vedtatt, reiste Falsen seg opp og sa fra seg sitt adelskap.

²⁰⁵ Det var kanskje den sterkeste symbolske handlingen på Eidsvoll.

²⁰³ Olafsen (1914): 42

²⁰⁴ Olafsen (1914): 42

²⁰⁵ Olafsen (1914): 43

Bøndene samler seg bak Christian Frederik

Bøndene gikk også enstemmig inn for § 36 og kongens rett til å utstede provisoriske anordninger, noe som styrket kongemakten.²⁰⁶ Dette sammen med en del andre paragrafer trakk grunnlovens maktfordeling i favør kongen i et land uten den lovmessige forvaltningskompetanse som var nødvendig for folket for å utrede og legge frem lovforslag. Kongen var i en del år etter Eidsvoll det man har kalt funksjonell lovgiver.

Bøndene var trolig også enstemmig i en sterk konge overfor statsråd. Konstitusjonskomiteens § 41 og 42 var et forslag som gikk ut på Grev Wedels tanker om et delvis selvstendig aristokratisk elitestyre. Falsen ville at § 41 og 42 skulle utgå, og at hans forslag skulle antas; et forslag som ga kongen rett til å peke statsråd uten faste medlemmer. Trolig stemte alle bøndene for Falsens forslag. De var følgelig i mot Wedels forslag og et delvis selvstendig aristokratisk elitestyre. Forslaget til Falsen fikk bare 3 stemmer i mot seg.²⁰⁷ Et alternativ til Wedels elitestyre som også ble behandlet sammen med Falsens og Wedels forslag var tanken om at statsrådene skulle utgå fra stortingets ønske, slik auditeur Wulfserg foreslo. Her stemte *alle* bøndene for at kongen skulle peke ut statsrådet.²⁰⁸

Stemmeretten

Stemmerettsreglene fra konstitusjonskomiteen var videre enn den som ble endelig vedtatt, og det ble gjort noen forandringer som gikk enstemmig gjennom. Debatten gikk for seg på to plan; stemmerett til aktive borgere eller ikke, hvor Anders Lysgård foreslo stemmerett til føderådsmenn som hadde gitt bort sine aktiva, eiendom og formue mot å bli underholdt.²⁰⁹ Dette var radikalt og mange var i mot å gi stemmerett til umyndige og uaktive borgere.

På det andre planet så var graden av aktiv borger viktig. Var man aktiv borger, var det hvor mye jord/eiendom de hadde, som var viktig for Falsen som ville ha en del snevrere stemmerettighet enn den som ble endelig vedtatt. Bergsgård har plassert grunnlovsforslagene over en akse fra det engelsk-amerikanske system hvor stemmeretten skulle hvile på borgerens

²⁰⁶ Olafsen (1914): 40

²⁰⁷ Olafsen (1914): 43

²⁰⁸ Olafsen (1914): 43

²⁰⁹ Sibbern, Valentin Christian Wilhelm, dagbok Eidsvoll, i Fure, Eli, *Eidsvoll 1814 Hvordan grunnloven ble til* (1989): 200

faste eiendom eller borgerskap, noe Falsen ville ha, til allmenn stemmerett av det franske systemet hvor Wergeland og Weidemann var talsmenn for.²¹⁰

Det virkelige orale, radikale bidraget i debatten sto Teis Lundegaard for da Lundegaard i følge Christie skal ha uttalt følgende: “(...) Brukerne at større Jord kan have mindre Forstand en den, der har en mindre jord, og at det er Manden men ikke Jorden, som skal tale på Stortinget.”²¹¹ Jeg tolker Lundegaard dit hen at han ikke ville ha meritokratiske stemmerettigheter, og i hvert fall ikke stemmerettighet basert på hvor stor jord en rådde over som sin egen selveiendom og/eller bruker av andres eiendom.

Lundegaard ville da etter sigende ha tilnærmet allmenn stemmerett. Lysgård var ingen bondefører, Lundegaard var kanskje en slik. Men Nicolai Wergeland kan ha vært mannen som har overtalt mange av storbøndene til å stemme for en slik vid stemmerett man fikk. Jeg vil gå nærmere inn på dette i delkapitlet om Nicolai Wergeland.

Christie hadde foreslått et strengere krav til årlig inntekt på 400 sølvdalere.²¹² Dette forslaget fikk 2/3 av forsamlingen i mot seg.²¹³ Forsamlingen hadde i liberal ånd satt seg inn på vide kriterier for stemmerett, på tross av den enda mer videre stemmerett som kom ut i fra det Wergeland-påvirkede forslag fra konstitusjonskomiteen. Arne Bergsgård argumenterte slik Marthe Hommerstad i de senere år også har gjort, da han skrev: ”den rolla som odelsbondedyrkinga hadde spelt i vår nasjonale framvokster, var det klårt at det nye Noregs for ein hovudsakleg del måtte bygge på den norske bonden”.²¹⁴

Seips annet stadium i friheten: debatten og stemmeretten

Dessverre er bøndene nyttige politiske objekter i forsamlingen da Jens Aarup Seip analyserer stemmeretten og hvorfor den ble så bred. Han mener at selvstendighetseliten trengte å få med seg folket i den kommende kampen mot svenskene, lignende argumenter har Tore Pryser de senere år anført ved å henvise til Koht.²¹⁵

²¹⁰ Bergsgård (1943): 322

²¹¹ Christie, Wilhelm Frimann Koren, dagbok Eidsvoll, i Fure, Eli, *Eidsvoll 1814 Hvordan grunnloven ble til* (1989): 200

²¹² Olafsen (1914): 49

²¹³ Olafsen (1914): 49

²¹⁴ Bergsgård (1943): 325

²¹⁵ Jens Arup Seip, *Utsikt over Norges historie* (Oslo: Gyldendal, 2002): 42

Stemmeretten ble altså gitt til så mange bønder av taktiske årsaker. Bøndenes helt klare radiale synspunkter rundt stemmerettighet og i øvrige spørsmål om politisk makt, vies ikke nevneverdig plass hos Seip. Og det han selv trekker frem tidligere i sin fremstilling; at de grunnlovsutkast som ønsket en sterk konge, også åpnet for vid stemmerett, vies ikke noe plass hos Seip debatten om stemmeretten og bøndene.

Kanskje er det kombinasjonen av en til tider ekstrem radikalisme hva gjelder syn på stemmerett hos bøndene, vist i oppgaven, og at kongen allerede tidlig i forsamlingen var sikret en sterk posisjon som har virket sammen. Seip har nok rett i at embetsmenn og bønder allierte seg mot bypatrisiatet for å hindre en ny og større elite av handelsmenn og byborgere i en norsk-svensk union, da også bøndene fikk sin vilje gjennom ved vektingen av stemmer mellom by og land.²¹⁶

Bonderepresentasjon, aristokratisk frihet og rettssikkerhet

Noen paragrafer senere og en liten tid senere falt forslaget i § 66 fra konstitusjonskomiteen om at bare halvparten av distriktsrepresentantene kunne være embetsmenn. Bøndene kunne med vide stemmerett i hånd og denne kvoteringsparagrafen sikre bøndene makt både på velger- og representantplan.

Men bare 18 stemte for paragrafen, selv ikke alle bøndene engang, med andre ord. Eli Fure har skrevet at embetsmennene kunne gå for vid stemmerett da de likevel var sikret lojalitet fra bønder og det som kunne bli mange embetsmenn valgt inn fra distriktene.²¹⁷ Men paragrafen om kvoteringsregler for embetsmenn kom først dagen etter stemmerettsparagrafen.²¹⁸ Samtidig stilte 30 bønder opp i første ordinære storting.

Jeg har også lyst til å ta med synspunktene til bøndene i debatten rundt vektingen av stemmer i forhold til stortingsrepresentanter, disse argumentene gjør de vide stemmerettsreglene plausible gitt bøndenes meget liberale forståelse av stemmerett til folket. Spørsmålet var hvor mye større vekt en bysysteme skulle ha.²¹⁹

²¹⁶ Seip (2002): 43

²¹⁷ Fure (1989): 208

²¹⁸ Olafsen (1914): 51

²¹⁹ Fure (1989): 206

Eli Fure har trukket frem Major Sibberns versjon av hva som ble sagt:

“Lensmand Lysgaard, Teis Jacob Tostensen (Teis Lundegaard, red. anm) – insolent Karl i høiste Grad -, Lensmand Apenæs og Even Lande foresloge, at det bestemt her skulde antages at 1/3 skulle være fra Byerns og 2/3 af Landet; Lysgaard understøttede dette forslag med en filosofiske Grund; Bondemanden var endnu den mindre oplyste Del; det var imidlertid vigtigt, at hans Stemme ikke ble undertykt af Bymanden, som den imidlertid let kunde blive, naar der ikke søgedes for, at Bondens Stemmer ikke bleve for faa (en stor Del af os mente ellers rigtignok: jo mindre Opplysning, jo mindre Stemmer!)”²²⁰

Her er det viktige at bøndene ville at uopplyste mennesker skulle få stemme og at dette måtte får et rettferdig uttrykk, og vi kan da definitivt avvise Lundegårds mulige ønske om meritokratiske stemmerettsregler hvor bare de som kunne lese og skrive kunne stemme; og at bøndene ville at flest mulig på landet skulle få gi sin stemme. Dette kan hevdes selv om det var storbønder som sikkert også stemte for Christies forslag i forbindelse med stemmerettighetsreglene.

Lundegård hadde nå også irritert en del av embetsmennene med sine utfall mot rådende elitistisk syn på stemmerett, privilegier og annet hvor han deltok. Han ble rett og slett antatt for å være frekk, slik vi ser av sitatet.

Det skulle komme mer ”uforskammethet” fra bøndene senere i debattene på Eidsvoll. Det første storting skulle også vedta stortingsrepresentanter med fordeling innenfor 1/3 fra by og 2/3 fra land slik at bøndene til slutt fikk det som de ville. Koht har skrevet at bøndene først og fremst konkurrerte med borgerklassen i disse sakene om politisk makt, hvilket jeg finner både for riktig og galt gitt de kilder som jeg har fremlagt i oppgaven.²²¹ Bøndene ville heller ikke at byene skulle få for mye makt, men det bodde også embetsmenn i byene. Samtidig stemte mange bønder for paragrafen som skulle hindre for mange stortingsrepresentanter fra embetsstanden som skulle representere landamtene.

§ 78 om “Folket udøver sin lovgivende Magt ved Stor-Thinget der bestaae af 2 Afdelinger: et Lag-Thing og et Odels-Thing”²²² ble såvidt stemt igjennom. Det var et

²²⁰ Sibbern, Valentin Christian Wilhelm, dagbok Eidsvoll, I Fure, Eli, *Eidsvoll 1814 Hvordan grunnloven ble til (1989): 206*

²²¹ Koht (1914): 212

²²² Fure (1989): 210

utvannet tokammerstystem, og selv her var nok mange bønder skeptiske til tokammersystem som kunne minne om aristokratisk frihet. Vi må likevel kunne anta at også andre grunner kunne føre til motstand mot det utvannede tokammersystem som ble bestemt.

I paragrafene om rettssikkerhet stilte bøndene seg på linje med liberale embetsmenn og paragrafene gikk igjennom uten debatt. Paragrafen om ytringsfrihet gikk også uendret igjennom som tidligere nevnt, og skrive-/trykke-/ytringsfrihet, som ikke var eksakt det samme, hadde bred oppslutning i folket gitt bøndenes konstitusjonsforslag. Bøndene var dermed langt inne i de mest sentrale trekk av de demokratiske frihets- og likhetstanker.

De ”andre” og ”ringere” Embedsmænd; bøndene slutter opp om aristokratisk frihet på bygdene

Om konstitusjonskomiteens forslag til § 51 om embetsmenns avsettelse foregikk debatten av det vi kan lese i Christies dagbok mest om de fire øverste linjer fra forslaget fra komiteen som lød slik:

”Statsraadets Medlemmer og de Embedsmænd, som ere ansatte ved dets Contoirer, Gesandter og Consuler, Over-Øvrigheds-Personer, og Højstbefalende paa Krigsskibe kunne, uden foregaende Dom, afskediges av Kongen, efterat han derom har hørt Statsraadets Betænking (...)”²²³

Videre het det også i paragrafen:”(...). Andre Embedsmænd maae ej uden efter Dom afsættes, ej heller mod deres Villie forflyttes.”²²⁴ Debatten gikk dog stort sett ut på hvorfor de høyere embetsmenn fikk svakere rettsvern enn de andre og øvrige embetsmenn. Det ble med knapt flertall avgjort at man skulle forandre paragrafen. Her tror jeg mange bønder var ganske delte. De var fornøyd med at landets øverste embetsmenn relativt uhindret fra kongens side kunne forflyttes og fjernes dersom kongen så det best slik. Det mange trolig riktignok ikke likte, var de andre og ”ringere” embetsmenns sterke stilling. For blant annet statsråder og byråkrater, av rent praktiske årsaker, vil en tro, ble det enstemmig bestemt at kongen kunne avskjedige dem uten dom.

²²³ Christie, Wilhelm Frimann Koren, dagbok på Eidsvoll, i Fure, Eli (1989): 185

²²⁴ Christie, Wilhelm Frimann Koren, dagbok på Eidsvoll, i Fure, Eli (1989): 185

Når det gjaldt “Over-Øvrighetens” personer, slik som biskoper og amtmenn, var det også et stort antall for at kongen skulle kunne avsette disse uten dom, men 37 stemte i mot, trolig de øverste embetsmenn i forsamlingen, og bøndene var nok fornøyd med det utfallet. Men det ble ikke bestemt å stemme over delen i forslaget om de andre og øvrige embetsmenn slik paragrafen ellers var delt opp og stemt over. Likevel ble det i endelig redigert grunnlov noen ubetydelige tilføyelser som ikke rokker ved meningen til setningen om de andre embetsmenn.

Hvorfor ble det ikke bestemt at de andre embetsmenns sterke stillingsrett skulle bli stemt over i forsamlingen?

Det ble altså med knapp margin bestemt å forandre lovforslaget fra konstitusjonskomiteen, en av grunnene var trolig fordi eliten av embetsmenn var misfornøyd med at overøvrigheten hadde et svakt rettsvern og de kan ha fått med seg tvilere til paragrafen. Men de lavere embetsmenn fulgte ikke eliten av embetsmenn på Eidsvoll i den saken i den følgende avstemningen av hver enkelt del av paragrafen. Det kan de av helt åpenbare matematiske og logiske grunner ikke ha gjort. Men det forunderlige var at bøndene ikke satte noe inn på, av det vi kan lese fra debatten gjengitt hos Christie, for å redusere lavere embetsmenns makt, de såkalte, ”ringere” og andre embetsmenn.²²⁵

Jeg tror en mulig forklaring ligger i at bøndene var fornøyd med at man ikke fikk noe spor av et elitistisk rikselitearistokrati, slik de for sistnevnte blankt hadde avvist i statsrådparagrafene vi har gått igjennom.

De allierte seg trolig med det som var av lavere embetsmenn på Eidsvoll og storborgere og godtok, noen av overbevisning, andre som gjenytelse fra de lavere embetsmenns støtte i å hindre et riksaristokrati. ”De ringere” embetsmenns sterke stillingsrett ble avfødt i et politisk samspill på tvers av embetsstanden og ned til bønder via storborgere, og dermed ble det en privilegert embetsstand på bygdene, og de var også en toneangivende embetsstand i byene. Når vi vet at de i grunnen, som vi snart skal se, kunne velges inn fra alle mandatene fra landet i amtene, ble de også politisk toneangivende, og grunnen lagt for embetsmannsstyret på 1800-tallet.

²²⁵ Christie, Wilhelm Frimann Koren, dagbok Eidsvoll, i Fure, Eli (1989): 185

Det er også en annen forklaring for ”de ringere” embetsmenns sterke stillingsrett. Vi har sett at noen av bøndene ville at prestene skulle få lønn av det offentlige fremfor å tjene penger av sine benefiserte gods. En slik tankegang går inn i anglo-fransk profesjonalisering og ”demokratisering” av byråkrati og embetsverk hvor man løsnet på båndene mellom eiendom og embeter både i forhold til embetsarv i embetslekter og fysisk eiendom knyttet til embeter.

Å få et konstitusjonelt rettsvern rundt lavere embetsmenn må sies å være et ledd i den profesjonaliseringsbølge som var embetsverk og byråkrati til dels de nordamerikanske stater rundt 1776 og i Europa under og etter Napoleon. Dette skulle på sikt øke den sosiale mobiliteten. Bøndene hadde tidligere i forsamlingen tatt til orde for lønn og dermed et mer profesjonelt embetsverk av prester på bygdene. Hvor bevisste bøndene var av disse kollektive strømninger, vet vi ikke, og vi skal heller ikke glemme at embetsstanden, for det var en stand privilegert av grunnloven, ble en selvrekutterende gruppe i politikken og forvaltningen på 1800-tallet og det var liten sosial mobilitet inn i forvaltning som andre deler av samfunnets elitefunksjoner for borgere, storbønder og småkårsfolk. Det vil si at embetsmennene ble nettopp en slik selvoppholdende gruppe som tankegods i de demokratiske frihets- og likhetstanker søkte å hindre ved profesjonalisering, som blant annet innbar åpningen for evne og talent til embeter.

Det har også lenge vært en diskusjon i historiefaget om forholdet mellom embetsmenn og bønder på 1700-tallet. Det kunne være anspent, alle bondereisninger i Norge fra middelalder til Lofthus-opprøret var aldri mot kongen, men mot lokale myndigheter og etter hvert embetsmenn. Jeg har hittil i oppgaven fokusert på å bryte autoritetsbånd fra konge og elite ned til bøndene, men hva med ordet lojalitet?

Det har fremkommet forskning om bånd av lojalitet mellom storbønder som for eksempel stilte garanti for embetsmenn og kausjonerte for dem på 1700-tallet.²²⁶ Omfanget av slike bånd vet vi ikke mye om blant embetsmenn og bønder fra deres distrikt som også var på Eidsvoll. Rebeller og politisk radikale folk som Halvor Hoel og andre hadde man forsikret seg om ikke skulle komme til Eidsvoll. Eidsvoll-forsamlingens bønder var ansvarlige og aktive bønder, og de fleste var storbønder med noen småkårsfolk og bestillingsmenn.

Men at embetsmenn og storborgere fra samme amt kunne ha sammenfallende økonomiske interesser hvis de var fra samme distrikt, er ingen urimelig påstand, så hvorfor

²²⁶ Døssland, Atle, foredrag, hivolda: ”Å studere patron-klient-forhold i norsk 1700-tallshistorie”, URL: http://tilsett.hivolda.no/atd/shp/Patron_klient.pdf

skulle det ikke være enkelte lojalitetsbånd mellom mange av de velstående storbøndene i Eidsvoll-forsamlingen og lavere embetsmenn fra samme område; embetsmenn som kanskje ofte var langt fra maktens sentrum i København og fra rikssenteret i Christiania?

Trolig kan Eidsvoll-forsamlingen være en forsamling der embetsmenn på lavere nivå, slik rasjonalistiske potetprester hadde beredt grunnen for forut forsamlingen, og bønder, kom nærmere hverandre i enkelte saker, slik som denne vi nå nettopp har gått igjennom. Men vi må ikke drive det for langt. Det var motsetninger, særlig i sakene knyttet til benefiserte gods, stemmerett, et sikret antall bondemandater fra amtene og i spørsmål om eiendom.

Embetsmenn hadde på 1700-tallet også kjøpt seg opp storgårder i landdistriktene. Men bøndene stemte like fullt på lokale embetsmenn i mange storting etter Eidsvoll-forsamlingen; det ble det en orden og et regime av på 1800-tallet, selv om det første storting hadde 30 bonderepresentanter.²²⁷

Men når alt dette så er skrevet, husker vi fra bakgrunnskapitlet om aristokratisk frihet at overklassen og aristokratiet kunne være en buffer mot eneveldet. Bøndene i Eidsvoll-forsamlingen ville ikke ha enevelde på bakgrunn av de kildene jeg har vektlagt og funnet interessante; mange bondeutkast var også avvisende til absolutt kongesuverenitet. Å gi de fleste embetsmenn en privilegert stilling i grunnloven minsket kongens makt. Samtidig kunne det også være slik at skillet på landsbygda mellom embetsmenn og bønder, særlig storbønder, var lite. Det var for eksempel vanlig at embetsbarn som Henrik Wergeland og Camilla Wergeland kunne leke med bondebarna.

Arne Bergsgårds tolkinger av embetsmenns avsettelighet og bøndenes forhold til likhet

Det er først og fremst embetsmenns forargelse over kongens nesten absolutte makt over de høyeste embetsmenn som vies mest fokus hos Arne Bergsgård, som viser til at embetsmennene Dahl og Heiberg gikk lengst i sin kritikk som de anførte i liberal ånd. Det ble i følge Bergsgård fra andre embetsmenn argumentert med at de lavere ville tenke på pliktens vei, fremfor avansementets vei, men ingenting om maktspeillet og bøndenes allianse med de lavere embetsmenn på Eidsvoll. Halvdan Koht har i likhet med Bergsgård utelatt de ideologiske perspektiver ved denne paragrafen som jeg har forsøkt å drøfte.

²²⁷ Hommerstad, "Bondens og stemmeretten – embetsmennene og synet på bøndene", (2010): 117

Bøndene gikk trolig enstemmig inn for vernepliktsparagrafen, § 109 fra konstitusjonskomiteen, ordrett slik den lød fra komiteen. Bare ni stemte i mot allmenn verneplikt. Blant bøndene Sivert Paulsen Bratberg som representerte Nordre Trondhjems Amts almue og ellers radikale Teis Lundegaard fra Lister gikk disse to inn for begrensninger i vernepliktsparagrafen. Stillingsretten – retten til å få andre til å stille for seg til militærtjeneste - måtte gjelde.²²⁸

Teis Lundgaard mente også at leietropper ville bli for dyrt, og da ville til sist bøndene være alternativet uansett.²²⁹ Alle borgere som ikke var akademiske og ble funnet dugelige burde være kriteriene for å kunne tjene verneplikt.²³⁰ Disse synspunktene fra de to bøndene ble delt av mange og Nicolai Wergeland mente at man egentlig ikke var så uenig i debatten.²³¹ Likhetsprinsippet synes å ha vært viktig for bøndene gitt den sannsynligvis store oppslutning blant bøndene i forsamlingen om vernepliktsparagrafen om allmenn verneplikt, og synspunktene til de to bøndene fra Trondheim og Lister, men man så seg ikke blind på at absolutt alle måtte tjene landet militært.

Dette var en av de mest typiske sakene der frihet og likhet kunne kollidere. Bøndene argumenterte ikke naturrettslig som Severin Løvienskiold, men de godtok i likhet med Severin Løvenskiold innhogg i individuell og personlig frihet ved lovregulering, men dro ikke likhetsperspektivet for langt, slik at selv i denne vanskelige saken sto friheten og likhet på god fot med hverandre.²³²

Halvdan Kohts og Arne Bergsgårds tolking av bøndenes kamp om allmenn verneplikt

Halvdan Koht har ment at i spørsmål om politisk makt konkurrerte bøndene mot borgerne, og i ”klassekampen” om allmenn verneplikt skriver han følgende: ”I intet møte var klassekampen i Riksforsamlingen saa fremherskende, og atter var det bonde og borger som stod mot hverandre”.²³³ Jeg finner hele argumentasjonen hans underlig, da jeg i mitt kildeutvalg har vist at i spørsmål om de benefiserte gods, politisk makt, og i de kommende paragrafer om

²²⁸ Olafsen (1914): 246

²²⁹ Olafsen (1914): 246

²³⁰ Olafsen (1914): 246

²³¹ Olafsen (1914): 253-256

²³² Olafsen (1914): 227

²³³ Koht (1914): 212

næringsfrihet og odelsfrihet, ble det brukt en kraftig retorikk fra bøndene både mot borgere og embetsmenn; og i flere spørsmål var det retoriske gnisninger mellom embetsmenn og bønder. Halvdan Koht kan ikke vise til noen kilder i spørsmål om verneplikten som viser bøndene i retorikk mot borgerne.

Jeg mener tvert om at bøndene, tegnet opp i grunnlovsforslaget fra Anders Lysgård, og innspill i debatten, var pragmatiske i forhold til verneplikten og de ville ikke ha full likhet for paragrafen. Koht kan ha rett i at argumentene fra borgernes sine, som vist i hans fremstilling, kan ha vært av en slik karakter at de viste at borgerne var harme, men den harmen var ikke mot bøndene.²³⁴

Arne Bergsgård deler langt på vei mitt syn og viser til at bøndene sjeldent tok til orde i debatten.²³⁵ Jeg tillater meg følgende: dersom bøndene følte slik trang klassekamp, hvorfor ingen krass retorikk her i spørsmål om allmenn verneplikt, men masse retorikk av til tider, av klassekampaktig type, i andre spørsmål?

Svaret er at bøndene ikke anså denne saken som så viktig som Koht vil ha det til. Spørsmål om eiendom, politisk makt, støtte opp om en sterk kongemakt, motsand mot aristokratisk frihet, på tross av at de støttet de lave embetsmenns sterke stillingsrett, og næringsfrihet for bøndene, var sakene de sto på barrikadene for. De bekymret seg ikke for en mulig forsvarshærs standsmessige sammensetning. De visste, som vist i innlegget til bøndene fra Trondheim og Lister, at byrden falt på dem uansett; Norge en bondenasjon gjennom århundrer hvor bøndene var ypperlige forsvarere, men hvor bøndene var lunkne til angrep inn i Sverige.

Bøndenes forhold til egne privilegier

Bøndene hadde et horn i siden til nesten alt som kunne minne om selvrekrutterende aristokrati, og hvor arv og eiendom kunne være grunnlag for makt og embeter, slik vi har sett ved adelsparagrafen, og i saken om benefiserte gods. Også i den sterkeste tanken i aristokratisk frihet, en aristokratisk eliteregering, var bøndene klarer motstandere av; de var også sterkt i mot at høye embetsmenn skulle ha en sterk stilling. Men § 110 fra

²³⁴ Koht (1943): 212

²³⁵ Bergsgård (1943): 335

konstitusjonskomiteen om odelsretten gikk likevel etter noen få formuleringsendringer enstemmig gjennom uten noen form for hevn fra embetsmenn.

Hvordan kunne det ha seg?

Kaptein Holcks sitat: “at saa ofte en Norsk Odels eller Selveier-Gaard overgaaer til Fæste eller Forpagtning, skeer et directe Indgrep eller Indskrænkelse i den norske Bondestands Rettigheder og Frihed”, står som et slags språklig og nasjonalt symbol i et bondesamfunn på hva intellektuelle før hadde formulert.²³⁶ Den sa også noe om embetsmenns holdning til dette eldgamle bondeinstituttet. Den holdningen har røtter tilbake til midten av 1700-tallet slik vi har sett tidligere i odelsrettskapitlet, og særlig tydelig ble dette på Eidsvoll.

Paragrafen fra konstitusjonskomiteen var oppe 11. mai. En kort og hektisk grunnlovssesjon gikk mot slutten og representantene hadde knyttet vennskaps- og interessebånd. De seks eidsvollforsamlingsbøndene; Ole Knudsen Tvedten, Even Lande, Ole Evenstad, Elling Walbøe, Asgaut Regelstad og Tolleiv Olsen hadde funnet sammen i et felles innlegg i debatten om odelsretten. Bøndene hadde ikke klart eller villet mobilisere nok i paragrafen som skulle sikre et visst antall bonderepresentanter som valgbare til Stortinget. Nå var de forberedt og ville knesette odelsrett som grunnlovsparagraf; der en sikret politisk representasjonsmakt for bøndene hadde blitt stemt bort, skulle nå den sosiale friheten institusjonaliseres for bøndene.

De spilte i sitt innlegg på tradisjon og familiearvens motivasjon for gårdseier og hans harde arbeidsdag som han med odelsretten visste at hans etterkommere ville høste av og fra den samme jorden som han selv.²³⁷ De skremte med borgeren som ville kjøpe opp store områder av gods og gjøre bonden ufri.²³⁸ Lignende argument hadde Nordahl Brun ytret om odelsretten som måtte beskyttes mot ”Kiøbernes Pengekraft”.²³⁹ Brun hadde også dratt argumentene dit hen at det var odelsretten som hadde hindret at livegenskapet hadde fått fotfeste i Norge og dermed gjort bøndene frie, og ikke ufrie menn.²⁴⁰

²³⁶ Olafsen (1914): 256

²³⁷ Olafsen (1914): 259

²³⁸ Olafsen (1914): 259

²³⁹ Gjerdåker, “Til odels og eige; odels- og åsetesrettene gjennom eit millenium med vekt på dei siste 250 åra” (2001): 19

²⁴⁰ Gjerdåker (2001): 19

De seks bøndene koblet også odelsretten og kjærligheten fra odelsbonden til sin odelsjord mot kjærlighet til fedrelandet; en ganske utspekulert taktikk overfor selvstendighetseliten på Eidsvoll.²⁴¹ Vi vet ikke om bøndene kjente til generalprokurør Henrik Stampes argumentasjon for å beholde odelsretten på slutten av 1760-tallet, men Stampe hadde lagt vekt på at odelsretten bidro til å styrke fedrelandskjærlighet og derav viljen til å verne om landet.²⁴²

Også Johan Nordahl Brun så på odelsretten som noe som kunne styrke fedrelandskjærligheten.²⁴³ Så langt hadde de seks bøndene argumentert slik også intellektuelle og embetsmenn fra midten av 1700-tallet og fremover hadde gjort. Men de argumenterte også ut ifra et standsmessig rettferdighetsprinsipp; de mente at de privilegerte i en familie og slekt i prinsippet arvet noe som man også gjorde i borgerstanden da sønnen overtok farens forretninger eller virke.²⁴⁴

De la også inn kritikk av embetsstanden selv: odelsmisbruk, krangel og opprivende strider skyldtes ikke retten i selv men det positivt gitte i lovverkets mangler og myndighetenes manglende håndhevelse av eget lovverk.²⁴⁵

De gikk videre til angrep mot odelsreduksjonismen i loven av 5. april 1811 som i følge dem i praksis opphevet odelsretten.²⁴⁶ De overlot til Stortinget å bestemme modifikasjoner og bestemmelser for å heve enhver tvil fra den nye odelsloven av 1811s bestemmelser.²⁴⁷ Åsetesretten, hvilket ga arvingen rett til å overta jorden udelt, skulle også fastholdes i likhet med odelen.²⁴⁸

Det var strid om odelsretten, slik Wergeland har ytret sin dagbok.²⁴⁹ Bøndene på Østlandet, noe som rimer bra med de helt klare frihetstanker i demokratisk ånd uttrykt i grunnlovsutkastene på det sentrale og øvre Østlandet, var i følge ham skeptisk til hele retten.²⁵⁰ Men likefullt ble paragrafen enstemmig vedtatt.²⁵¹

²⁴¹ Olafsen (1914): 259

²⁴² Falkanger, Thor, "Tidsskrift for Rettsvitenskap" nr. 3 1996

²⁴³ Gjerdåker (2001): 19

²⁴⁴ Olafsen (1914): 260

²⁴⁵ Olafsen (1914): 260

²⁴⁶ Olafsen (1914): 261

²⁴⁷ Olafsen (1914): 261

²⁴⁸ Olafsen (1914): 261

²⁴⁹ Wergeland, Nicolai, i Fure (1989): 246

²⁵⁰ Wergeland, Nicolai, i Fure (1989): 246

²⁵¹ Olafsen (1914): 56

Jeg har fokusert på autoritetsbånd opp til konge og elite, men her kan det under forsamlingens gang ha utviklet seg både bånd av lojalitet og autoritet mellom bønder. Mange embetsmenn så på odelsretten som et uttrykk for en frihet og en rettighet hos bøndene i årene forut og under forsamlingen. Samtidig vet vi at kongevalget gjensto, mange har sett dette som en formalitet hvor alt var avklart på forhånd og at ingen dramatik kunne oppstå, men Christian Frederik som legitimt valgt konge med *full støtte* var selve nøkkelen for selvstendighetskampen for mange av selvstendighetsfolkene på Eidsvoll.

Arne Bergsgård har en interessant observasjon om Falsen og odelsretten. Han mener at Falsen mente at ettersom folket og bøndene frivillig gjennom Stortinget hadde gått med å avgjøre skattene sine, hadde de fått odelsfriheten tilbake.²⁵²

Når man leser Bergsgård på dette punkt, vendes Marthe Hommerstads argumentasjon litt opp-ned; da Bergsgård mener at bøndenes selv, som deltakere i det nye politiske Norge, og sikret skatteinngang fra bøndene, fikk retten til å være odelsmenn tilbake fra staten, og ikke at odelsretten sikret skatter og bonden som aktiv borger.

Dette kan virke semantisk, men likevel, Falsen var en bondevenn i dette spørsmål hvor bøndene selv skulle bestemme skatter og ikke være kun et skatteobjekt. Arne Bergsgård føyer seg også ganske godt inn min presentasjon og at dette var noe hele Norge ville: den frie norske bonde.

Halvdan Koht er helt taus i sin dagbokfremstilling om 1814 om bøndenes store sak. Det er ikke så rart. Koht anno 1914 var klassemotsetningsorientert i måten å fremstille grunnlovsdebatten; om odelsretten var det enstemmighet på tross av skarp retorikk fra bøndene. Ingen har kunnet forklare til nå dette paradokset at bøndene kunne argumentere skarpt mot andre stender, men så lite hevn fra sentrale personer på Eidsvoll fra embets- og borgerstanden i saken om odelsretten.

Odelsinstituttets virkninger

I Frankrike hadde Montesquieu tatt til orde for løsningsrett for eiendom for adelen og var en del av det syn på samfunnet som jeg har valgt å kalle aristokratisk frihet; denne retten skulle

²⁵² Bergsgård (1943): 350

gjelde i eneveldestater som et ledd i makten mot absolutismen.²⁵³ Norge kvittet seg med enevelde, men tok med seg løsningsretten for de selveiende bondeættene inn i grunnloven; på tross av liberale strømninger på Eidsvoll. Bondeættene skulle en del senere utgjøre en del av grunnlaget i kampen mot embetsmannsstyret. Bøndenes sosiale (odels)frihet som ble institusjonalisert på Eidsvoll ble, sammen med andre krefter, en motvekt embetsmannsstyret måtte bukke under for. Det ble en slags norsk bondeversjon av Montesquieus tanke om adelens løsningsrett i Frankrike som skulle være bolverk mot despotiet.

Næringsparagrafen

§ 111 fra konstitusjonskomiteen som ga nye signaler om næringsfrihet, fikk gjennomslag slik den lød fra konstitusjonskomiteen. Den eksakte stemmegivningen vet vi ikke, men bøndene gikk trolig i stort antall inn for næringsfrihet ut fra egne interesser, selv om gammel standsmessig rettferdighetstankegang og gammel privilegietankegods ikke ville gi slipp i en liberal forsamling.

Gårdbruker Christian Christensen Kollerud hadde levert sin betenkning til konstitusjonskomiteen hva gjaldt sagbruksprivilegiene og delte 11. mai sine synspunkter med forsamlingen.²⁵⁴ I følge Kollerud hadde bøndene et sårt utgangspunkt i trange tider som krig og uår hvis noen få privilegerte skulle rå over naturressursene.²⁵⁵ Landmannen måtte derfor kunne bruke av sin egen eiendom for å frembringe midler til livets opphold.²⁵⁶ Landmannen måtte også selge til hvem han ville, hvilket brøt med privilegiene til sagbrukseiere og borgere.²⁵⁷

Kollerud kommer med kraftig skyts, av velferds karakter og sosial karakter, mot oppkjøp landeiendom av privilegerte sagbrukseiere – og underforstått også mot borgere som ville ha hånd om landmannenes eiendommer, noe deler av bøndene på Eidsvoll, slik vi har sett i odelssaken, fryktet:

“(…) at ligesaa Unægtelig som en uindskrænket Næringsdrift paa Landet ville udbrede mere Almeen Velstand, end naar enkelte Mænd allene har Rettighed til at berige seg

²⁵³ Gjerdåker (2001): 20

²⁵⁴ Fure (1989): 248

²⁵⁵ Olafsen (1914): 264

²⁵⁶ Olafsen (1914): 264

²⁵⁷ Olafsen (1914): 265

paa det saa mange gange dobbelte Andtal Statsborgeres Bekostning; saa synes det og meget at kunde forekomme det i saa mange Henseender af de Privilegerede Saugbrugejere høyst skadelige Opkjøb og Samling af Landeindomme som tilliggende Skov, hvis Beboere ikke skjelden bliver bestaaende af forarmende Leijlændinger Staten til Byrde og ubodelig Tab for Agerdørkingen”²⁵⁸

Gårdbruker Bratberg bidro også her i debatten og også han argumenterte i samme lei som Kollerud og kom blant annet med følgende anmerkning:

“Ligesaalidet, som det var Ret imod Kjømanden om Embedsmanden og Bonden ville forskrive Vahre fra fremmede Lande til Indførsel, og opkjøbe Landets egne Producter til Export, er det og, at Kjøbmænd, Embedsmænd og andre rige Borgere opkjøbe Jordegods, Skove og Saugbrug i Mængde – dog maa enhver have et simpelt eller eneste Gaardbrug med al dertil liggende Herlighed og Drivt, undtagen Kjøbmænd, som boe i Byerne. Jordbrug, Skovdrivt og Saugbruge bør fornemmelig være Bondens Sag; naar altsaa Proprietairer da anmasse sig saadan, fortrænges Bondstanden og gjøres til slaver. Bergverker, Fabriquer og Fiskerier bør allene være saadan Næringsveje, hvori enhver kan blande sig. (...)”²⁵⁹

Innlegget bærer preg av det gamle standssamfunnets syn om at man er født inn i bondestanden og bør drive med bondens arbeid og at stendene må ta et visst hensyn til hverandre gitt deres plass i samfunnet, samtidig som det har sosioøkonomisk og kulturell brodd mot storoppkjøp av eiendom av rike proprietærer.

Bratberg ville ha innskrenking i næringsfrihet fordi han fryktet at borgerne skulle fortrenge bøndene. Bratberg skriver som et premiss for sitt innlegg: “Nogen Indskrænking synes at burde finde Sted, om ikke den ene Borgerklasse skal fortrænge den anden”.²⁶⁰ Dette er da et eksempel på gamle stands- og privilegietankegang fortsatt hadde mandat bak seg. Innlegget er undertegnet: “Dette er Nordre Trondhjems Amts Almues Ønske”.²⁶¹

Bondefrykt for å miste land og eiendom er sterkt synlig på Eidsvoll, og bøndene hadde klar brodd mot overklassen, spesielt der deres materielle status som frie odelsmenn ble truet. Heller mange selveiende og odelsfrie bønder, enn 1700-tallsodelsdiskursen om “slavesinn”,

²⁵⁸ Olafsen (1914): 265

²⁵⁹ Olafsen (1914): 245

²⁶⁰ Olafsen (1914): 245

²⁶¹ Olafsen (1914): 245

en ufri tilstand bøndene på Eidsvoll fryktet under store proprietærer og eliten i samfunnet med borgere som kjøpte opp store jordgods og fordrive bonden og gjøre ham til slave og ufri.

Det er også interessant å merke seg at det er Bratsberg som så med mistro mot proprietærer, og hvor mye av denne mistroen som var hans mandat fra Trondhjems Amts Almue, vites ikke. Men det var stor forskjell mellom ham og en proprietær som Anders Lysgård, som selv embetsmenn som Wergeland synes var snobbete og litt av en kakse. Rent ideologisk og på et idéplan er argumentene i odels- og næringsssaken for klassekampretorikk å regne, selv “bondeoverklassen” av proprietærer fikk unngjelde.

Koht og Bergsgårds tolking av næringsparagrafen

Jeg deler i all hovedsak Kohts syn på at bøndene hadde en klar brodd mot borgernes næringsprivilegier.²⁶² Jeg mener også at Koht indirekte hevder at bøndene var i mot borgernes privilegier, og at de var for næringsfrihet i forhold til egne interesser og ikke rent prinsipielt. De argumenterte ut i fra stands- og interessetankegang for dem som bønder. Bergsgård vier liten plass til bøndene, men nevner at de ønsket full næringsfrihet, et krav med hundreårige røtter, i følge Bergsgård.²⁶³ Han skriver også at grunnsetningen om ingen nye innskrenkninger i næringsfriheten bør skje i fremtiden, vakte liten strid, men jeg har vist at noen av bøndene hadde et litt annet synspunkt på akkurat det; sagbruk burde være bondens sak!²⁶⁴

Grunnlovsforsamlingen mot slutten

Eiendom, og derav inntekt, og yrke gikk hånd i hånd på 1700- og 1800-tallet. Prester som hadde inntekt fra sine eiendommer og de benefiserte gods; bønder som hadde og ville ha mer inntekter av sin eiendom, og ikke-geistlige embetsmenn som også i kraft av sitt embete hadde inntekter fra sine eiendommer.

Bøndene hadde kjempet mot benefiserte gods, de kjempet for odelsretten som ble enstemmig vedtatt, hvor mange av dem så med skepsis mot borgernes mulighet til oppkjøp av

²⁶² Koht (1914): 213

²⁶³ Bergsgård (1943): 343

²⁶⁴ Bergsgård (1943): 343

eiendommer på landet. I Næringssaken hadde også lignende argumenter dukket opp til overflaten fra gårdbruker Christensen og fra Bratberg.

Tar vi også med at mange av dem stemte i mot de øvre embetsmennes sterke stilling, enten av lojalitet mot Christian Frederik som riktignok i prinsippet ville avsette alle embetsmenn, eller som en følge av en ryggmargsrefleks mot aristokratisk frihet i Norge, tegner det seg et lite bilde: Bøndene stemte også ut i fra sine egne interesser, men også ubevisst/bevisst i forhold til kollektive strømninger fra Vest-Europa. I neste kapittel skal vi gå inn på hvor omfattende bøndene drev sin aktørrolle på den politiske scenen i forhold til elite og embetsmenn.

De fulgte opp i den demokratiske frihets- og likhetsånd som ble tegnet opp av grunnlovsforslagene fra samfunnet mange bønder kom fra, især de på det sentrale Østlandet og Øvre Østlandet, og også ut ifra en frihetsideologi som frie odelsmenn som mange av bøndene på Eidsvoll var.

Men det gjensto en viktig prinsipiell sak på Eidsvoll for bøndene: Etersom viktige signaler om likhet for loven og starten på næringsfrihet var gitt på Eidsvoll, ville ingen ha grevskaper, baronier, stamhus eller ”Fidei-Commissar”, da disse var privilegerte i skatt og næringsvirksomhet.²⁶⁵ Grunnlovsforsamlingen gikk mot slutten, og rent symbolsk ble det gamle privilegerte tankegods fra det gamle Europa utsatt for et siste nådestøt. Peder Anker måtte derfor se sine stamhusplaner forsvinne nok en gang. Hvorfor han dog ikke stemte for § 112, vites ikke.

Sverre Steen og Jens Arup Seips synspunkter på bøndenes rolle på Eidsvoll

Jeg vil nå bryte litt i kronologien i oppgaven og vise til Sverre Steens som i sitt verk *Det frie Norge – 1814* (1951) har gjort ideologi og debattsynspunkter på Eidsvoll i stor grad til å være noe embetsmenn var bærere av. Det har debatten så langt vist at er feil. Bøndene hos Steen nevnes veldig sjelden og blir nærmest som usynlige instrumenter å regne for selvstendighetseliten på Eidsvoll.

²⁶⁵ Fure (1989): 252

Bøndene nevnes dog i saker om stemmerett (Anders Lysgård), og bondeparagrafen – vektingen av stemmer mellom by og land.²⁶⁶ De nevnes også i forbindelse med paragrafen om at bare halvparten av landrepresentantene til Stortinget kunne være embetsmenn, og Steen mener den falt fordi bøndene ikke hadde interesse av en slik paragraf.²⁶⁷ Steen glemmer at mange bønder må ha stemt for paragrafen og følgelig var i mot at den skulle falle.

Steen hevder også at det var stor strid om vernepliktsparagrafen og mener at grunnen til at den ble vedtatt med så stort overtall som 99 for og 9 i mot var en mulig kommende krig mot Sverige og forbehold angående gjennomføring av allmenn verneplikt.²⁶⁸ Jeg mener en slik analyse blir for enkel. Steen viser ikke til noen av innleggene til bøndene om verneplikt, som var preget av mangel på krass retorikk, snarere finner vi en pragmatisme og at man ikke skulle la likhetsprinsippet råde i for stor grad.

Bøndene ville unnta embetsmenn og akademikere fra å verne om landet med våpen. Konflikten mellom embetsmenn og bønder kan, som Steen er inne på, ligge på at embetsmennene av prinsipp var uenige i paragrafen, men for eksempel embetsmenn som Løvienskiold godtok innhogg i individets frihet slik vi har sett fra debatten.²⁶⁹

Odd Arvid Storsveen har også her påminnet om oss at den unge Sverre Steen anno 1933 hadde i sitt bidrag i verket om Norges historie, *Det norske folks liv og historie*, også som Koht, lagt vekt på et underklasse-/overklasseperspektiv om 1814, men hevdet i motsetning til Koht at hele forsamlingen var ”aristokratisk”.²⁷⁰ Storsveen mener at Steen skiftet perspektiv i 1951. Jeg synes likevel at bøndene i Steens fremstilling anno 1951 av dem ikke blir gjort til selvstendige og selvbevisste aktører og at forsamlingen ikke skildres av Steen i 1951 som et sted der hele folket var representert og ble hørt og deltok.

I Jens Arup Seips *Utsikt over Norges historie (1974)* finner vi i all hovedsak det samme syn på bøndenes rolle i forsamlingen som Sverre Steen. Bøndene utgjorde ryggraden i folket og å gi bøndene noe stemme eller aktiv rolle på Eidsvoll tjente verken Sverre Steen eller Jens Arup Seips horisont for 1814. Deres horisont gikk ut over Europa, med Christian Frederik i en sentral rolle. Friheten var noe landet fikk i gave. Samtidig vet vi at

²⁶⁶ Steen (1951): 170

²⁶⁷ Steen, Sverre (1951): 172

²⁶⁸ Steen, Sverre (1951): 174

²⁶⁹ Steen, Sverre (1951): 174

²⁷⁰ Storsveen, Odd Arvid, ”Litteraturen om 1814 – en historiografi av Odd Arvid Storsveen”, URL: <http://www.nb.no/baser/1814/histori.html>

Montesquieus tanker om maktfordeling ble trykket umiddelbart til overklassens bryst på 1700-tallet; dette er særlig synlig på Eidsvoll. Ingen grunnlovsutkast fra bøndene har en operasjonell tilnærming til Montesquieu hva gjelder maktfordeling.

Men det betyr ikke at bøndene ikke hadde tanker om fordeling av makt; da et reelt og faktisk og aristokratisk preget tokammersystemet falt i grus før det i det hele tatt var på agendaen på Eidsvoll, ble maktfordelingen en sentral brikke i institusjonaliseringen av demokratisk frihet og likhet, og bøndene sluttet opp om både maktfordeling og folkesuverenitet, slik vi har sett fra oppgaven, selv om de ville ha en sterk konge. Går vi tilbake til grunnlovsutkastene, så var forholdet konge og folk og makten dem i mellom i følge Seip delt opp i to grunnskiller; utkastene som Seip har kalt det første stadiet i friheten.²⁷¹ Jeg vil her forsøke å nyansere Seips syn noe.

Seip trekker frem den ene hovedtypen, den hjemlige, der kongen er en folkelig absolutistisk monark, en slags opplyst eneveldig monark, der folkeforsamlingene er talerør for folket, men hvor det er liten reell makt og kongen treffer de avgjørelser han må ønske uten å dele makten.²⁷² Dette har Seip noe rett i gitt bondestandens utkast, særlig hos Anders Lysgård som vil ha et opplyst enevelde med et råd. Ellers bruker bøndene i grunnlovsutkastene skrivefriheten og noen ganger trykkefriheten for å nå frem der ingen forsamlingen er nevnt; men det nevnes fra bøndene som tidligere nevnt representative forsamlinger i de mer demokratiske utkastene. Det er særlig utkastene fra i og rundt Gudbrandsdalen, foruten Lysgård, som ønsker representative forsamlinger. Men det er dessverre mye vi ikke vet om hva bøndene egentlig mente.

Møte- eller sesjonsfrekvensen til forsamlingene til gudbrandsdalsbøndene, og ikke minst hedemarksbøndene, vet vi ikke noe om. Og hedemarksbøndene mente også at bondens stemme – så å si alle - ved direkte demokrati i riksdagen måtte gjelde helt likt som andres stemmer i forsamlingen. Det er bare et eksempel på at bøndene var kreative og frie i sin tilnærming til deling av makt i samfunnet, om ikke slik Montesquieu hadde tenkt om maktfordeling. Da både Gudbrandsdalens og Hedemarkens utkast benekter suvereniteten til regenten og forkaster eneveldet, vet vi at bøndene, om en noe ukonvensjonelt, ville spre makten på sin måte. De ville også i disse to utkastene fra Gudbrandsdalen og Hedemarken selv peke ut prester, og Gudbrandsdalens bønder vil sågar fullstendig knekke overøvrigheten.

²⁷¹ Seip, *Utsikt over Norges historie (2002)*: 39/40

²⁷² Seip (2002): 39/40

Derfor må man nyansere Seip noe. Seip er også unyansert da han hevdet at bondestandens utkast var uttrykk for en hjemlig opinion blant bønder. Det må i så fall ha vært flere opinioner i ulike regioner av landet.²⁷³

Oppgaven har vist at demokratisk frihet og likhet var sterkest i og rundt Gudbrandsdalen, flere av de andre av bondestandens utkast har bare trekk av disse tanker sammenliknet med de fra Gudbrandsdalen og Hedemark; og vi finner elementer hos Anders Lysgård, som riktignok ønsket en sterk kongemakt, og hos Weidemann finnes spor av tankefrihet og klare tanker om ytringsfrihet; i debatten også vid stemmerett.

Toten-bøndene sammen Modum-bøndene er også særlig interessante hva gjelder syn på adel og embetsmenn og som er langt inne i et de demokratiske frihets- og likhetstanker.

Det samme kan ikke sies om de tre andre grunnlovsutkast som er rent ut trivielle og representerer et slags status quo i statsanliggender. Bøndene var ulikt påvirket av det fremmede og europeiske (og nordamerikanske) og var også ubevisste og bevisste de internasjonale kollektive strømninger, slik også embetsmenn var. Jeg er derfor uenig i Seips skjematiske oppstilling av to grunnskiller av grunnlovsutkast hvor bøndene var påvirket av det hjemlige, mens embetsmenn av det fremmede.

Holder gudbrandsdalshypotesen?

Når vi nå har gått igjennom hele debatten, sammenliknet med grunnlovsutkast og drøftet inn ulike synspunkter fra historikere på bøndenes synspunkter og roller på Eidsvoll; fulgte så bøndene opp ideologien tegnet opp i grunnlovsutkastene? Og holder hypotesen om en særskilt bevisst frihetsfølelse i og rundt Gudbrandsdalen?

Det var tre representanter fra Christians amt, hvorav Lysgård, og Weidemann fra embetsstanden, som ikke bodde i selve Gudbrandsdalen, som utmerket seg på Eidsvoll. Begge to ville ha åndsfrihet og Lysgård tar også i bruk ordet ytringer i sitt forslag; Weidemann mener ytringsfrihet indirekte. Begge to ville også ha en meget vid stemmerett i det Bergsgård kaller fransk type: allmenn stemmerett hvor en persons selveiendom ikke skulle telle. Disse to rettighetene om åndsfrihet og stemmerettighet nedfeller seg under sosial og politisk frihet og

²⁷³ Seip (2002): 40

likhet. Gudbrandsdalsbøndene ville ha stemmerett til menn som satt med bo, de erkjente abstrakte rettigheter til nasjonens folk: De ville ha religions-, tenke- og skrivefrihet.

Jeg tror det er på høy tid å se hva disse forslagene og representantene fra Christians amt og Gudbrandsdalen hadde felles, med klar referanse til liberale ideologiske tanker, blant annet fra den franske revolusjon. Halvor Hoel var nok viktig i de radikale dragene for forslagene fra Gudbrandsdalen, Hedemarken og i ytterste konsekvens også Toten. Men ser vi også på synspunkter i debatten om stemmerett, og deres menings-, tankefrihet og åndsfrihet hos Lysgård og Weidemann, hvor rettighetene til sammen utgjør hovedfundamentet innenfor borgerrettigheter og demokrati; så hadde demokratisk frihet og likhet i og rundt Gudbrandsdalen et for Norge særegent liberalt uttrykk.

Det må ha vært flere påvirkningsmekanismer og kontaktpunkter mellom grunnlovsforslagene fra Oppland. En svale gjør ingen sommer, og Lysgård var heller ingen ensom svale på Mjøsa. Tankene fra Oppland og særlig fra Lysgård, Weidemann og Gudbrandsdalens bønder, var sterke tanker, selv i den liberale Eidsvoll-forsamlingen, rundt personlig frihet, politisk og sosial frihet og likhet; og kildene avslører også ubevisste og bevisste tanker om den internasjonale ideologi som svermet i Vesten på denne tid. Tar vi også med naboene fra Hedemarkens bidrag, tegner det seg et krystallklart bilde.

Kap 6: Utdyping og oppsummering av forholdene mellom elite, embetsmenn og bønder

Vi har nå sett på grunnlovsutkast og debatten på Eidsvoll. Hva kan vi trekke ut av bøndenes forhold til regent og embetsmenn? Det mest interessante for å se om bøndene brøt med eldgamle autoritetsbånd til eliten, er å se hva regent Christian Frederik selv hadde av synspunkter, og Christian Magnus Falsens posisjonering i forhold til bøndene. Forholdet mellom selvstendighetspartiet og unionspartiet er også viktig, for på tross av stort sett kongeløje bønder, så fulgte bøndene i sin iver etter stemmerett unionsmannen Nicolai Wergelands synspunkter.

Christian Frederik, stemmerett og Falsen

Christian Frederik skulle gjennom blant annet Christian Magnus Falsen få gjennom sine viktigste saker og få gjennom sin innflytelse på riksforsamlingen og forhandlingene.²⁷⁴ Knut Mykland skriver blant annet følgende om forholdet mellom Falsen og Christian Frederik og viser til Christian Frederiks brev og dagbok på Eidsvoll: ”Sverdrup og Falsen kiende mine tanker constituionen angående fuldkommen nøje”²⁷⁵

Knut Mykland hevder videre at Falsen i de store hovedspørsmål hadde samme syn som prinsen og regenten på Eidsvoll.²⁷⁶ Mykland går også langt i å hevde at Christian Frederik kunne true med å forlate landet fordi han var det viktigste elementet i Norges selvstendighetsreisning og dette fikk Falsen høre i likhet med Georg Sverdrup; Mykland hevder langt på vei at Falsen (og Sverdrup) var hans redskaper.²⁷⁷

Jeg tror også at Ståle Dyrvik har rett i at Christian Frederik og Falsen blant annet hadde sammenfallende synspunkter hva gjelder hvor vid stemmeretten skulle være, selv om Falsen nok lot seg rive med under debatten og gikk med på en videre stemmerett. Dyrvik viser blant annet til Yngvar Nielsen, og mener at regenten kan ha brukt Falsen for at han skulle

²⁷⁴ Mykland, Knut (1978): 371

²⁷⁵ Mykland, Knut (1978): 374

²⁷⁶ Mykland, Knut (1978): 374

²⁷⁷ Mykland, Knut (1978): 375

målbære sine synspunkter om stemmeretten.²⁷⁸ Jeg finner det som ganske sannsynlig at Falsen først la seg inn på en vei med en snever stemmerett, som var Christian Frederiks ønsker.

Bøndene vet vi var radikale i spørsmål om stemmerett og i andre spørsmål om politisk makt, slik som i vektingen av stemmer mellom by og land. Selv om Falsen nok etter hvert lot seg presse til å godta en vid stemmerett, klarte man i alle fall å få det Wergeland-påvirkede forslaget fra komiteen modifisert: et forslag som ville innebære en enda videre stemmerett.

Men bøndene brøt altså i saken om stemmerett med Christian Frederik og må i en eller annen grad ha påvirket Christian Magnus Falsen. Bøndene lot ikke regenten eller Falsens autoritet frata dem en årelang akkumulert frihetsfølelse, og om Falsen stemte for den vide stemmerettigheten, er det som Koht har skrevet: han anget!²⁷⁹ Da en ny orden var i støpeskjeen, skulle bøndene aldeles ikke settes på sidelinjen. Nicolai Wergeland kan ha også ha vært bøndenes talsmann internt i konstitusjonskomiteen, som vi skal komme tilbake til.

Christian Frederik og Falsens forhold til aristokratisk frihet

Aristokratisk frihet er et vidt begrep, men hva gjelder adelsskap kan det tilsynelatende virke som Falsen var på linje med bøndene, mer om usikkerheten rundt Falsen følger senere i oppsummeringen og utdypingen; men Christian Frederik hadde uansett et annet syn enn Falsens offisielle syn på Eidsvoll. Christian Frederik skriver følgende i sin dagbok fra 1814:

”(...) men heldigvis for den monarkiske statsform – som efter mit skjøn kræver at adelsskap ikke ophvæves – og av hensyn til det ugunstige indryk som dette skridt vilde gjøre hos vore naboer, blev de meget omstridte spørmaal om den nulevende adels forrettigheder utsat til avgjørelse paa en av de næste riksforsamlinger –”²⁸⁰

Jeg opplever Christian Frederiks syn på adelens eksistens som krystallklart. Hva gjelder ordner, har vi grunn til å tro at både Christian Frederik og Falsen var positive til slike ordner som kunne føre til lojalitet blant aristokrati og embetsmenn og føre til bånd mellom konge og elite ved slike rituelle seremonier og ordner som status for overklassen. Christian

²⁷⁸ Dyrvik, Ståle, *Året 1814*, (Oslo: Det norske samlaget, 2005): 91

²⁷⁹ Koht, “Trongen til demokrati i 1814”, i K. Mykland (red.), *Omkring 1814 (1967)*: 124

²⁸⁰ Frederik, Christian, *Kong Christian Frederiks dagbok – fra hans ophold i Norge i 1814*, Arnet Olafsen (red), Grøndahl & søns boktrykkeri, Kristiania 1914: 207

Frederik skriver i sin dagbok at det var enighet i slike ordner; men mange bønder må ha stemt i mot slike ordner som vist i oppgaven.²⁸¹

I spørsmål om et elitistisk riksaristokrati med base i en fast embetsregjering med sterk posisjon, stilte dog bøndene seg bak Christian Frederik og Christian Magnus Falsen og avviste Wedels forslag. Hva gjelder embetsmenns sterke stillingsrett, de øvrige og ringe embetsmenn, ble Christian Frederik overrasket over at han ikke kunne avskjedige alle embetsmenn og fra hans dagbok lyder ord om den sterke stillingsrett for embetsmenn som følger: ”Noget som overrasker, er at man ikke har villet gaa med paa at kongens ret til at avskedige rikets høieste embedsmænd, sivile og militære, også skal utstrækkes til alle embds mænd”.²⁸² Noe av grunnen til overraskelsen er i følge Christian Frederik at: ”I virkeligheten vilde retten til at suspendere en embedsmand ha været tilstrækkelig, da de mest enevædige konger i Danmark sjelden har brukt sin magt til at frata en et embede uten dom.”²⁸³

Christian Frederik ville altså kunne avskjedige alene alle embetsmenn og mener at han uansett ikke vil frata noen embetsmenn et embete uten dom. Bøndernes allianse med de lavere embetsmenn og embetsmenn som ønsket den sterke stillingsrett embetsmenn fikk i lavere embeter i grunnloven, må ha virket unødvendig på Christian Frederik. Bøndene handlet mot hans vilje.

Hva gjelder Falsens syn på de ”ringe” og ”øvrige” embetsmenns sterke stilling, er det en del momenter som må anføres. For det første er at Falsen hadde stått side om side med regenten i viktige spørsmål om hvor sterkt embetsmenn i forhold til konge skulle være, slik vi har sett i statsrådsparagrafene til Wedel, som Falsen fikk strøket og erstattet med sin egen og regentens paragraf.

Falsen var dog offisielt uenig med Christian Frederik hva gjaldt viktigheten og eksistensen av adel i Norge. Når saken nå var kommet opp til hvor stor makt kongen skulle ha over vanlige embetsmenn, er det viktig å anføre at Falsen tidlig i forsamlingen har fått anført i riksforsamlingens hovedprotokoll et bidrag som var sendt til ham anonymt og som kaster lys også over hans egne handlinger på Eidsvoll. Bidraget ble registrert og opplest tidlig i forsamlingen.

²⁸¹ Frederik, Christian, *Dagbok 1814* (1914): 207

²⁸² Frederik, Christian, *Dagbok 1814* (1914): 208

²⁸³ Frederik, Christian, *Dagbok 1814* (1914): 208

Jeg tviler sterkt på om Falsen var uenig i de to viktigste premissene i bidraget: ”Hvad man i saa Henseende bør søge at undaae, er: 1./Aristocratie: 2./Embedsmændenes voldsomme Inflydelse”²⁸⁴.

Ser man disse to momentene sammen, og når vi vet den sterke stilling embetsmenn på lavere nivå fikk i grunnloven, hvor de ”ringe” og ”øvrige” embetsmenn ble privilegert av grunnloven, kommer Falsen i klemme mellom lojalitet til Christian Frederik og sin aristokratiske identitet. Embetsmenn ble også i kraft av grunnloven også den eneste offisielle rangposisjon i samfunnet, foruten kongen, og jeg tror Falsen, som selv var av overøvrighet og kongens støttespiller, så med forundring og engstelse på bøndenes allianse med de lavere embetsmenn og andre embetsmenn som ønsket den sterke stillingsrett.

Jeg tror bøndene handlet mot Falsens vilje på tross av embetsmenn i Grunnloven ikke fikk den voldsomme innflytelse fra embetsmenn som de kunne ha fått. Men innflytelsen embetsmenn fikk på samfunnet i kraft grunnloven, var sterk nok. Det ble et regime av slikt på 1800-tallet.

Falsens rolle som ”grunnlovens far”

I Knut Myklands viktige bidrag om Christian Magnus Falsen i artikkelen ”Grunnlovens far og kongemaktens forsvarer” (1964) gir Mykland en kort innføring i hvorfor Falsen har fått den rollen historien ofte skildrer ham i. Mykland hviler på Ludvig Kristensen Daas fremstilling av Falsen som den som hadde forfattet det eneste utkast skikket for grunnlag for konstitusjonskomiteen; Falsen var også konstitusjonskomiteens formann og hans rolle i forsamlingen ved forhandlingene om komiteens forslag.²⁸⁵

Senere hadde Einar Østvedt og Halvdan Koht skildret Falsen i samme ånd. Men i tiårene forut Myklands artikkel fra 1964 hadde Wedels rolle som bidragsyter til grunnloven økt, og Falsens posisjon som grunnlovens far blitt kraftig svekket. Mye av grunnen var i følge Mykland at den samme Falsen, mindre enn et tiår etter ville legge maktens tyngdepunkt i

²⁸⁴ Olafsen (1914): 171

²⁸⁵ Mykland, Knut, i Samtiden, Sanness, John (red), ”Grunnlovens far og kongemaktens forsvarer”, Bind 73, nr 5, (Oslo: Aschehoug, 1964): 278

kongens hender.²⁸⁶ Koht grunnet mye over dette paradokset, og kom ikke lengre enn andre historikere hadde gjort.²⁸⁷

I følge Mykland har man ingen empiri fra før forsamlingen trådte i kraft som skulle tilsi noe annet enn at Falsen var en kongstro embetsmann som støttet helhjetet om det gamle regimet, og ikke "Eidsvollverkets skaper".²⁸⁸ Mykland fremlegger i artikkelen solid empiri som tilsier at Falsen var "fast knyttet til det eneveldige regimet helt frem til adskillelsen fra Danmark".²⁸⁹

Falsen var heller ikke med for å trekke opp rammene for Eidsvoll-forsamlingen på stormannsmøtet, påpeker Mykland.²⁹⁰ Utkastet til Falsen, som i følge Mykland er essensen i empirien for at Falsen er grunnlovens far, var en kompilasjon fra revolusjons- og Napoleonstiden, det var et skrivebordsprodukt og det kan også reises tvil om Falsen virkelig var hovedmannen av utkastet.²⁹¹ Men Falsen var en ledende skikkelse i forsamlingen for selvstendighetspartiet og en drivende og ledende figur i kraft av sin person.²⁹²

Falsen var dog sentral innenfor en rekke viktige saker om grunnlovens antiaristokratiske karakter og kongemaktens sterke stilling. Mykland bruker for grunnlovens antiaristokratiske karakter det adler-falsenske grunnlovsutkast som empiri for at Falsen led nederlag i spørsmålet om tokammersystem, som jeg tror mange bønder var i mot. Falsens smale stemmerett stred også mot grunnlovens vide stemmerett.

Jeg stiller meg bak Myklands tanker om Falsens posisjonering ut i fra foregående drøfting fremlagt i oppgaven. Men jeg tror ikke at Falsen ville at en privilegert embetsstand skulle bli for sterk og om noe som kunne minne om et embetsaristokrati slik jeg har vist til notatet lest opp i forsamlingen som Falsen leverte inn, og hans perspektiv for styrking av kongemakten. Men at Falsen hadde aristokratiske trekk, er det ingen tvil om; dog ikke en helstøpt aristokrat slik som Severin Løvenskiold og Grev Wedel Jarlsberg.

Hva gjelder spørsmål om den sterke kongemakt og paragrafer viktige for selvstendighetspolitikken, stilte Falsen opp om kongen, og bøndene fulgte etter, og det er fremfor alt i disse spørsmål at Falsens autoritet over bøndene har fått næring.

²⁸⁶ Mykland(1964): 280

²⁸⁷ Mykland (1964): 280

²⁸⁸ Mykland (1964): 280

²⁸⁹ Mykland (1964): 281

²⁹⁰ Mykland (1964): 282

²⁹¹ Mykland (1964): 282

²⁹² Mykland (1964): 283

Wedels tanker om et sterkt statsråd hadde Falsen blokkert ved å lansere en ny paragraf som gjorde at kongen pekte ut et statsråd som han selv kunne bytte ut og som følgelig bestod uten faste medlemmer. Men Mykland går så langt som å avskrive Falsen som grunnlovens far og de antiaristokratiske trekk i grunnloven ble til mot hans vilje, i følge Mykland.²⁹³

Dette er delvis rett, gitt at Falsen ikke offisielt ville ha adel og nevnte momenter rundt embetsmenns sterke stillingsrett. Men ellers vil en slik beskrivelse medføre mening. Jeg vil også utfylle Mykland ved at var det en ting bøndene var opptatte av i grunnlovsutkast og i debatt, dog med noe få unntak, så var de var Norges institusjonelle sjel måtte være antiaristokratisk, på tross av bøndenes allianse med lavere embetsmenn i debatt og avstemning om embetsmannsparagrafen, og bøndene var i stor grad følgelig i mot aristokratisk frihet og for demokratisk frihet og likhet.

Forhold mellom embetsmenn og bønder: hovedtrekkene

Fra konstitusjonsforslag og fra debatten på Eidsvoll er det rimelig å hevde at tre trekk er synlige i synet hos bøndene på embetsverk, embetsmenn og lokalt byråkrati, hvor særlig de to siste trekk sto i et samspill med hverandre: Det radikale bidrag er å knekke embetsstanden og gi bøndene utstrakt makt lokalt.

Det annet trekk er amerikansk-fransk tankegang rundt rasjonalisering av embetsmenn og byråkrati lokalt: redusering av embetsmenn, med tanke på utgifter for staten. Det tredje trekk stammer fra lockeansk profesjonaliseringstankegang og sterkt videreutviklet av Rousseau, hvor embetsmenn er tjenere av stat og folk, ikke konge; men som på Eidsvoll tok form av tanker hos bøndene i grunnlovsutkast og debatt om fast pengelønn fra staten til embetsmenn og prester, og ikke blant annet leieinntekter fra for eksempel leilendinger tilknyttet en embetsgård.

Det viktigste ved det tredje trekket i tanker og handlinger blant bønder overfor embetsmenn var kvalifisert konstitusjonelt rettsvern rundt de fleste embetsmenn, til forskjell fra eliten av embetsmenn i staten som kongen kunne flytte på i realiteten slik kongen ville.

På Eidsvoll er det også tydelig at bøndene i Norge anno 1814 hadde to utgangsposisjoner i forhold kontakt og kommunikasjon med embetsmenn og regent.

²⁹³ Mykland, Knut (1964): 285

Embetsmenn som Weidemann og prost Schmidt kunne målbære sine egne og "sine bønders" synspunkter, som naturlig nok var farget av paternalismen til embetsmennene.

Samtidig finnes skriv og uttalelser direkte fra bøndene selv der særlig bøndene i og rundt Gudbrandsdalen, i tillegg til Teis Lundegård i selve forsamlingen, talte viljesterkt, selvbevisst og direkte om åpen og utstrakt frihet. Disse skriv og uttalelser kunne også ha en ganske skarp brodd mot embetsmenn, og noen ganger direkte fiendelig tone overfor kongens tjenere. Vi har sett at Teis Lundegård kunne tirre på seg embetsmenn.

Det er også henvendelser direkte fra bøndene som, blant annet fra de lokale bønder på Eidsvoll, Trondheim og andre bidrag, som var mer i tråd med mentalitet som har gitt grobunn for uttrykket "Han Far Sjøl"; hvor man egentlig ville ha enevelde, ikke engang opplyst som Anders Lysgård ønsket i sitt grunnlovsutkast. Men selv i bidraget fra de lokale bønder på Eidsvoll, som er av de mer trivielle og lite progressive utkast, ville man ha skrivefrihet og redusere embetsmenns makt og inntekter.

Fellesskap mellom konge og bønder?

Selv om oppgaven påpeker at bøndene i Eidsvoll-forsamlingen opptrådte som selvstendige aktører og noen ganger også i strid med Christian Frederiks og Christian Magnus Falsens ønsker og synspunkter, sto bøndene side om side med Christian Frederik og Falsen i viktige spørsmål, blant annet i spørsmål om maktfordelingen i forhold til internt i den utøvende maktbalansen i konge/regjering og i forhold til Stortinget, og i andre spørsmål som ikke oppgaven omhandler som knyttet seg direkte til selvstendigheten.

Særlig Christians Frederiks sterke posisjon som kommende konge måtte sikres. Regenten var juvelen i kronen i den kommende selvstendighetskampen. Uten ham ville union med Sverige ganske sikkert være eneste løsning. Det er også viktig å påpeke at kongens sterke stilling, ja selv eneveldet, var noe de mer trivielle grunnlovsutkast ønsket. Samtidig var aristokratisk frihet nærmest et skjellsord å regne blant mange i bondestanden, selveiere eller ikke.

Forhold mellom embetsmenn i selvstendighetspartiet, unionspartiet og bøndene

Grev Wedel var aristokrat, og Falsen selv hadde klare aristokratiske trekk, men selvstendighetseliten vant to synlige seire i kampen om bøndene der Wedel fikk eksponert sine aristokratiske tanker; først i saken om et aristokratisk elitestyre, hvor Falsen fikk inn nesten enstemmig kongens adgang til selv å peke ut et statsråd og som ble kongens tjenere og var uten fast medlemmer; bare 3 stemte i mot Falsen.

Men fremfor alt i paragrafen før statsrådsparagrafene, i paragrafen om adel, titler og ordner, skulle det gå riktig galt for Wedel. Paragrafen er en av flere aristokratisk nødvendigheter for frihet for aristokratiet, men den viktigste for ikke bare Wedel, men også som nevnt Peder Anker, en annen som holdt en usedvanlig lav profil på Eidsvoll på tross av at han var forsamlingens første president.

Halvdan Koht har gått igjennom dagbøkene i leting etter reaksjoner hos de to leirene da den aristokratiske frihet ble avvist av liberale embetsmenn og bønder langt inne i de demokratiske frihets – og likhetstanker, og hvor særlig Falsens frasigelse av sin og sine etterkommeres adelsskap vakte reaksjoner:

”Vi ser av dagbøkene at unionsvennene ærgret sig; de spottet over en frasigelse som ikke medførte tapet av nogen rettighet. Men selvstendighetsvennene hadde opnaadd at avsløre Wedel som uforbederlig aristokrat og dermed at svække hans indflydelse over bønderne.”²⁹⁴

Nå kan man også ved å tolke inn Mykland, og at Falsen hadde aristokratiske trekk, spekulere i om dette var taktikk fra Falsen for å sikre bøndenes støtte. Falsen visste utmerket godt etter de mange grunnlovsforslag som var kommet inn til forsamlingen innen den tid da de to viktigste paragrafene som omhandlet aristokratisk frihet, og den generelle stemning blant bøndene i forsamlingen, at aristokratisk frihet hadde særs dårlige kår på Eidsvoll mye grunnet bondestandens ideologiske fundament.

Det er også mot denne bakgrunn som her lagt frem, at Falsen sannsynligvis lot seg presse og mot sin vilje til å gå med på de vide stemmeretskriteriene; Falsens aristokratiske ønsker om snever stemmerett fra hans grunnlovsutkast måtte vike i kampen for å sikre seg bøndenes støtte og den aristokratiske frihets dårlige kår i forsamlingen.

²⁹⁴ Koht (1914): 204

Kampen om selvstendigheten krevde kanskje et offer som Falsen hadde råd til. Wedel på sin side søkte med unntak av de her nevnte unntak å unngå åpne konfrontasjoner i forsamlingen rundt aristokratisk frihet; det tjente ikke kampen om bøndernes stemmer for unionspartiet.

Men i alle spørsmål som var viktige for selvstendigheten stilte de fleste bøndene, med unntak av noen få, opp om å styrke kongemakten. Mest på grunn av motstand mot aristokratisk frihet, den kommende selvstendighetskampen; hvor Christian Frederik var nøkkelen og bøndernes tiltro til et konstitusjonelt monarki, ble kongen på Eidsvoll sterk. Landet var i en alvorlig situasjon og adresser fra bøndene er fulle av lovord om at Christian Frederik hadde reddet landet fra anarki. Men en embetsmann fra unionspartiet fikk med seg bøndene på en sak som sveket kongemakten: den liberale stemmeretten. Hvordan var det mulig?

Nicolai Wergeland

Først og fremst ønsket bøndene selv stemmerett. De hadde også meget radikale synspunkter på stemmerett; selv proprietær Anders Lysgård og storbonden Teis Lundegård ville gi stemmerett til uopplyste mennesker og folk uten fast eiendom. I konstitusjonskomiteen satt Nicolai Wergeland og forfattet mest sannsynlig meget liberale stemmerettskriterier som ble innskrenket av forsamlingen.

Det har også vært antydning av flere historikere, deriblant Yngvar Nielsen, at Wedel muligens også har vært med og bidratt til de liberale stemmerettskriterier i komiteen, noe Bergsgård på sin side avviste.²⁹⁵ Men uansett ville storbønder og embetsmenn ikke gå for langt, men likevel fikk mange leilendinger også stemmerett.

Hva drev denne prosessen med en embetsmann fra unionspartiet og kongekjære bønder til å få en av Vestens mest liberale stemmerettskriterier?

Nicolai Wergeland var Eidsvoll-forsamlingens outsider. Han var den intellektuelle skikkelsen som ikke var spesielt godt likt, som var så preget av tanken om folkets frihet og rett til å bestemme styreform, at en så viktig konstitusjonell og folkerettslige avgjørelse som valg av Christian Frederik som regentkandidat skulle godkjennes av Eidsvoll-forsamlingen. Begge hans to første taler om folkesuverenitet vakte bestyrtelse og stor debatt, men også

²⁹⁵ Bergsgård (1943): 322

beundring, selv hos Christian Frederik som var offer for begge taler. Wergeland fremsto særlig i spørsmål om folkesuverenitet som en original tenker. Den utpregede personligheten skilte seg ut på Eidsvoll og var individualistisk i møte med andre og mer kongetro embetsmenn. Han var ulærd hva gjaldt jus, men sterkt påvirket av opplysningstidens tenkere, og han var avgjort en av de meste oppleste på naturrett og forfatningsteori.

På Eidsvoll er det trolig bare Georg Sverdrup som kunne sammenliknes med ham hva gjaldt kunnskap i internasjonal ideologi. Han var tilsynelatende selvsikker, men følte at han hadde mye å bevise fordi han kom fra jordnær bakgrunn i møte med aristokrater og embetsmenn fra fornemme familier; det bar dit hen at han kunne virke brautende på dannede embetsmenn og eliteborgerne. Bøndene undret seg nok over denne embetsmannen som talte slik som folkets rett og makt. Hans taler var av en slik patos, men samtidig fremført ved en form av dannelses og retorikk. I den kontinentale romantikkens tidsalder fremsto han som en tenker av format som så litt annerledes på ting; og han fremsto som en klassisk intellektualist i mange henseender.

Det spesielle med Wergelands klassiske intellektualistiske ståsted var at han hadde både en innlevelse ved sine taler, med frie assosiasjoner i en rojalistisk forsamling, og en i dag bemerkelsesverdig *presisjon* i sin tolkning av folkesuverenitetsprinsippet hos Rousseau. Han var det operasjonelt fornuftige og klassisk intellektualistiske i fullt monn.

Jeg setter denne påstanden frem selv om jeg er kraftig farget av min egen samtid når jeg gir Wergeland rett i at i ren demokratisk folkeånd, burde folket ved Eidsvoll-forsamlingen strengt tatt valgt Christian Frederik som regent og kongeemne; og ikke et elitistisk stormannsmøte uten folkelig forankring.

Det er ikke utenkelig at Wergeland i kraft av sin plass i konstitusjonskomiteen har talt bøndenes sak, og kan også ha påvirket andre sentrale bønder enn Lundegård og Lysgård til å stemme for vid stemmerett. Avstemningen og debatt viste klart at bøndene ønsket vid stemmerett, embetsmennene var nok trolig delte. Ingen bønder satt i konstitusjonskomiteen. Wergeland hadde nok ryggdekning ettersom han så at forsamlingen og bøndene ved sine grunnlovskast kom fra samfunn hvor man enkelte steder var langt inne i sentrale deler av de demokratiske frihets- og likhetstanker.

Nicolai Wergeland skal ha vært positiv overfor de mange grunnlovsforslag fra bøndene på Eidsvoll. Han har notert i dagboken sin på Eidsvoll følgende: ”Man har havt flere

Gange Leilighed til at iagttage, hvorledes de frie constitutionelle, demokratiske Grundsætninger ere trængte dybere ind og ned i Folket, en man kunde forestille seg.”²⁹⁶

Ernst Sars fulgte opp i sønnen til Nicolai Wergelands fotspor, Henrik Wergeland som hadde skrevet at grunnloven stammet fra folket selv.²⁹⁷ Sars på sin side advarte mot bare å tillegge embetsmenn påvirkning på grunnloven.²⁹⁸

Wergeland ville ha allmenn stemmerett for menn, og det var kanskje det han talte både i komiteen og utenfor den. Men vi kan ikke vite sikkert. Allmenn stemmerett vet vi han ønsket som et ledd i et konstitusjonelt system der overklassen skulle bremse folket, og kongen hadde absolutt veto mot ivrige aristokrater og en pulserende folkevilje. Representasjonssystemet til Wergeland i hans grunnlovsutkast var bygd opp etter samfunnsklasser, og som det Eirik Holmøyvik har kalt en trojansk hest for konservatisme, da embetsmenn og borgere klart holdt maktbalansen i antall seter i forholdt til allmuen.²⁹⁹

Men likevel og selv om tokammersystem gikk fløyten på Eidsvoll og bremsefunksjoner mellom overklasse og bønder ikke ble gjennomført, kan Wergeland ha sett utviklingen dit hen at embetsmenn potensielt kunne bli valgt inn fra alle mandatene fra distriktene og kongen var meget sterk; slik at en vid stemmerett som inkluderte mange bønder var et nyttig element for å skape en viss motvekt til konge og embetsmenn.

Så sterk som Wergeland likevel sto på prinsippet om folkesuverenitet, på tross av at kongen også hadde initiativrett ved lovgivning i hans utkast, er det ingen annen person på Eidsvoll som er et bedre eksempel enn Wergeland til å vise at Robert Palmers begrep om *folket som konstituerende makt* lansert på 1950-tallet, et begrep som viser folkesuverenitetsprinsippet i praksis, har sin naturlige konsekvens i vid stemmerett til folket etter at konstitusjon og styreform er vedtatt av folket.³⁰⁰ Folket skal organisere hvem som skal sitte i de institusjoner som er skapt av det samme folk.

²⁹⁶ Wergeland, Nicolai, *Fortrolige Breve*, i Fure, Eli (1989): 97

²⁹⁷ Storsveen, Odd Arvid (2000), URL: <http://www.nb.no/baser/1814/histori.html#1814>

²⁹⁸ Sars, Ernst, *Historisk Indledning til Grundloven*, i Mykland, Knut "En antologi ved Knut Mykland", (Oslo: Gyldendal, 1967): 12

²⁹⁹ Holmøyvik, Eirik, "Mellom to konstitusjonelle epokar", i Michalsen, Dag, "Forfatningsteori møter 1814" (2008): 212

³⁰⁰ Palmer, Robert, *The Age of the Democratic Revolution (1974)*

Kap 7: Avslutning av argumentasjon: hovedkonklusjon

Jeg stilte i innledning spørsmålet om bøndene i Eidsvoll-forsamlingen i deres forhold til frihet og likhet løsrev seg fra autoritetsbånd til eliten. Bøndene på Eidsvoll, ikke fra alle lag av bondesamfunnet, men storbønder og noen mindre bønder, trolig de fleste selveiere, fulgte opp tankene, ideene og den særpregede ideologien tuftet på demokratisk frihet og likhet fra alle grunnlovsutkast i og rundt Gudbrandsdalen som kan knyttes til bondestanden.

Bøndene på Eidsvoll forholdt seg så dypt i denne demokratiske frihetens og likhetens materie at det er forbausende lite aristokratisk identitet å spore i debatten på Eidsvoll; forsamlingen fant altså sted i starten av det 19. århundret. Det ble slik blant annet fordi ledende aristokrater blant unionsmennene visste at saken deres ville bli forverret om de flagget sine overklassesynspunkter for tydelig.

Bøndene var også såpass dypt i den demokratiske materie at Wergeland fra unionspartiet i sin karakteristiske dobbelthet og sin lunefulle anskuelse av tidens ideologi, litt aristokrat og litt demokrat, fikk de få tvilende bønder med de bønder som ønsket vid stemmerett; om en ikke allmenn stemmerett for menn slik Wergeland opprinnelig ønsket.

Hva gjelder en operasjonell tilnærming til spørsmålet om bøndenes stemmerett og hvordan den var mulig, vil jeg dele svaret i tre ledd som med ulikt vektning må ha vært påvirkningsmekanismer i konstitusjonskomiteen og som også var oppe i debatten: Bøndene ønsket selv radikale stemmerettskriterier. Wergeland ønsket allmenn stemmerett og en sterk konge i et maktbalansesystem.

Kongen ble allerede tidlig sikret en sterk posisjon. Wergeland så dette, og ville balansere en sterk konge opp i mot en utvidet stemmerett slik det første forslaget fra komiteen inneholdt. Stemmeretten ble litt mindre liberal enn Wergeland trolig så for seg i det første forslaget fra komiteen, men den ble likevel meget demokratisk etter europeiske forhold.

Hva gjelder bånd av autoritet fra bøndene til regenten og Christian Magnus Falsen, ble de brutt på Eidsvoll der den aristokratiske siden av Falsen var for synlig og der Christian Frederik var for egenrådlig, selv om Falsens andre halvdel; hans program å gjøre kongen sterkest mulig innenfor rammen av den nye tid, var noe bøndene godt kunne like så lenge de fikk være med i den demokratiske orden som ble støpt på Eidsvoll. Falsen er i det hele tatt en mann som må ha hatt flere motstridende hensyn å ta, men hvor støtte fra bøndene må ha veid

tyngst i mange henseender. Bøndernes omfavnelser av det som må være mange av de lavere embetsmenns synspunkter rundt sin egen stillingsrett forklares med at ingen bønder på Eidsvoll, slik jeg ser det, ønsket enevælde slik det var før 1814, og at et grunnlovsvern rundt kongens tjenere samsvarte med bøndernes ønsker.

Det hele fremstår for bønderne ganske så spesielt. Fire av de mektigste mennene på Eidsvoll - foruten Christian Frederik - Christian Magnus Falsen, Grev Wedel, Peder Anker som var forsamlingens første president og Nicolai Wergeland, hadde aristokratiske tanker rundt hvordan landet skulle styres og se ut i sine grunnvoller. Grunnloven fikk, foruten embetsmennenes sterke stilling, få aristokratiske tanker i seg av den støpning som var vanlig på 1800-tallet.

Odelsretten var også forut Eidsvoll-forsamlingen under avvikling. Den representerte privilegier gitt til bønder på landsbygden som eide sine gårder og var i *sin helhet* unik i verden, også den dag i dag; men i demokratisk ånd ble odelsretten lovfestet i en forsamling av mange bønder. I spørsmål om næringsfrihet argumenterte bønderne ut i fra egen nytte, og noen mente også at næringer tilknyttet jord og skog var bondens sak.

En brodd mot borgerne og byene var også tydelig i vektingen av stemmene mellom by og land. Bønderne på Eidsvoll var liberale i mange saker, men var ikke å regne som en slags norsk middelklasse Eidsvoll.

Frihetsforståelsen deres på Eidsvoll i utkast og i debatt var tuftet på særretter for bondestanden - særlig odelsrett og næringsfrihet for bondestanden, men det er likevel nok empiri for å skrive at de var bevisste tanker i de demokratiske frihets- og likhetstanker, både i grunnlovskast og debatt, i tillegg til de ubevisste tanker som passer i de demokratiske frihets og likhetstanker, i grunnlovskast, og i synspunkter og stemmegivning i debatten.

Når det gjelder bøndernes forhold til de demokratiske frihets- og likhetstanker, er det særlig tanker om skrivefrihet - bondestandens ytringsfrihet -, trykkefrihet, regulær ytringsfrihet som man har et empirisk trykk for at bønderne ville ha. Hos sentrale bønder er det også åndsfrihet inne i bildet på tross av jødeparagrafen. Og for at folket skulle kunne ha elementær og grunnleggende sosial frihet og likhet måtte embetsmenn, embetsverk og lokalt byråkrati profesjonaliseres; noe vi også ser sterke bevisste og ubevisste tanker om fra bønderne i grunnlovskast og debatt.

Paragrafene som tippet bøndenes vei på Eidsvoll var mulig blant annet fordi bøndene organiserte seg politisk og hadde flere innlegg som de sto samlet bak. Dette var spesielt i en forsamling av embetsmenn som sto for det klassiske frie liberale og ubundne representasjonsidealet der man talte velgerne fra sin stands sak og ikke gikk sammen i grupper med felles interesser og verdier. Bøndene brøt i sin jakt på frihet og likhet motstanden mot åpenlys interesseorganisering som kunne minne om politiske klikker.

Men det var bøndene og embetsmennene som kom styrket ut fra Eidsvoll som samfunnsgrupper da også det øverste og deler av midtre sjikt av bønder på landsbygda fikk stemmerett. Borgerne fikk mer igjen for sine stemmer enn bøndene, men bøndene fikk etter mitt skjønn en mer samlet sett bedret sin stilling i og med at stemmene fra landet samlet sett ville mer enn veie opp for fordelene byen hadde; embetsmenn fra distriktene som representanter på Stortinget ut i fra debattsynspunktene til bønder under debatten på Eidsvoll, ble også sett som et levelig alternativ fremfor rike borgere i byene.

Det hele kan oppsummeres kvantitativt; bøndene og embetsmennene var, foruten storborgerne, selve forsamlingen på Eidsvoll og de fikk følgelig gjennom sin vilje. Det var gnisninger dem i mellom, særlig rundt stemmerett, vektingen av stemmene mellom by og land, og trolig også i paragrafen om sikret bonderepresentasjon fra landdistriktene. Men det hardeste skytset rettet bøndene mot borgere og deres kjøpekraft. Gruppene av embetsmenn og bønder skulle møtes igjen i mange storting etter 1814 og frem mot 1905 og utgjorde stridslinjene i norsk politikk i mange år på 1800-tallet.

Splittelse i bondestanden?

Jeg stilte også i innledningen spørsmål om det var en splittelse i bondestanden. Anders Lysgård og Teis Lundegård viste i debatten om stemmerett at de hadde et politisk likhetsperspektiv som var omfattende. Det ble også en politisk frihet for individene som strakk så langt at cirka 45 prosent av den mannlige befolkningen over 25 år kunne stemme.³⁰¹ Det dekker over det faktum at det på bakgrunn av synspunktene fra de anonyme bønder fra Buskerud, og i debatten på Eidsvoll for øvrig, var et markant skille mellom de som eide og de som leide gård og grunn.

³⁰¹ Seip, *Utsikt over Norges historie*, (2002): 42

Det kom også kritikk frem i debatten om næringsfrihetsparagrafen som hadde en klar brodd fra Sivert Paulsen Bratberg, og trolig også fremført av ham på vegne av hans velgere, mot proprietærer som Anders Lysgård. Lysgård hadde slått seg stort opp i trelasthandel, han var proprietær og en formuende mann.

Det er derfor to trekk som skiller seg klart ut innad i bondestanden. Ingen av selveierne på Eidsvoll forbandt noe positivt med å være leilending eller husmann av de kildene jeg har vektlagt i oppgaven og slik vi har sett fra debatt og grunnlovsutkast. I tillegg var det mellom en mindre bonde som Bratberg, og garantert fra leilendinger og husmenn som ikke var representert på Eidsvoll, og en proprietær som Andes Lysgård, spenninger. I oppfatninger fra selveiere i grunnlovsutkast og debatt på Eidsvoll, var ikke friheten for alle bønder i Norge, skapt av myten om den frie norske odelsbonden siste del av 1700-tallet, og som betydde den norske bonden allment, i alle fall både selveiere og leilendinger, noe som ble uttrykt i debatt og grunnlovsutkast. Friheten var forbeholdt selveiere og odelsbønder.

Jeg mener likevel at bøndene i Eidsvoll-forsamlingen hadde såpass sterke saker som forente deres interesser sammen, oppslutningen om den sterke kongemakt, mostand mot aristokratisk frihet, og særlig paragrafen om de benefiserte gods, stemmerett og odelsrett, at man kan snakke om samlende saker som ”bandt” bondestanden sammen på Eidsvoll. Bøndene opptrådte derfor som en aktør og samlet i en del saker. Det var også helt nødvendig.

Stat som frihet og likhet

Den nye norske staten som langt på vei ble opprettet ved Grunnloven, ble skapt av bønder som embetsmenn, den ble et normativt uttrykk for frihet, ikke fryktbasert autoritet, som kunne spille på frykt som avskrekking til lydighet. Staten ble i tråd med Locke og Rousseau tanker om en stat hvis vesen var å være et uttrykk for frihet, en frihet som hvilte på folket som lovgivende makt og hvor en stor del av den mannlige befolkningen kunne stemme – et uttrykk for en særegen norsk likhet i Europa. Men bøndene var også pragmatiske i sin likhetstankegang: de dro det ikke for langt!

John Locke hadde også et pragmatisk forhold til likhetsprinsippet. Bøndene faller også inn under Lockes syn på frihet og toleranse – med unntak av den famøse jødeparagraf – og de var også pragmatiske slik Locke var da han unntok en del ting ved samfunnet fra sin grunnleggende likhetsideologi. Enkelte av bøndene på Eidsvoll og grunnlovsforslag kunne

faktisk også godta ordner og påskjønnelsesadel, selv om slike bønder var svært få. Locke mente at adelen måtte virke i samfunnet og ha en privilegert stilling under visse vilkår.

Tankene ble nedfelt og balansert opp mot tanker fra den aristokratiske frihet, en elite av embetsmenn som var privilegerte og som skulle styre og forvalte lokalt og regionalt for landets beste; men det ble ikke full aristokratisk frihet slik Montesquieu hadde tenkt seg.

Det ble slik først og fremst fordi tokammersystemet i grunnloven var en fasade; det ble i realiteten en ettkammerforsamling og politisk frihet og likhet i tråd med de demokratiske frihets- og likhetstanker, uten bremsefunksjoner som et overhus med overklassen ville ha representert. Bøndene ville ikke, med et unntak, ha en privilegert overklasse. Der ligger mye av svaret.

Men det ble deling i lovsaker, og der fikk Stortingets største kammer til alt overmål navnet odelstinget – frie menn og bønder på tinget.

Overklassen ble altså ikke skilt ut som eget kammer, slik Montesquieu så for seg som aristokratiets funksjon for å sikre frihet for alle; et overklassekammer noen norske aristokrater på Eidsvoll gjerne ville hatt i Norge. Embetsmennene i utøvende makt var i grunnloven kongens tjenere og ikke noe motvekt mot kongen; men grunnloven åpnet opp for folkets deltakelse i Stortinget. Folket skulle sørge for frihet for alle.

Det hele gikk bra en stund, før det elitistiske styret måtte bukke under for tanken for politisk likhet og for den demokratiske friheten. I praksis skjedde en stille revolusjon på Eidsvoll, en stille affære som ble starten på at folket ble representert og ble lovgivende makt. Folket bruker av den samme makt og flytter så fra 1814 makt fra konge og regjering til stortinget. Det hele ender med at folket bruker av denne makten til å drive Norge ut av unionen med Sverige.

Frihet og likhet er begrep som rundt 1814 har vært reservert for borgere og mange av de liberale embetsmenn på Eidsvoll. Det er da også viktig å påpeke at uten embetsmennenes liberale holdninger kunne grunnloven heller aldri ha blitt slik den ble. Borgerne er også viktige fordi de påvirket grunnloven liberalt. Men for Eidsvoll er det mangelfullt ikke å inkludere bøndene som bærer av det jeg har valgt å kalle de demokratiske frihets- og likhetstanker, som er kalt nettopp slik fordi demokratisk frihet og likhet i sin natur bærer i seg mye antiaristokratisk tankegodt.

Men det bør tas i betraktning at selv om bøndene hadde gjort oppslutning om maktfordeling, men hvor de også hadde avvist den aristokratiske frihet som Montesquieu og overklassen ønsket, så ville de ha maktdeling mellom en sterk konge, som bøndene var med å gjøre sterk, og en i realiteten ettkammerforsamling. Resultatet ble likevel demokratisk fordi det ikke var noe bremsefunksjon mellom bøndene på tinget og et overhus og fordi folket skulle lage lovene med unntak av de provisoriske anordninger.

Et av hovedmålene for IAKHs 1814-prosjekt er å svare på hvorfor vi fikk beholde grunnloven: kanskje vi fikk beholde den fordi alle hovedgruppene i samfunnet var representert og fikk sette sitt preg på den på Eidsvoll? Og at bøndene, som ble valgt inn på stortingene etterpå, kunne identifisere seg med den nettopp fordi deres bondeforfedre reiste fra Eidsvoll med visshet om at bøndene i Grunnlovsforsamlingen hadde blitt hørt og hensyn til deres forslag var blitt tatt? Grunnloven ble utover på 1800-tallet nærmest et symbol på hva en nasjon sammen kunne utrette.

Etterord

Det er skrevet av Øystein Sørensen at 1814 ikke kan sammenfattes i slike enkle – dog flotte – retoriske betegnelser som ”friheten i gave”, uten at jeg tror verken Sørensen eller Jens Aarup Seip ville redusere synet på 1814 til å være stormaktspolitikk eller Napoleon alene, utilsiktet eller ikke.³⁰² Friheten som frukter av folkets arbeid er også nevnt i mer venstrenasjonale historieskrivingsprosjekter. Hva som ligger rundt som rammer for begge idealtyper i forståelsen av 1814 er like interessant.

Jeg synes, på tross av Ernst Sars og senere historikere med folket som bakgrunn for 1814 – hele folket -, at man har hatt en for rigid løsning av problemet hvordan forstå grunnloven og friheten på Eidsvoll. Historie er skrevet ofte i et enten/eller-perspektiv ovenfra og ned, eller under i fra og opp.

Jeg mener at begge deler på Eidsvoll må med for å se at både bønder, selv om de var et selveiersjikt og elite fra bondesamfunnet, var handlende innenfor en strøm av tanker, initiert både av elite og en mer folkelig frihetssøkende bevegelse, som aspirerte kollektivt til samfunnets hovedgrupper – også liberale embetsmenn og borgere som leflet med liberale ideer; noen ganger handlet aktørene fra hovedgruppene bevisst i forhold til dem; for bøndene på Eidsvoll de fleste ganger ubevisst av det vi kan lese av kildene.

Men man kan snakke om et ideologisk fundament på Eidsvoll blant bøndene som var godt plantet i de demokratiske frihets- og likhetstanker på tross av odelsrett og den sterke konge. Handlingsmønstrene er enkelte ganger meget kompleks på Eidsvoll, hvor hovedgruppene tenkte ulikt, og hvor de innad i hovedgruppene også tenktes og handlet ulikt, likevel ble resultatet totalt sett en liberal grunnlov; og å se bort i fra 37 bønder, uansett om standen kunne være splittet i enkelte saker, er å ta bort en viktig bestanddel for å forstå grunnloven; de utgjorde et grunnlag jeg nå har analysert og drøftet.

³⁰² Sørensen, Øystein, ”Farlig å skrive for godt”, Morgenbladet, 17. august 2007, URL: <http://www.morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20070817/OKULTUR/708170024>

Litteraturliste:

Bergsgård, Arne. *Året 1814; Grunnlova*. Bind 1. Oslo: Aschehoug. 1943

Dyrvik, Ståle. *Året 1814*. Oslo: Det Norske Samlaget. 2005

Dyrvik, Ståle. *Norsk historie 1625 – 1814*. Oslo: Det Norske Samlaget. 2004

Dørum, Knut. ”Hvordan kullbøndene seiret i strien med Bernt Anker. Bondepolitikk og bondeøkonomi rundt Oslofjorden på 1700-tallet”. Oslo: Historisk tidsskrift. 3/2006: 403-431

Ersland, Geir Atle. Hilde Sandvik. *Norsk Historie 1300-1625; Eit rike tek form*. 2. opplag (2005). Oslo: Det Norske Samlaget. 1999

Fure, Eli. *Eidsvoll 1814 – Hvordan grunnloven ble til*, Oslo: Dreyer. 1989

Holmøyvik, Eirik. ”Mellom to konstitusjonelle epokar”. I Michalsen, Dag. *Forfatningsteori møter 1814*. Oslo: Akademisk publisering A/S. 2008

Holmøyvik, Eirik. ”*Maktfordeling og 1814*”. Disputasoppgåve. Bergen. 2011.

Hommerstad, Marthe. ”Bonden og stemmeretten – embetsmennene og synet på bøndene” i Hilde Sandvik (red) *Demokratisk teori og historisk praksis*. Oslo: Scandinavian Academic Press c/o Sparacus forlag AS. 2010

Iggers, Georg G. Wang, Edward Q. Mukherjee, Supriya. *A Global History of Modern Historiography*. Harlow: Pearson Education Limited. 2008

Kjelstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var; en innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget. 1999

Koht, Halvdan. *1814. Norsk Dagbok; Hundre aar efterpaa*. Kristiania: Aschehoug & Co. 1914

Kvilhaug, Terje. *Lærebok i filosofihistorie*. Oslo: Det norske Samlaget. 1996

Krag, Claus. *Norges Historie fram til 1319*. Oslo: Universitetsforlaget. 2000

Locke, John. *Two Treatises of Government; In the former, The false principples and foundation of sir Robert Filmer, and his followers, are detected and overthrown: The latter Is*

an essay concerning the true original, extent, and end, of civil government. I *The Works of John Locke*. Bind 5. Tyskland: Scientia Verlag Aalen. 1963

Locke, John. *A letter concerning toleration.* I *The Works of John Locke*. Bind 6. Tyskland: Scintia Verlag Aalen. 1963

Mestad, Ola. "Næringsfridom i 1814-grunnlova". I Michalsen, Dag. *Forfatningsteori møter 1814*. Oslo: Akademisk publisering A/S. 2008

Michalsen, Dag. (Red.) *Forfatningsteori møter 1814*. Oslo: Akademisk publisering A/S. 2008

Mykland, Knut. *Norges Historie; Kampen om Norge 1784-1814*. Bind 9. Oslo: J. W. CAPPELENS FORLAG. 1978

Mykland, Knut. I Samtiden. Sanness, John (red). "Grunnlovens far og kongemaktens forsvarer". 1964: Aschehoug.

Nielsen, Yngvar. *Af Norges Historie*. Stockholm: A.-B. LJUS' FÖRLAG. 1904

Nielsen, Yngvar. *Træk af den Norske Bondestands Kulturudvikling; i de sidste 300 aar. Fem populære forelæsninger*. Kristiania: ALB. Cammermeyer. 1881

Palmer, Robert R. *The Age of the Democratic Revolution; The Challenge*. 3. utgave (1974) Princeton: Princeton University Press. 1958

Pryser, Tore. *Norsk historie 1814-1860; Frå standssamfunn mot klassesamfunn*. Oslo: Det norske Samlaget. 1999.

Rian, Rian. "Sensuren i Danmark-Norge 1536-1814". I Hilde Sandvik (red.) *Demokratisk teori og historisk praksis; forutsetninger for folkestyre 1750-1850*. Oslo: Scandinavian Academic Press c/o Sparacus forlag AS. 2010

Rousseau, Jean-Jacques. *The Social Contract and Discourses*. I *Liberalism*. Bind 1. Arneson, Richard J. (red) Aldershot: Edward Elgar Publishing Limited. 1992

Sars, Ernst. "Historisk Indledning til Grundloven" (1882). I Mykland, Knut. *Omkring 1814; En antologi ved Knut Mykland*. Oslo: Gyldendal. 1967.

Seip, Jens Aarup. *Utsikt over Norges Historie; Tidsrommet 1814 – ca. 1860. Tidsrommet ca. 1850-1884.* 3. utgave (2002). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS. 1974

Simmons, John A. *The Lockean Theory of rights.* Princeton: Princeton University Press. 1992

Steen, Sverre. *Det frie Norge; 1814.* Oslo: J. W. Cappelens forlag. 1951.

Storsveen, Odd Arvid. M. fl. *Norsk patriotisme før 1814.* Oslo: Norsk forskningsråd, Kults skriftserie nr. 88. 1997.

Sørensen, Øystein. *Kampen om Norges sjel; 1770-1905.* Norsk idehistorie. Bind 3. Oslo: Aschehoug. 2001

Wormnæs, Odd. (red). Kap. 8 ”Milgrams studier av lydighet” i *Vitenskap – enhet og mangfold.* Oslo: Gyldendal forlag. 1999.

Aall, Jacob. *Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800 til 1815; Anden utgave i eet Bind utgivet med nogle Rettelser og Billæg av Chrsitian C. A. Lange.* Christiania: Cappelen. 1859.

Kildeliste:

Christie, Wilhem Frimann Koren. Dagbok Eidsvoll. I Fure, Eli. *Eidsvoll 1814; Hvordan grunnloven ble til*. Oslo: Dreyer. 1989. (Opprinnelig trykt i Norske Samlinger II. Christiania. 1860. 563-610)

Frederik, Christian. *Kong Christian Frederiks dagbok; fra hans ophold i Norge i 1814. Utgit som tillæg til "Riksforsamlingens forhandlinger"*. Arnet Olafsen (red). Kristiania: Grøndahl & søns boktrykkeri. 1914

Holck, Ole Elias. Dagbok Eidsvoll. I Fure, Eli. *Eidsvoll 1814; Hvordan grunnloven ble til*. Oslo: Dreyer. 1989. (Opprinnelig trykt i Historiske Samlinger, udgivne af Den Norske Historiske Kildeskiftkommission, andet Bind, Christiania 1907, s. 1-21)

Olafsen, Arnet (red). *Riksforsamlingens Forhandlinger; 1ste del, Protokoller med Bilag og tillæg*. Kristiania: Grøndahl & søns boktrykkeri. 1914

Sibbern, Valentin Christian Wilhelm. Dagbok Eidsvoll. I Fure, Eli. *Eidsvoll 1814; Hvordan grunnloven ble til*. Oslo: Dreyer. 1989. (Opprinnelig trykt i Historisk tidsskrift, første bind, Kristiania: 1871, s. 208-272)

Wergeland, Nicolai. *Fortrolige breve*. I Fure, Eli. *Eidsvoll 1814; Hvordan grunnloven ble til*. Oslo: Dreyer. 1989.

Internettlitteratur:

Andreassen, Bent. ”Fremveksten av den klassiske liberalismen”. URL (1997):

<http://www.ideeromfrihet.no/1997-6-andreassen.php>

Falkanger, Thor. Om odelsrett. Tidsskrift for Rettsvitenskap nr. 3 1996, tilgjengelig fra regjeringens nettsider (2003). URL: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/lmd/dok/nouer/2003/nou-2003-26/6.html?id=382421>

Døssland, Atle. Foredrag. Universitetet i Edinburg, 10. 10. 2007: ”Å studere patron-klientforhold i norsk 1700-tallshistorie”. URL: http://tilsett.hivolda.no/atd/shp/Patron_klient.pdf

Gjerdåker, Brynjulf. ”Til odel og eige – Odels- og åseterrettene gjennom eit millenium; med vekt på dei 250 siste åra” (Oslo: NILF-rapport 2001 – 15) URL: <http://www.nilf.no/Publikasjoner/Rapporter/Nn/2001/R200115Hele.pdf>

Hertzberg, Arthur. ”Voltaire and the Jews”, New York Times, 30/09/1980, URL: <http://www.nytimes.com/1990/09/30/books/1-voltaire-and-the-jews-590990.html>

Storsveen, Odd Arvid. (2000). ”Litteraturen om 1814; En historiografi av Odd Arvid Storsveen”. URL: <http://www.nb.no/baser/1814/histori.html#1814>

Syse, Henrik. ”Naturrett og menneskeverd” (1997). URL: <http://www.filologen.no/97-3/naturrett.html>

Sørensen, Øystein. ”Farlig å skrive for godt”, Morgenbladet, 17. august 2007, URL: <http://www.morgenbladet.no/apps/pbcs.dll/article?AID=/20070817/OKULTUR/708170024>

Oppslagsverk, internett:

SNL. Halvor Hoel. biografisk artikkel. URL: http://www.snl.no/.nbl_biografi/Halvor_Hoel/utdypning

Offentlig utredninger, internett:

NOU 1999: 27, ”Ytringsfrihed bør finde Sted”. Tilgjengelig fra Justis- og politidepartementets nettside. URL: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/nouer/1999/nou-1999-27/4.html?id=142123>

(Alle internettlinkene ble oppsøkt og kontrollert 9. mai 2011)

